НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ХОМЕЙ ОКСАНА ДМИТРІВНА

УДК 323.21:342.5: 351.815:327.57:323.1:327.8

ДИСЕРТАЦІЯ

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄС

21.01.01 – основи національної безпеки держави
(політичні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Д. Хомей

Науковий керівник – Корнієвський Олександр Анатолійович,
доктор політичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Хомей О. Д. Взаємодія громадянського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України в ЄС. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки). – Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2021.

Здійснено комплексний аналіз особливостей взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади в контексті євроінтеграційних зобов'язань України, виявлено особливості впливів цієї взаємодії на формування та реалізацію пріоритетів політики національної безпеки.

Простежено еволюцію інтеграційних процесів України з ЄС у контексті забезпечення безпекових інтересів суспільства і держави загалом. Здійснено теоретико-методологічне обґрунтування зовнішньополітичного вибору України. Так, підписання Угоди про асоціацію з ЄС відповідає безпековим принципам з погляду політологічних теорій. Із позицій неореалізму підписання цієї Угоди є ефективним кроком для України на шляху забезпечення національної безпеки саме в умовах мінливої та агресивної геополітичної ситуації. З позицій неолібералізму Угода також є позитивним фактором завдяки запуску безпекових механізмів, як то стабілізація економічних чинників, розвиток демократичних інститутів, активізація взаємодії суспільства й державної влади. Угода про асоціацію справджується у контексті соціального конструктивізму: по-перше, ініціатором європейського вибору було насамперед громадянське суспільство, яке через механізми взаємовпливу ініціювало державну владу зробити проєвропейський політичний вибір (навіть ціною силового протистояння). По-друге, завдяки виконанню Угоди громадянське суспільство України поступово інтегрує європейські демократичні практики та інституції, таким чином посилюючи національну безпеку. Зважаючи на поступове розширення ЄС на схід, не справджуються твердження неореалістів про неможливість політичної інтеграції до ЄС держав із різним рівнем соціально-економічного потенціалу.

Доведено, що євроінтеграційні процеси України та рівень національної безпеки залежать насамперед від соціальної стабільності. Натомість стабільність забезпечуються кореляцією громадянського суспільства й державної влади, яка має базуватися на партнерстві в ухваленні рішень і виробленні безпекових політик. Однак, такий стан можливий за наявності кількох чинників, які характеризують суспільство як громадянське, а владу – як демократичну. До таких належать: рівень політичної свідомості, дотримання загальнолюдських цінностей, небайдужість влади до суспільних викликів, прагнення громадян до згуртованості (громадські організації, коаліції, спілки тощо) на принципах спільної мети; мотивація, тобто усвідомлення кожним громадянином необхідності захисту власної держави та її загальнонаціональних (соціально значимих) інтересів. Зі свого боку, державна влада повинна бути насамперед організуючим елементом у соціумі; тим інститутом, який спонукає суспільство до співпраці, створюючи необхідні для цього законодавчо-правові, організаційно-адміністративні й інформаційно-комунікативні умови.

Виявлено, наскільки впливає взаємодія громадськості та держави на формування і втілення пріоритетів політики національної безпеки. Нині існує кілька аспектів внутрішньої загрози, вирішення яких вимагає взаємодії громадянського суспільства й органів державної влади. Насамперед це гальмування процесів європейської інтеграції унаслідок небажання частини правлячого класу реально здійснювати курс на євроінтеграцію (політичний аспект); високий рівень корупції у структурах державної влади, лобіювання приватних економічних, а не національних інтересів на законодавчому рівні (соціально-економічний аспект); повільний розвиток громадянського суспільства через історично сформовану полярність поглядів на домінанти державного розвитку (суспільний аспект); неефективний вплив громадянських інститутів на державну владу (організаційно-правовий аспект); низький рівень юридичної грамотності у сфері взаємодії з органами державної влади та відсутність достатньої мотивації громадян до активної участі в соціальному житті та урядуванні через громадські організації (освітньо-культурний аспект).

Визначено, громадянське суспільство як спільноту громадян із високим рівнем соціальних компетентностей, які через різні форми і практики громадської самоорганізації здійснюють вплив на процеси розроблення та реалізацію державною владою рішень суспільного значення, що базуються на демократичних принципах партнерства і діалогу організованого суспільства та державних органів, влади і громадян.

Розкрито засоби, які унормовують механізми взаємодії організацій громадянського суспільства і державної влади. Корелятивний зв'язок між ними унормовується відповідним правовим полем. З одного боку, це внутрішньо-державні законодавчі ініціативи, які визначають статус громадських об'єднань, форми співпраці з державною владою, механізми впливу на неї та контролю. З другого боку, це міжнародні ініціативи, які сприяють реалізації інтеграційного курсу України й забезпеченню національної безпеки через активізацію діяльності громадських організацій в ухваленні державних політик і рішень. До таких належить насамперед Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд». І хоч Україна долучилася до неї задовго до ратифікації Угоди про асоціацію, її цілі повністю відповідають євроінтеграційному курсу України, прописаному в Угоді, до того ж виконання обох міжнародних документів має синергетичний ефект.

Визначено найефективніші демократичні ініціативи, упроваджені завдяки партнерській діяльності організацій громадянського суспільства та державної влади. До таких насамперед належать інструменти е-демократії, які сприяють адаптації адміністративного і суспільного устрою України до європейського.

Розкрито зміст електронної демократії як суспільно-організаційного явища: це по суті утвердження традиційних принципів демократії як політичної системи, які підтримуються широким інформаційно-комунікативним і технологічним інструментарієм, упровадженим в усі процеси державного управління й на всіх рівнях. Основна мета такого впровадження – з одного боку, заохочення й залучення громадськості до участі в державному управлінні; з другого боку – прозорість (доступ до інформації) всіх процесів ухвалення рішень і політик, вироблених у взаємодії організацій громадянського суспільства та органів державної влади.

Таким чином, і е-урядування, і е-петиції, і е-консультації, і відкриті дані та інші форми взаємодії з органами державної влади через інформаційні мережі та з допомогою відповідного програмного забезпечення – усі вони в комплексі формують е-демократію як явище.

Простежено, що нині в Україні практикується кілька форм співпраці організацій громадянського суспільства і органів державної влади, які відповідають кращому досвіду країн Євросоюзу, це: а) фінансова підтримка організацій громадянського суспільства з боку держави (в тому числі закупівля послуг від них) та впровадження цільових програм сприяння їхньому розвитку на регіональному рівні; б) включення організацій громадянського суспільства до розроблення та удосконалення нормативно-правових актів через механізм проведення публічних консультацій (насамперед електронних); в) проведення адвокаційних та інформаційних кампаній неурядовими організаціями; г) участь неурядових організацій у діяльності консультативно-дорадчих органів; д) забезпечення моніторингу громадськими організаціями ухвалених владою рішень, у тому числі через механізми надання доступу до публічної інформації.

Констатовано, що євроінтеграційні процеси в Україні активізували виникнення не лише нових громадських організацій, а й нових форм їхньої співпраці, зокрема коаліціотворення. У межах порушеної проблематики дисертації актуальним є наступне визначення *коаліц*ії в соціальній площині: це тимчасове чи довготривале, ситуативне чи стале об’єднання суб’єктів громадянського суспільства (громадські організації, спілки, рухи) та інших недержавних інститутів (наукові та навчальні заклади, експертні агенції, фонди, ЗМІ) з метою досягнення спільних цілей. В українському контексті виокремлюється два типи громадських коаліцій: структурно організовані (тісна скоординована співпраця між членами коаліції задля досягнення довготривалих цілей) та ситуативні об’єднання громадських організацій для проведення інформаційних та адвокаційних кампаній здебільшого з коротко- чи середньостроковими цілями. Серед зазначених типів коаліцій громадських

ініціатив та організацій набуває поширення мережева структура коаліції, яка передбачає досягнення колективних цілей і сприяє налагодженню колективної дії.

Доведено, що впровадження коаліційного принципу діяльності громадянського суспільства є організаційно однією з найефективніших форм взаємодії з державною владою та має значні перспективи в Україні. Якщо діяльність окремих громадських організацій (що практикувалося раніше) у взаємодії з органами державної влади мала переважно рекомендаційний характер у законодавчих ініціативах або керувалася принципом спротиву (організація акцій непокори тощо), то діяльність коаліцій є значно продуктивнішою, адже має вже зобов'язальний характер для держорганів. Останнє підтверджується створенням спільних коаліцій, учасниками яких є як державні органи (через делегованих представників), так і громадські організації (через делегованих від деяких з них своїх представників до коаліції). Саме такі громадсько-державні коаліції – це вже вищий рівень взаємодії громадянського суспільства й державної влади (тобто на інституційному рівні), який спроможний забезпечити механізми захисту національних інтересів у процесі євроінтеграції України. Однак їх поки що недостатньо в Україні, також й дотепер не розроблено на науково-теоретичному рівні методологій і принципів такої співучасті, тому ефективність таких коаліцій поки що невисока.

Надано рекомендації щодо вдосконалення взаємодії організацій громадянського суспільства та органів державної влади з метою прискорення євроінтеграційних реформ у контексті забезпечення національної безпеки, адже механізми взаємодії громадських організацій і владних структур поки що не відповідають очікуваному потенціалу громадянського суспільства. Серед найголовніших проблем, які потребують вирішення, пріоритетними є: а) удосконалення нормативної бази щодо діяльності консультативно-дорадчих органів; б) запровадження громадянської освіти (у своєму загалі суспільство мало ознайомлене з можливостями взаємодії з органами державної влади в ухваленні рішень і виробленні політик; недостатній рівень правової грамотності; через недостатню проінформованістьпро можливості співпраці маємо недостатній рівень мотивації такої участі; в) розробка чіткого механізму подання та

опрацювання е-петицій та проведення е-консультацій з урахуванням можливостей громадськості простежувати та брати участь на всіх етапах вироблення політик чи ухвалення рішень обговорення; г) розширення на правовому рівні участі громадських організацій та коаліцій у законотворчій діяльності, враховуючи потрібні видатки в державному бюджеті.

Ці кроки сприятимуть не тільки підвищенню ефективності існуючих громадських об’єднань, а й залученню громадськості до публічного управління, дотримуючись послідовного курсу євроінтеграції України як гарантії національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, громадянське суспільство, органи державної влади, євроінтеграція України, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд», е-демократія, коаліція.

ANNOTATION

Khomei O. D. Cooperation between civil society and state authorities on Ukraine's integration into the EU. – Qualifying scientific work with the rights of the manuscript.

Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of candidate of political science on specialty 21.01.01 – Foundations of the National Security. – National Institute for Strategic Studies, Kyiv, 2021.

This work is a comprehensive analysis of the peculiarities of the interaction of civil society and state authorities in the context of European integration commitments, revealing the peculiarities of the impact of this interaction on the formation and implementation of national security policy priorities.

The evolution of Ukraine's integration processes with the EU in the context of ensuring the interests of society and the state in general is traced throughout the work, which theoretically and methodologically substantiates Ukraine's foreign policy choice : for example, the signing of the Association Agreement with the EU corresponds to security principles as established by political science theory. From the standpoint of

neorealism, on the one hand, signing is an effective step for the country to ensure its national security in a changing and aggressive geopolitical situation. From the standpoint of neoliberalism, on the other hand, the Agreement is also a positive factor due to the launch of security mechanisms, such as the stabilization of economic factors, the development of democratic institutions, and the intensification of interaction between society and the state.

The Association Agreement is also a wise choice as seen in the context of social constructivism: first, Ukraine’s European choice was initiated primarily by civil society, through which mechanisms of interaction pushed state power to make a pro-European political choice (even at the cost of confrontation). Secondly, thanks to the implementation of the Agreement, Ukrainian society of Ukraine is gradually adopting European democratic practices and integrating with European institutions, thus strengthening national security. And given the gradual enlargement of the EU to the east, the claims of neorealists about the impossibility of political integration of states with different levels of socio-economic potential are unfounded.

It demonstrates that Ukraine's European integration processes and its level of national security depend primarily on social stability. This stability can be ensured by partnership between civil society and public authorities, which should be based on partnership in decision-making and security policy-making. However, such a state is possible only in the presence of several factors that characterize society as civil and the government as democratic. These include: the level of political consciousness, adherence to universal values, attention to social challenges, the desire for cohesion (public organizations, coalitions, unions, etc.) and a shared goal. In such a democratic state, each citizen should be aware of the need to protect their country and its national (socially significant) interests. Meanwhile, government should play an organizing role, encouraging society to cooperate while creating the necessary legislative, legal, organizational, administrative and information and communication conditions.

In this work, the influence of public and state interaction on the formation and implementation of national security policy priorities is explored. It highlights several aspects of the internal threat that need to be addressed in a coordinated way between

civil society and public authorities. First is reluctance of some authorities to actually pursue a course of European integration (political aspect); the high level of corruption in the structures of state power and the tendency, of legislators to lobby for private economic, not national interests (socio-economic aspect); slow development of civil society due to the historically-rooted opposite viewpoints (social aspect); ineffective influence of civic institutions on state power (organizational and legal aspect); low level of legal literacy in the field of interaction with the authorities and lack of sufficient motivation of citizens to actively participate in the social life of the country through public organizations (educational and cultural aspect).

In this thesis, it is determined that civil society is a community of citizens with a high level of social competency, which through their organizations implement the implementation of their political will regarding national development and security on the principles of partnership and dialogue with state authorities.

The means by which interaction between civil society organizations (CSOs) and state authorities are also revealed. The correlation between them is regulated by the relevant legislation. This can be divided into two categories; first into domestic legislative initiatives that determine the status of NGOs as well as their forms of cooperation with (and mechanisms of oversight on) government. Second are international initiatives that contribute to Ukraine's integration—and thus, as previously demonstrated, national security— through the intensification of the activities of public organizations in the adoption of state policies and decisions. These include, first and foremost, the Open Government Partnership Initiative. Although Ukraine joined it long before the ratification of the Association Agreement, its goals are fully in line with Ukraine's European integration course set out in the Agreement, and the implementation of both international instruments has a synergistic effect.

The most effective democratic initiatives implemented through partnership activities of CSOs and state authorities have been identified. These include, first of all, the tools of e-democracy, which contribute to the adaptation of the administrative and social system of Ukraine to that of European Union.

The content of e-democracy as a social and organizational phenomenon is also further explored, and defined essentially as the establishment of traditional principles of democracy as a political system supported by a wide range of information, communication, and technological tools implemented in all processes of government and at all levels. The main purpose of such implementation is on the one hand, to encourage and involve the public in public administration, and on the other hand to facilitate transparency (access to information) of all decision-making processes and policies developed in the interaction of CSOs and public authorities. Thus, e-government, e-petitions, e-consultations, open data and other forms of interaction with the government through information networks and with the help of appropriate software form the broader phenomenon of e-democracy.

It is observed that in Ukraine, there are several forms of cooperation among CSOs and public authorities that already correspond to best practices inf EU countries, such as: a) financial supporting CSOs with state funds (including procurement of services from CSOs) and implementation of targeted programs at the regional level; b) including CSOs in the development and improvement of regulations through the mechanism of public consultations (primarily electronic); c) conducting advocacy and information campaigns by non-governmental organizations; d) participation of non-governmental organizations in the activities of advisory bodies; e) ensuring that CSOs have an opportunity to monitor of decisions made by the authorities (including through mechanisms for providing access to public information).

It is stated that the European integration processes in Ukraine have intensified the emergence not only of new public organizations, but also new forms of their cooperation, including coalition. Within the dissertation, the following definition of the coalition in the social sphere is relevant: it is association of civil society (public organizations and unions, movements, etc.) and other non-governmental institutions (scientific and educational institutions, experts' agencies, foundations, media)—whether temporary or long-term, situational or permanent—in order to achieve common goals. In the Ukrainian context, two types of public coalitions are distinguished: structurally organized (closely coordinated cooperation among coalition members to achieve long-term goals) and

situational associations of NGOs to conduct information and advocacy campaigns, mostly with short- or medium-term goals). Among these types, the network structure of the coalition is becoming widespread, which provides for the achievement of collective goals and contributes to the establishment of collective action.

In the thesis, it is demonstrated that the introduction of the coalition principle of civil society is the most organizationally effective form of interaction between the state authorities and civil society, and has significant prospects in Ukraine. If the previous activities of individual NGOs (in cooperation with the state were mainly of a recommendatory nature in legislative initiatives or guided by the principle of resistance (organization of disobedience, etc.), the activities of coalitions are much more productive, as they now have binding agreements with government agencies. The latter is confirmed by the creation of joint coalitions, the participants of which are both state bodies (through delegated representatives) and NGOs (through representatives delegated by individual NGOs). Such public-state coalitions are already the highest level of interaction between civil society and state power (i.e., at the institutional level), which is able to provide mechanisms for the protection of national interests in the process of European integration. However, they are still insufficiently developed in Ukraine, and methodologies and principles of such complicity have not yet been developed at the scientific and theoretical level, so the effectiveness of such coalitions has yet to reach its potential.

Recommendations are provided to improve the interaction between CSOs and public authorities in order to accelerate European integration reforms in the context of national security. Thus, the mechanisms of interaction between public organizations and government agencies do not yet meet their expected potential. Although there are many main problems that need to be addressed, the priorities are: a) improving the regulatory framework for the activities of advisory bodies; b) introducing and broadening civic education (so that society can be more familiar with the possibilities of interaction with the state in decision-making and policy making; insufficient level of legal literacy; due to a lack of information on opportunities for cooperation, or aninsufficient level of motivation for such participation); c) developing a clear mechanism for submitting and

processing e-petitions and conducting e-consultations, taking into account the public's ability to monitor (and participate in) all stages of policy development or decision-making; d) expansion at the legal level of the participation of NGOs and civic coalitions in legislative activities, taking into account the necessary expenditures in the state budget.

These steps will not only increase the efficiency of existing NGOs, but also involve the public in public administration, following a consistent course of European integration as a guarantee of national security.

Keywords: Association Agreement, civil society organization, civil society, state authorities, coalition, national security, European integration, open government, e-government, e-democracy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових виданнях, затверджених МОН України як фахові:

1. Хомей О. Д. Роль Платформи громадянського суспільства Україна–ЄС у виконанні Україною Угоди про асоціацію з ЄС. *Гілея*. 2016. № 114. С. 399–401.

2. Хомей О. Д. Актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства та його вплив на реформи задля забезпечення національної безпеки в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2019. № 35. С. 13–19.

3. Хомей О. Д. Безпекові виміри взаємодії громадянського суспільства та органів влади в рамках ініціативи «ПВУ». *Міжнародні та політичні дослідження. Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. Серія: Політологія. 2019. Том. 24. Вип. 32. С. 207–224.

4. Khomei O. Neorealism and the EU–Ukraine Association Agreement: Insights and Shortcomings *Вісник Львівського університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2019. Вип. 46. С. 214–222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_ 2019_46_21.

Статті в наукових фахових виданнях,включених до міжнародних наукометричних баз даних:

5. Хомей О. Д. Взаємодія громадськості та органів влади у контексті реформи державної служби в умовах євроінтеграції задля посилення національної безпеки України. *Slovak international scientific journal*. 2019. Vol. 1. № 31. P. 58–62.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Хомей О. Д. Взаємодія між громадянським суспільством та державними органами з метою реалізації політики євроінтеграції після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного бізнесу:* міжнар. наук.-практ. конф. (27 жовтня 2016 р., Ужгород). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 45–47.

7. Хомей О. Д. Міжнародна Ініціатива «Партнерство “Відкритий Уряд”»: вплив на зміцнення національної безпеки України. *Актуальні питання розвитку науки та освіти :* матер. міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 жовтня 2019 р., Львів). Львів: Львівський науковий форум, 2019. Ч. 2. С. 29–30.

8. Хомей О. Д. Взаємодія громадянського суспільства й органів державної влади в контексті реформи державної служби задля забезпечення національної безпеки. *Публічне управління в системі координат: демократія, децентралізація, місцеве самоврядування :* всеукр. наук.-практ. конф. (18 жовтня 2019 р., Мелітополь). Мелітополь, 2019. С. 272–275.

9. Хомей О. Д. Особливості динаміки взаємодії влади та громадянського суспільства в Україні в умовах інтеграції України до Європейського Союзу. *Теорія та практика сучасної науки та освіти* : міжнар. наук. конф. (29–30 листопада 2019 р., Дніпро). Дніпро : Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, 2019. С. 40–42.

Публікації й доповіді, які додатково відображають наукові результати дисертації:

10. Khomei O., Permakova A., Sydorenko D. Jarabik B. A bittersweet victory: Ukraine’s Association Agreement with the EU. *New Eastern Europe*. 2017. July 10.

URL: http://neweasterneurope.eu/2017/07/10/a-bittersweet-victory-ukraine-s-association-agreement-with-the-eu/

11. Хомей О., Кравець Р., Пасічник А., Лопатін В. Виросли на Майдані. Волонтерські ініціативи два роки потому. *Українська правда*: інтернет-газета. 8.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/02/6/207741/

12. Хомей О. Д. Порівняння ціннісного підходу трьох поколінь політичних еліт в Україні (3 революції) щодо реформ та системних перетворень в Україні Three Revolutions – Portraits of Ukraine: міжнародний симпозіум («Три революції – портрети України») на тему (Варшава, 28 лютого – 1 березня 2017 р.) (усна доповідь).

13. Артеменко В., Лепуга А. Хомей О. [та ін.] Громадськість та влада: дієві механізми впливу : онлайн-відеокурс. *Відкритий університет Майдану* : онлайн-платформа. URL: https://vumonline.ua/course/public-and-government/

14. Хомей О. Д. Реформи в Україні. Вплив та значення громадянського суспільства: доповідь. Східне партнерство: сучасна ситуація та можливі перспективи : міжнародна літня школа (Логойськ, Білорусь, 27 серпня – 1 вересня 2018 р.) (усна доповідь).

15. Хомей О. Д. Взаємодія між громадянським суспільством і владою: приклади інноваційних рішень для суспільних перетворень: доповідь. *Інновації у державному управлінні – взаємодія через громадянську активність* : міжнародний семінар (Київ, 20–23 березня 2019 р.) (усна доповідь).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 16

ВСТУП 17

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ 25

1.1. Теоретико-концептуальні підходи до аналізу політики національної безпеки у сфері європейської інтеграції України 26

1.2. Взаємодія громадянського суспільства й держави у понятійно-категорійному вимірі 36

1.3. Правова основа державно-громадської взаємодії з реалізації євроінтеграційного курсу України 65

Висновки до першого розділу 78

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ ТА ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ 82

2.1. Безпековий вимір Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» 83

2.2. Потенціал електронної демократії у залученні громадян України до участі в управлінні державними й суспільними справами 100

Висновки до другого розділу 123

РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ .. 126

3.1. Динаміка інституціалізації взаємовідносин між громадянським суспільством та органами державної влади в сучасній Україні 126

3.2. Роль коаліцій громадянського суспільства в артикуляції суспільних інтересів та ухваленні управлінських рішень суспільного значення 141

3.3. Сучасні практики та шляхи оптимізації взаємодії громадянського суспільства та державних органів в умовах інтеграції України в ЄС 155

Висновки до третього розділу 178

ВИСНОВКИ 182

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 189

ДОДАТКИ 219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВГО – Всеукраїнська громадська організація;
ВПО – внутрішньо переміщені особи;
ГО – громадська/і/ організація/ї/;
ЄЕС – Європейське економічне співтовариство;
ЄЕСК – Європейський економічний і соціальний комітет;
ЄС – Європейський Союз;
ЄПС – Європейська політика сусідства (ENP – European Neighborhood Policy);
ЗМІ – засоби масової інформації;
ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології;
МПР – Мережі правового розвитку;
НАТО – Організація Північноатлантичного договору (Північноатлантичний альянс);
НМЗ – Незалежний механізм звітності (IRM – Independent Reporting Mechanism);
НУО – неурядові організації;
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі;
ОГС – організація/ї/ громадянського суспільства;
ООН – Організація Об’єднаних Націй;
ОТГ – об’єднані територіальні громади;
ПВУ – Партнерство «Відкритий Уряд»;
ПД – план дій;
ПРООН – Програма розвитку Організації Об’єднаних Націй;
РПР – Реанімаційний Пакет Реформ;
СЗБП – Спільна зовнішня і безпекова політика;
СОТ – Світова організація торгівлі;
СПБО – спільна політика безпеки та оборони;
УПС – Угода про партнерство і співробітництво;
УС ПГС – Платформа громадянського суспільства Україна – ЄС;
ЦНАП – Центр надання адміністративних послуг;
ЦОВВ – центральні органи виконавчої влади;
ЦСР – Цілі сталого розвитку;
SCORE – Social Cohesion and Reconciliation (SCORE) Index / Індекс соціальної єдності та примирення ООН для Східної України.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Підписанням і ратифікацією 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) наша держава підтвердила проєвропейський курс розвитку й поступове входження в геополітичну структуру Західної Європи, що відповідає принципам демократизації суспільства та політиці національної безпеки України. Серед загроз безпековій стабільності держави, крім зовнішніх викликів, не останню роль відіграють внутрішньодержавні чинники: високий рівень корупції; перешкоди, що заважають громадянському суспільству здійснювати контроль за діяльністю органів влади (тривалий час були відсутні адміністративно-правові й технологічні механізми такого контролю); украй незадовільна робота суддівської системи; нечіткість державної політики щодо формування механізмів національної безпеки.

Тому євроінтеграція спонукала суспільство не тільки до якісно нового формату політичних та економічних відносин із ЄС, а й до важливих реформ внутрішньої адміністративно-господарської системи та нормативно-правової бази (адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС), значних соціальних трансформацій в Україні. Найсуттєвіші з них – це реформи, спрямовані на впровадження демократичних принципів управління на всіх рівнях життя соціуму та в усіх сферах його діяльності, захист прав і свобод людини, загалом на утвердження в Україні реального громадянського суспільства.

Без вирішення цих завдань неможливе дотримання євроінтеграційного курсу України в контексті забезпечення її національної безпеки. Відповідні вимоги затверджені Законом України «Про національну безпеку» (2018), у якому євроінтеграційний курс України визначено як основу національної безпеки держави, а статтею 10 Закону передбачено взаємодію громадянського суспільства та органів державної влади в контексті впровадження безпекової політики.

Теоретичним засадам і перспективам євроінтеграційного курсу України в контексті підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС присвячено чимало праць зарубіжних та українських учених (Дж. Арквілл, О. Бурлюк, К. Вольчук, Ф. С. Генсен, Р. Драґнєва, К. Зарембо, П. Касула, М. Кузьо, С. Павлюк, С. Степаненко, С. Куц, Н. Шаповалова, В. Устименко, Р. Хорольський, Д. Черніков та ін.). На особливу увагу заслуговують розробки українських учених щодо формування партнерських відносин у площині «громадянське суспільство – органи державної влади», визначення та обґрунтування шляхів оптимізації механізмів державно-громадської взаємодії в різних сферах забезпечення життєдіяльності громадян, безпекового розвитку суспільства, національної безпеки держави. Так, О. Косілова, В. Кравчук, О. Радченко, С. Рябов, Л. Томаш, Ю. Якименко висвітлювали змістовно-сутнісні характеристики концепту «громадянське суспільство», співвідношення громадянського суспільства і держави, політичні функції громадянського суспільства; Л. Рогатіна О. Скакун, А. Сухорукова вивчали громадський контроль за діяльністю органів влади; Е. Афонін, Р. Войтович, Л. Гонюкова, А. Крупник, А. Михненко, В. Кравчук, Ю. Сурмін, Л. Усаченко, Г. Шаульська досліджували принципи, механізми взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади; І. Іванюк, О. Овчарук, А. Терещенко – сучасний стан упровадження громадянської освіти; О. Бабкіна, О. Крутій, Є. Романенко вивчали налагодження комунікації між органами державної влади та громадськістю; О. Глазов, В. Желіховський, О. Корнієвський, В. Крутов, В. Ліпкан, Ю. Максименко, Г. Новицький, Б. Парахонський, Г. Яворська висвітлювали у своїх працях принципи та механізми забезпечення національної безпеки, пріоритети національних інтересів України, громадські об’єднання у системі забезпечення національної безпеки держави; Т. Камінська, А. Камінський, О. Майборода, М. Пасічник досліджували питання впровадження електронної демократії та електронного врядування.

Отже, у політологічному дискурсі, який стосується проблематики взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади, дослідниками

проаналізовано різні аспекти такої взаємодії. Проте комплексне дослідження, в якому системно було б проаналізовано взаємодію громадськості та органів державної влади в контексті євроінтеграції України та з урахуванням стратегічних пріоритетів забезпечення національної безпеки, у сучасній політичній науці не проводилося.

У дисертаційній роботі здійснено комплексний аналіз механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади у формуванні й реалізації політики національної безпеки України в контексті євроінтеграції; виявлено найефективніші форми партнерства та охарактеризовано ступені впливу громадськості (громадян, громад, громадських організацій та коаліцій) на процеси ухвалення політичних рішень; охарактеризовано особливості співпраці влади та громадянського суспільства у зв’язку з появою нових викликів і загроз життєво важливим інтересам держави та її національній безпеці в умовах євроінтеграції України; досліджено інноваційні й ті, які нині практикуються, форми взаємодії між громадянським суспільством та органами державної влади, що набули поширення на національному й регіональному (місцевому) рівнях.

Ураховуючи необхідність та актуальність комплексного дослідження окреслених суспільних процесів і механізмів, які перебувають переважно на стадії формування або впровадження в Україні, а також зважаючи на недостатнє опрацювання зазначеної вище проблематики у вітчизняній політичній науці, темою дисертаційної роботи обрано взаємодію громадянського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України в ЄС.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках теми науково-дослідної роботи Національного інституту стратегічних досліджень «Модернізація внутрішньої політики як ендогенний чинник національної безпеки» (номер державної реєстрації 0116U001478 (2016).

Мета роботи полягає в комплексному аналізі сучасних практик і механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади з реалізації політики національної безпеки у сфері європейської інтеграції України, що

передбачає впровадження демократичних механізмів ефективного врядування, які застосовуються в країнах ЄС, на загальному тлі поширення новітніх інформаційних технологій, електронної демократії та мережевої громадської самоорганізації.

Відповідно до мети визначено такі **завдання:**

– узагальнити теоретико-концептуальні підходи до євроінтеграційного курсу України як складової частини державної політики національної безпеки;

– уточнити основні поняття категорійно-понятійного апарату, пов'язаного з проблематикою взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України у ЄС;

– проаналізувати еволюцію нормативно-правової бази України, спрямованої на реалізацію євроінтеграційної політики через взаємодію громадянського суспільства та органів державної влади;

– охарактеризувати безпекові аспекти Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» та їх кореляцію з основними положеннями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

– дослідити особливості впровадження механізмів електронної демократії в контексті демократизації державного управління, забезпечення захищеності життєво важливих інтересів громадян України;

– проаналізувати форми й практики державно-громадської взаємодії в Україні та визначити основні тенденції інституціоналізації взаємовідносин у форматі «органи державної влади – організації громадянського суспільства»;

– визначити пріоритетні напрями та шляхи оптимізації співпраці громадянського суспільства й органів державної влади України в контексті впровадження демократичних механізмів управління та реалізації політики національної безпеки у сфері євроінтеграції.

Об'єкт дослідження – політика національної безпеки у сфері європейської інтеграції України.

Предмет дослідження – взаємодія громадянського суспільства та органів державної влади з реалізації євроінтеграційного курсу України як стратегічного завдання політики національної безпеки.

Методологія дослідження. Виконання окреслених вище завдань потребувало комплексного використання сукупності принципів, підходів і методів пізнання, визначених специфікою предмета дослідження.

Для теоретичного обґрунтування проблематики, що досліджувалася, застосовано сучасні підходи неоінституціоналізму, які дали змогу розкрити ключові параметри взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади, проаналізувати формальні й неформальні аспекти такої взаємодії. Метод соціального конструктивізму використано для аналізу діяльності, цілей і результатів впливів суб'єктів процесу взаємодії громадянського суспільства та державних органів (зокрема, щодо реформування ключових сфер публічного управління). Системний підхід застосовується для розкриття взаємодії громадянських і політико-владних інституцій, дослідження еволюції форм співпраці між ними, визначення її ролі у формуванні й реалізації політики національної безпеки.

Задля дослідження механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади використано метод інституційного аналізу; для вивчення новітніх форм співпраці між владою та організованою громадськістю, зокрема виявлення рівня ефективності такого діалогу й результативності втілення суспільних ініціатив, використано метод case study; компаративний та історико-порівняльний методи – для дослідження євроінтеграційної політики України в історичній ретроспективі та в контексті змін її безпекових пріоритетів, а також динаміки розвитку громадянського суспільства впродовж 2014–2020 рр. Кількісні параметри та показники активності організованої громадськості у взаємодії з державними органами проаналізовано із застосуванням методу статистичного аналізу

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному аналізі суспільних, політичних, нормативних та адміністративних чинників взаємодії

громадянського суспільства та органів державної влади з метою формування й реалізації політики національної безпеки України у сфері євроінтеграції шляхом упровадження європейських стандартів належного врядування.

Уперше:

– узагальнено концептуальні підходи до аналізу взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади в контексті забезпечення національної безпеки у сфері європейської інтеграції України. Доведено, що ефективна взаємодія між громадянським суспільством та органами державної влади сприяє підвищенню рівня соціальної згуртованості, розвитку партисипативної демократії, залученню громадян до управління державними й суспільними справами;

– доведено та охарактеризовано взаємозалежність між ефективністю реалізації політики національної безпеки у сфері євроінтеграції України та рівнем відповідного розвитку взаємовідносин між органами державної влади та громадянським суспільством;

– запропоновано авторську класифікацію мережевих коаліцій громадянського суспільства відповідно до цілей та часової перспективи їхнього функціонування.

Удосконалено:

– типологізацію усталених та новітніх форм і механізмів взаємодії між громадянським суспільством та органами державної влади, що базується на дослідженні впливу такої взаємодії на пріоритети та засоби реалізації політики національної безпеки у сфері євроінтеграції України;

– принципи застосування механізмів електронної демократії з метою вдосконалення практик публічного управління на засадах прозорості, відкритості та ефективності, посилення впливу громадськості та організацій громадянського суспільства (далі – ОГС) на процеси розроблення та реалізації політики національної безпеки, особливо на початковому етапі ухвалення політико-управлінських рішень.

Набули подальшого розвитку:

– опрацювання й узагальнення успішних практик державно-громадської взаємодії з упровадження в Україні міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», що сприятиме вдосконаленню механізмів реалізації політики реформ у рамках виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань;

– комплексний аналіз процесу інституціоналізації взаємовідносин органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в умовах інтеграції України у ЄС;

– осмислення досвіду формування та поширення в сучасній Україні мережевих коаліцій громадських ініціатив та об'єднань громадян; їхнього впливу на ухвалення управлінських рішень суспільного значення, зокрема шляхом проведення адвокаційних та інформаційних кампаній.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що на основі аналізу взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади виявлено різнорівневі проблеми їхньої співпраці. Відповідно, запропоновано практичні рекомендації, адресовані законодавчій владі, виконавчим органам влади та ОГС, щодо вдосконалення нормативно-правових засад участі громадськості в публічному управлінні загалом, безпековій сфері – зокрема. Рекомендації сприятимуть здійсненню реформ, спрямованих на виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань у рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Результати й висновки дисертації можуть бути використані під час викладання у закладах вищої освіти академічних курсів з політології, основ національної безпеки, державного управління, а також у системі громадянської освіти.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Усі опубліковані праці автора за темою дисертації написані без співавторів. Результати й висновки, які засвідчують наукову новизну дисертаційного дослідження, одержані самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження викладено в доповідях і виступах на міжнародних і

всеукраїнських конференціях, під час круглих столів, симпозіумів, семінарів. Зокрема, це: міжнародні науково-практичні конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного бізнесу» (м. Ужгород, 27 жовтня 2016 р.) та «Актуальні питання розвитку науки та освіти» (м. Львів, 19–20 жовтня 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Публічне управління в системі координат: демократія, децентралізація, місцеве самоврядування» (м. Мелітополь, 18 жовтня 2019 р.); Міжнародна наукова конференція «Теорія та практика сучасної науки та освіти» (м. Дніпро, 29–30 листопада 2019 р.); круглі столи: «Перша зустріч заступника міністра з питань європейської інтеграції з представниками ”Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС”» (м. Київ, 24 березня 2016 р.), «Як реформувати уряд та державне управління» (м. Київ, 14 квітня 2016 р.), «Круглий стіл з питань розвитку громадянського суспільства, пріоритетів та завдань державно-громадянської взаємодії» (м. Київ, 10 грудня 2017 р.), «Обговорення громадянських пропозицій до урядового Плану заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2018 рік» круглий стіл (м. Київ, 14 грудня 2017 р.); міжнародний семінар «Інновації у державному управлінні – взаємодія через громадянську активність» (м. Київ, 20–23 березня 2019 р.); семінар «Взаємодія: зв’язки із громадськістю» (м. Київ, 29–30 липня 2019 р.); IX Одеський міжнародний семінар «Міжнародна безпекова ситуація у 2019 році: контроль над озброєнням та нерозповсюдженням зброї» (м. Одеса, 15–17 серпня 2019 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 5 публікаціях, у тому числі: 4 статтях – в українських фахових виданнях із політичних наук, 1 статті – в іноземному фаховому виданні, 4 тезах доповідей у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (289 найменувань) і 2 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінку, з них 188 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В основі не тільки розвитку, а й існування будь-якої держави як окремого національного утворення перебуває національна безпека. Її функціональність забезпечується кількома складниками, серед яких: нормативно-правове середовище (на національному, міждержавному й міжнародному рівнях), а також державна влада (законодавчі та виконавчі механізми) і громадянське суспільство (недержавні інституції, у тому числі громадські організації, рухи тощо. Так, у ст. 10 Закону «Про національну безпеку України» (№ 2469-VIII від 21.06.2018 р.) визначено функції нагляду і контролю громадських об’єднань за діяльністю органів державної влади. При цьому державно-громадська взаємодія супроводжується вирішення низки проблем, які залежать від рівня демократії в суспільстві, економічного розвитку, ідеології, міжнародної політики, історичних установок та інших факторів, тому викликає найбільше дискусій і наукових трактувань з цієї проблематики.

Залежно від наукових шкіл у політологічному дискурсі, взаємодія громадянських інститутів і державної влади у формуванні зовнішньої й внутрішньої політики крізь призму національної безпеки обґрунтовується різними методологічними підходами, а в сутність цієї взаємодії закладаються різні концепти.

Одним із засадничих правових актів, який визначає безпекові напрями соціального і політичного розвитку країни з 2014 року, є Угода про асоціацію між Україною та ЄС [145]. Однак перспектива інтеграції з ЄС трактується багатьма зарубіжними й вітчизняними політиками та вченими неоднозначно [155; 200].

Слід зазначити, що аналіз можливих наслідків від підписання цього документа з позицій різних політичних теорій дає змогу визначити його ефективність щодо імплементації Україною західноєвропейських демократичних процедур, зміцнення національної безпеки шляхом залучення громадянського суспільства до процесу розроблення та прийняття управлінських рішень.

1.1. Теоретико-концептуальні підходи до аналізу політики національної безпеки у сфері європейської інтеграції України

Серед наукових підходів стосовно дослідження взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади можна виокремити структурний реалізм, неолібералізм, соціальний конструктивізм, а також неоінституціалізм як найбільш поширені та опрацьовані в науковому дискурсі.

Теоретико-концептуальні засади неореалізму (структурного реалізму) виходять із більш ранньої теорії держави – реалізму, представники якої Е. Карр [191], Г. Моргентау [243], а також політолог, філософ і теолог Р. Нібур [246, с. 119–146] засновували свої теореми передовсім на методологічних підходах своїх попередників Т. Гоббса та Н. Мак'явеллі. Вони обґрунтовували концептуальне положення щодо «реальної», тобто егоїстичної природи державного керівництва, схильної до гегемонії та яка може призвести до конфлікту. Новий поштовх розвитку неореалізм отримав наприкінці 1970-х років, коли американський дослідник Кеннет Волц запропонував концепцію «структурних елементів» (взаємовідносин суспільства і держави) у своїй праці «Теорія міжнародної політики», що великою мірою змінила концептуальні підходи до безпекових студій [287]. Значну участь у розвитку концепції неореалізму взяв Дж. Міршраймер, який також розробив теорію наступального реалізму й вважає, що для дотримання безпекового балансу в регіоні Україні не варто було відмовлятися від ядерної зброї [237].

Концептуальні засади неореалізму щодо питань безпеки включають два напрями її реалізації: «низьку» політику (*low politics*) та «високу» політику (*high politics*). Останній напрям як концепція оперує питаннями, необхідними для фізичного виживання держави, наприклад, питання оборонної системи, військової потужності, інфраструктури. Концепція ж «низької» політики охоплює ті сфери, які не є конче необхідними для такого виживання. Це можуть бути окремі економічні чи соціальні питання. «Низька» політика, згідно з підходом

неореалістів, стосується насамперед соціально-економічного розвитку держави та питань соціальної (або особистісної) людської безпеки [184, с. 17–22].

Теорія неолібералізму теж виникла наприкінці 1970-х років як наукова критика на той час панівного неореалізму. Як зазначає американський дослідник Д. Болдуїн, неореалізмові передували перші версії лібералізму, зокрема *комерційний*, *республіканський* та *соціологічний*. *Комерційний лібералізм* аргументував, що укладення угод про вільну торгівлю та інтенсифікація співпраці в торгівлі між державами сприяє встановленню довготермінового миру. *Республіканська течія* пов'язує демократію та встановлення й підтримання миру. *Соціологічний лібералізм* акцентує увагу на транснаціональних відносинах як передумові міжнародної інтеграції [184, с. 4].

Основні критичні зауваження неоліберал істів щодо неореалізму полягають у недооцінюванні ролі й поведінки в міжнародній політиці як держав, так і недержавних суб'єктів. Так, основоположники неолібералізму Р. О. Коген і Дж. Най вважають помилковими твердження неореалістів щодо гегемонії держав і зауважують: «держави аж ніяк не єдині актори у світі» [247, с. 330]. Учені наголошують на важливості врахування позицій та дій громадянина, індивідуума чи організації, які беруть участь у громадській діяльності або політичному житті держави й взаємодіють із владними структурами [247, с. 344–345]. Неоліберали переконані, що урядові структури та інституції (громадські асоціації, політичні партії, федерації профспілок тощо) взаємно впливають на державу, тобто долучаються до формування порядку денного забезпечення її національної безпеки.

З погляду політичних учень має багато точок перетину з неолібералізмом (і заслуговує окремої уваги) теорія соціального конструктивізму, згідно з якою знання, досвід (культурні традиції) співжиття, соціальне середовище (зокрема й держава, влада у взаємодії з громадськістю), міжнародні відносини «конструюються» (формуються) самим суспільством, окремими його елементами. При цьому в основі перебувають не лише раціональні чинники (матеріальні блага), а й культурні та духовні цінності [10, с. 139]. У такий спосіб, на думку

прихильників теорії конструктивізму, вагоме місце в реалізації політики посідають не тільки соціальні структури, а й індивідуум, який не може перебувати поза соціумом, і зв'язок між ними взаємно детермінований [257, с. 5]. Така взаємозалежність дає змогу формувати й налагоджувати комунікативне середовище як із внутрісоціумними (державними) інститутами, так і міжсоціумними (міжнародними). Адже особистість у теорії інтерпретується не як щось абстрактно-універсальне, а теж як культурно та соціально опосередкована й сконструйована структура. Отже, об'єктивно існує взаємовплив між особистістю й соціумом, а «закономірності соціальної реальності, <...> соціальні інститути розглядаються як сконструйовані представниками конкретної культури в процесі соціальної взаємодії» [47, с. 39].

Уперше поняття соціального конструктивізму у науковий обіг ввели П. Бергер і Т. Лукман [10, 323 с.] як теорії пізнання (онтологічний аспект); однак згодом це поняття було поширене й у теорії держави (політичний аспект). Зокрема, стверджується, що політична сфера конкретного суспільства залежить не тільки від діяльності управлінських структур, а й від взаємодії індивідів та інститутів, включених до конкретних політичних, економічних та соціальних умов [138, с. 52–53]. При цьому варто зауважити, що до політичної системи суспільства входять як традиційні інститути (судочинства, парламентаризму, президенства тощо), так і договірні (партії, рухи, спілки та ін.) [138, с. 51], а також інші підсистеми (звичаїв, правил поведінки, ідеалів, вірувань) [250], які визначають алгоритм функціонування політичного середовища держави чи регіону.

Так само, як і в теорії соціального конструктивізму та (почасти) неолібералізму, велике значення саме інституційним факторам розвитку суспільства й міжнародних відносин надається в теорії конструктивістського інституціалізму. Цей напрям політологічних досліджень становить одну з течій інституційної теорії, яка досліджує значення інституційних структур і пояснює співвідношення громадянських і державних інституцій, правил їхньої взаємодії та впливу окремих їхніх акторів на соціально-політичну систему [58 с. 136]. Інші

течії неоінституціалізму (історичний, соціологічний, раціонального вибору) обмежені сталим інституційним середовищем, а тому не можуть раціонально описати алгоритми змін у діях державних органів влади під впливом неформальних (громадських) чинників та акторів (суб’єктів) політики [186, с. 885]. Натомість конструктивістський інституціалізм є динамічнішим підходом до дослідження інституційних змін, адже він описує не тільки координаційний дискурс (інтерактивний процес передачі ідей *між суб'єктами політики*), а й комунікативний дискурс (*між політичними суб'єктами та громадськістю*) [264, с. 304]. Таким чином, учасники комунікативного дискурсу можуть спонукати державну владу до прийняття політично важливих рішень, скоординувати її функції, загалом дійти консенсусу щодо важливих соціальних змін [199, с. 95].

Міжнародно-політична ситуація в Україні цілком підтверджується теорією конструктивістського інституціалізму: саме громадянське суспільство проадвокатувало державній владі ідеї європейської інтеграції. Норми та цінності європейської інтеграції, які активно ним декларувалися, сприяли соціальному вибору, результатом якого стало підписання Угоди про асоціацію, визначення членства України в ЄС як стратегічного напряму зовнішньої політики і національної безпеки.

На противагу неолібералам, конструктивістам та інституціалістам, неореалісти переконують, що інституції, а також різноманітні громадські утворення (а отже, й окремий громадянин), мають мінімальний вплив на державу, а формування структури міжнародних відносин, що відбивається на зовнішньобезпекових викликах кожної держави, створюють і формують лише державні установи [236, с. 7–13].

Детермінація неурядових і державних структур значною мірою залежить насамперед від рівня демократичних інститутів у кожній конкретній країні, активності громадянського суспільства, а тому таке бачення неореалістів дещо суб’єктивне, адже не завжди відповідає дійсності з погляду формування національної політики. Наприклад, підписання 2014 року Угоди про асоціацію між Україною та ЄС стало можливим саме через потужний соціальний тиск на

державні органи влади, зокрема, численних громадських об’єднань – політичних партій, рухів, спілок.

Однак, прагнення України інтегруватися з ЄС сприймається як у позитивних, так і негативних ракурсах залежно від політичних, економічних, геополітичних і навіть соціальних особливостей України [155; 151]. Тому за доцільне було б проаналізувати значення Угоди передусім із позицій різних наукових підходів. У такий спосіб можна визначити, чи матиме позитивний ефект від втілення в життя Угоди про асоціацію, чи буде вона в перспективі чинником і рушієм динамічних політичних і економічних процесів на євразійському континенті, що великою мірою впливають на безпекову ситуацію в Україні.

На наш погляд, початком відносин між ЄС та Україною можна вважати офіційне визнання незалежності України в грудні 1991 року майбутніми підписантами Маастрихтського договору [276]. У цей період загострюються дискусії щодо подальшої ролі та геополітичного значення України. Молода держава на початку 1990-х років потрапляє в складне геополітичне становище. Із заходу вона межує з країнами, які незабаром увійдуть у новостворене інтеграційне об’єднання – ЄС, який формується на основі європейських спільнот, утворених після Другої світової війни, задля недопущення воєн на європейському континенті. Країни-учасниці ЄС насамперед інтегрували свої ринки, щоб досягнути стабільного соціально-економічного поступу і в такий спосіб підвищити власну безпеку. Зі сходу ж найбільшим сусідом України стає агресивна Росія. Попри складну ситуацію в суспільстві внаслідок розпаду Радянського Союзу, її претензії на роль «великої держави» в міжнародній політиці й далі зростають.

Украй динамічна й мінлива геополітична ситуація на євразійському континенті 1990-х років, економічна потужність ЄС, яка набирає все більших обертів, змушує РФ зосереджуватися на нарощуванні власних безпекових важелів впливу, особливо на Україну як найбільшу порубіжну із Західною Європою державу [265, с. 38]. Водночас у ЄС бачення відносин з Україною на

довгострокову перспективу перебувало лише на початковому етапі публічного обговорення.

Однак вибір українського громадянського суспільства та української влади на користь європейської інтеграції, прагнення до набуття повного членства в ЄС формується наприкінці 1990-х років (затвердження «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 року; «Програма інтеграції України до Європейського Союзу» від 14 вересня 2000 року). Цей вибір значною мірою зумовлений потребами зміцнення внутрішньої й зовнішньої безпеки України. Його необхідно осмислювати, з одного боку, з урахуванням значення України в стратегії Кремля щодо збереження й нарощування свого впливу на євразійському просторі, з другого боку – з урахуванням позиціонування ЄС як «нормативної сили» на цьому просторі. Динаміка впливів ЄС завдяки розвиненим демократичним інститутам зумовила поступове наближення України до Європейського Союзу й водночас віддалення від Союзу Незалежних Держав (СНД).

Неминучий крах СРСР, що згідно з теорією структурного реалізму є циклічним природним процесом для всіх імперій, позбавив Росію статусу гегемона на міжнародній арені [265, с. 48]. Непримиренність з утратою домінуючої ролі та бажання відвоювати вплив на континенті змушує РФ сприймати ЄС (створення якого збіглося з кінцем холодної війни) як свого суперника. Понад те, РФ прагне позиціонувати себе перед ЄС як гравець з еквівалентною потужністю [143, с. 13]. Таким чином, амбіції Росії щодо посилення впливу на європейському континенті конфліктують із цілями ЄС зміцнити себе як нормативну силу на міжнародній арені, використовуючи при цьому невійськові засоби [201, с. 13]. Однак, як вважає Дж. Міршраймер, дії Росії можуть бути виправдані як чітко вибудована стратегія держави, що прагне статусу «великої сили в міжнародних відносинах, адже відповідно до структурного реалізму гарантією виживання держави є сила, потуга й навіть її застосування як доказ наявності» [236, с. 73].

Тому для Росії Угода про асоціацію усвідомлюється насамперед як втручання ЄС у той геополітичний простір, який офіційна Москва й далі сприймає як стратегічний для власної ролі лідера на всьому євразійському континенті. Попри те, що ЄС як утворення не має достатньої військової потуги й потребує координації з трансатлантичними інституціями НАТО, щоб гарантувати безпеку країн-членів (а отже, відповідно до неореалізму, не може стати глобальним гравцем на світовій арені), Росія сприймає Європейський Союз як основного суперника за поділ зон впливу на континенті. Зауважимо, що РФ розглядає ЄС передовсім як ключового опонента за нормативний вплив не тільки в Україні, а й у Молдові, Грузії, Вірменії та Азербайджані [142]. Водночас для РФ є важливим підтвердження й визнання свого статусу як великої держави за межами пострадянського простору, тобто серед західних держав [141].

У протистоянні з ЄС для Росії надзвичайно важливо було включити Україну як партнера у внутрішні процеси на пострадянському просторі, а саме в Євразійський економічний союз (ЄЕС), який позиціонувався як альтернатива до поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі з ЄС. Тому підписання Євросоюзом Угоди з Україною сприйнялося політикумом офіційної Москви як перетин «червоної лінії», а Захід у її очах утратив статус партнера [126] й почав сприйматися вже як суперник. Адже, на думку апологетів ЄЕС, Євросоюз відкрито проігнорував національні інтереси Росії на пострадянському просторі, поширюючи свій вплив на схід та долучаючи Україну до європейських структур, у тому числі безпекових [72, с. 7].

Відповідно до підходу неореалізму, анексія Криму та окупація частини Східної України може розглядатися як спроба РФ відвоювати свою сферу впливу, посиливши в такий спосіб свої позиції в ієрархії міжнародних відносин [209, с. 23; 114, с. 1].

Таким чином, можемо констатувати, що відповідно до неореалізму Угода про асоціацію виходить за межі «низької» політики (тобто налагодження суто соціально-економічних відносин): у документі чітко зазначено подальшу інтеграцію України з безпековою сферою ЄС, а також вказано на поглиблення й

інтенсифікацію співпраці в політичній та оборонній галузях. Угода має важливі наслідки й у «високій» політиці, адже створює ситуацію конкуренції між ЄС та Росією за Україну на геополітичному просторі Східної Європи [209, с. 2]. Неореалізм визнає так звану латентну силу впливу ЄС, що засновується на стабільній економіці та високих соціальних стандартах, тобто на тих факторах, які практично відсутні в РФ [236, с. 43].

Необхідно підкреслити, що в межах неореалізму не беруться до уваги фактори ціннісного виміру політики, соціальна згуртованість, адже з позицій цього підходу роль громадянського суспільства й суспільних рухів оцінюється як другорядна. Однак в Україні саме громадянське суспільство й активна громадськість відіграли (й відіграють) ключову роль у підтриманні європейського вибору, інтеграції до західних структур, впливаючи на формування порядку денного в зовнішній політиці й виробленні доктрини національної безпеки. Зокрема, у «Загальних положеннях» Стратегії національної безпеки України (від 26 травня 2015 року) обґрунтовувалася європейська інтеграція як найпріоритетніша ціль національної безпеки, а Революція гідності відкрила можливості для побудови нової, демократичної системи суспільних відносин. Серед основних засад Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 року прописано розвиток стратегічних відносин «із ключовими іноземними партнерами, насамперед із Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами», а набуття Україною повноцінного членства в ЄС визначено однією зі стратегічних цілей.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом логічно позитивно трактується також із позицій неолібералізму, який переосмислює роль внутрішньої політики і торговельних взаємин та участі громадян і громадянського суспільства загалом у забезпеченні національної безпеки. Р. Коген та Дж. Най наголошують: якщо раніше міжнародні відносини ґрунтувалися на простій схемі взаємозалежності (передовсім ураховуючи принцип «високої» політики національної безпеки, тобто військової потуги), то у XX столітті відносини між суверенними державами стали характеризуватися

значно складнішою кореляцією, яка ґрунтується на вирішенні питань і «низької» політики [247, с. 347]. Тобто, виходячи із суджень цих учених, економічна імплементація Угоди про асоціацію й більш дієва співпраця громадянського суспільства з органами державної влади впливатимуть також на зміцнення національної безпеки країни. І таке аналітичне твердження цілком збігається з концептуальною позицією неореалізму.

Поступальний розвиток і розширення ЄС підтверджує постулати неолібералів про прерогативу соціально-економічної співпраці у налагодженні міжнародних відносин. По-перше, настільки стрімка еволюція ЄС і посилення впливу цього інтеграційного об’єднання на порубіжні країни Східної Європи доводять хибність тверджень неореалізму про залежність міжнародної співпраці від поточної розстановки сил (переважно військової).

По-друге, до ЄС входять як «малі», «середні», так і «великі» країни з погляду вимірів їхніх демографічних, соціальних, економічних і військових потенціалів. Однак система управління Євросоюзу (нормативно-законодавча база) забезпечує доволі оптимальний баланс між такими державами з різними можливостями впливу (хоча де-факто такий «управлінський» центр ЄС дещо тяжіє до французько-німецького тандему), який сприяє підтриманню демократії й утверджує рівність усіх суб’єктів ЄС в ухваленні рішень. Тут варто відмітити визначення Європейського Союзу як «нормативної сили» (*normative power*), що вперше з’являється в науковій думці завдяки праці Я. Меннерса, в якій доповнено й розширено розуміння концепції Х. Булла [233, с. 235–236, 239]. «Нормативна сила» ЄС заснована на так званих *acquis communautaire* [234, с. 10] – сукупності норм, які становлять підвалини нормативно-правової бази Євросоюзу. Вони, крім іншого, визначають форми й методи співпраці інститутів ЄС із громадянським суспільством, механізми участі громадян у процесі формування політики й безпекових доктрин країн-членів ЄС. Важливе значення в рамках концепції приділяється тим фундаментальним цінностям, які Євросоюз намагається просувати у своїх відносинах із сусідніми державами та у світовому масштабі. Серед них насамперед: повага до людської гідності, рівність, забезпечення

свобод, демократія, верховенство права, дотримання прав людини [195]. Верховенство насамперед права («нормативна сила») та рівність усіх суб'єктів ЄС (незалежно від географічних, фінансово-економічних чи технологічних масштабів) перед законом теж піддають сумніву неореалістичні постулати, що ефективної співпраці між різними за рівнем розвитку країнами нібито важко досягти і ще важче втримати її.

Відповідно до теорії неолібералізму, міжнародна співпраця є більш вірогідною в економічних питаннях, а не у військових [184, с. 7]. Цей принцип співпраці цілковито підтверджується Угодою про асоціацію з ЄС. Водночас С. Міхалак, Р. Коген і Дж. Най не заперечували важливості військової потуги як інструменту впливу чи політики [240, с. 148]. Варто зауважити, що згідно з підходом неолібералізму успішна реалізація Угоди про асоціацію змінить «правила гри» в Україні, поступово не тільки інтегруючи країну зі спільним ринком ЄС, а й утверджуючи демократичні принципи ухвалення рішень і вироблення національної політики за дієвої участі громадянського суспільства.

Таким чином, можемо констатувати, що з позицій неореалізму підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом загалом є ефективним кроком держави на шляху забезпечення національної безпеки (у тому числі й на оборонно-військовому рівні) в умовах мінливої й агресивної геополітичної ситуації. Водночас, зважаючи на розвиток і поступове розширення ЄС на схід, не справджуються твердження неореалістів про неможливість політичної інтеграції держав із різним рівнем соціально-економічного потенціалу, а також її залежність від силового (оборонно-військового) чинника.

З позицій неолібералізму Угода про асоціацію є позитивним фактором для України завдяки налагодженню безпекових механізмів саме через стабілізацію економічних чинників, формування національних демократичних інститутів й активізацію взаємодії громадянського суспільства і державної влади.

Угода про асоціацію також не суперечить теоретичним засадам соціального конструктивізму й конструктивістського інституціалізму. По-перше, ініціатором європейського вибору розвитку було насамперед громадянське суспільство, яке

через механізми взаємовпливу ініціювало державну владу зробити саме проєвропейський політичний вибір. По-друге, Угода не тільки відкриває сприятливі торговельні вигоди для обох сторін, а й «європеїзує» Україну стосовно посилення демократичних інституцій і, таким чином, посилює національну безпеку.

З погляду різних політичних теорій і підходів імплементація Угоди про асоціацію є беззаперечною перемогою в геополітичному протистоянні РФ (ЄврАзЕС) як України, так і ЄС загалом. Євросоюз зацікавлений у територіальній, політичній та соціальній безпеці на своїх кордонах, що може бути досягнуто завдяки сприянню стабілізації економічного зростання й продовження демократичних реформ в Україні, а отже, посиленню безпекових інституцій у ній теж.

1.2. Взаємодія громадянського суспільства й держави у понятійно-категорійному вимірі

Наукова інтерпретація поняття «громадянське суспільство» у другій половині XX століття концентрувалася переважно на динамічній складовій його розвитку, а саме на неформальних зв’язках, ініціативах і соціальних рухах, навіть спорадичних соціальних комунікаціях. Важливим внеском у розвиток цього наукового дискурсу слід вважати комунікативний підхід до визначення громадянського суспільства, запропонований у 1980-х роках німецьким філософом Ю. Габермасом, який використовував наукові ідеї М. Вебера, Е. Дюркгайма, Т. Парсонса та інших учених для розвитку своєї теорії. На думку вченого, громадські заклади (кав’ярні, клуби за інтересами тощо) у тогочасній Європі є прикладами функціонування громадської сфери, де учасники критикують, дискутують і рефлектують щодо соціально-політичних тем на засадах рівності, що сприяло розвитку автономності індивідуума. Такі дискусії стосовно нових чи застарілих цінностей, норм, законів і політик формують громадську думку щодо внутрішньої та зовнішньої політики [206, с. 303]. Отже, за Ю. Габермасом, громадськість, відстоюючи певні суспільні цінності й норми,

долучається до формування пріоритетів національної безпеки (схвалення тих чи інших програм і дій політичних партій та рухів).

Згодом, у 1990-х роках, у центрі уваги науковців опиняється не стільки комунікативна складова, як корелятивний зв'язок громадянського суспільства й державної влади. Британський політолог Дж. Кін на основі аналізу існуючих на той час наукових досліджень громадянського суспільства та його взаємодії з органами державної влади виділив два підходи. Перший представлений західними дослідниками, які інтерпретують громадянське суспільство як «ідеальний тип» (*Ideal type*), зосереджуючись на аналізі й тлумаченні емпіричних взаємозв'язків між соціальними й політичними силами та інституціями. Тлумачення суспільства в такому ракурсі допомагає осягнути можливі сценарії розвитку громадянського суспільства та його загрози, які пов'язані з геополітичною й безпековою ситуацією в конкретній державі. Інший, «прагматичний» підхід, інтерпретує громадянське суспільство в контексті його участі у формуванні соціальних та політичних програм із метою вироблення соціальних благ, результатом яких стане посилення соціально-економічної й безпекової складових усередині країни [219, с. 2].

Інший підхід, який можна назвати «політичним», обґрунтовують філософи Жан Коен та Ендрю Арато. Вони засновують своє бачення громадянського суспільства на концепції Гегеля, вважаючи саме політичні об'єднання (інституції) найвищою формою асоціацій громадян, які сприяють колективному розвитку суспільства і, відповідно, формуванню й захисту національних інтересів держави. Згідно з їхнім підходом, важливими складовими такого суспільства є спільні інтереси й цілі його членів. Водночас учені зауважують, що в трактуванні громадянського суспільства апріорі не існує єдиного правильного тлумачення [214, с. 84].

Фактично такої самої думки дотримується й фінський фахівець із соціальної географії Д. Лейн, зауважуючи, що визначення громадянського суспільства в наукових колах досі залишається відкритим, а також загалом зазначає, що «немає необхідності прагнути до універсального розуміння громадянського суспільства»

[229]. А німецький соціальний історик Ю. Кочка взагалі заперечує єдину інтерпретацію цього поняття. На думку вченого, навіть попри те, що визначення його з часом еволюціонувало, сучасні підходи (на середину 2000-х років) до тлумачення громадянського суспільства передбачають складові й атрибути, які різняться (а отже, можуть суперечити між собою) залежно від держав і спільнот [226, с. 65].

Однак, ефективність громадянського суспільства, зокрема його демократичних інститутів, залежить не лише від цих складових, а й від інших особливостей певної країни. Так, психологи К. Йонас та Т. Мортон доводять, що соціальні кризи чи природні катаклізми реактивують соціальну діяльність і механізми суспільного захисту, приводять до мобілізації й ефективних колективних дій [217, с. 5].

Поняття «громадянське суспільство» неоднозначне й через те, що належить до концепцій, так само чітко нерозмежованих (наприклад, свобода, рівність, демократія). Тому деякі дослідники виділяють дві його концепції – теоретичну (суспільне життя й соціальні цінності окремих людей і неурядових організацій як головних учасників громадянського суспільства) і нормативну (мотивації, які заохочують або спонукають соціальних суб’єктів до мобілізації й розвитку демократичних інститутів) [218, с. 1]. Відповідно до «нормативного» підходу, громадянське суспільство є ключовим у формуванні норм і цінностей, які, своєю чергою, демократизують систему публічного адміністрування [227, с. 26–28].

Як бачимо, у зарубіжному науковому дискурсі громадянське суспільство як соціальний феномен перебуває на перетині багатьох дисциплін. Тому існують сумніви щодо його однозначної та прийнятної всіма інтерпретації. Окрім того, що це явище розглядається з різних наукових позицій (політології, філософії та юридичних наук, соціології, соціальної географії та ін.), воно ще й по-різному функціонує залежно від історичних, соціокультурних і державотворчих особливостей (ті складові, на які звертав увагу Ю. Кочка [226, с. 65]) окремих країн і навіть регіонів (їхніх союзів).

Отже, громадянське суспільство як соціальний феномен доволі динамічне: його сутність варіюється не лише функціональними особливостями залежно від мети соціальних рухів чи форми організації, а й від глобальних політичних кон'юнктур. Суттєві зміни в інтерпретації розуміння громадянського суспільства й формування його концепції відбулися в другій половині 1980-х років. Виникнення політичної опозиції в колись авторитарних країнах та дисидентських рухів, які поширювали альтернативні погляди щодо системи державного управління й закликали до кардинальних демократичних змін, сприяло формуванню нової концепції громадянського суспільства в країнах колишнього СРСР. Тоді розпочинаються активні дискусії стосовно ролі громадськості й неурядових організацій у розвитку держави, а отже, і їх впливів на забезпечення системи національної безпеки [216, с. 3]. Діяльність Гельсінської спілки з прав людини дає підстави стверджувати про формування та активізацію правозахисних рухів на теренах країн колишнього соціалістичного табору та зростаючий вплив правозахисників на формування та еволюцію внутрішньої системи нацбезпеки в низці суверенних держав.

Завдяки зазначеним історичним змінам у фокусі тлумачення поняття «громадянське суспільство» все більше починають перебувати такі складові, як захист і утвердження в суспільній думці гуманістичних цінностей, підтримка демократичних перетворень (у тому числі й політичних), сприяння реалізації фундаментальних свобод людини. Після краху СРСР такі завдання з'являються в концепціях і стратегіях національної безпеки ряду посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи, а також у нових державах, які виникли після розпаду СРСР.

Глобалізаційні процеси сприяли пожвавленню волонтерських рухів у всьому світі й Україні зокрема, започаткуванню в багатьох бізнес-компаніях нових підходів до ведення бізнесу на основі проєктів соціально-корпоративної відповідальності. Також завдяки формуванню моделі «соціального підприємництва» наприкінці 1990-х (вважається [271, с. 354], що вперше цей термін було вжито у звіті аналітичного центру Demos «Розквіт соціального

підприємця», підготовленого Ч. Ледбітером, в якому автор пророчо зазначає: «Соціальне підприємництво стане одним із найважливіших джерел інновацій» [230, с. 2]; змінюється й ставлення дослідників до вивчення громадянського суспільства.

Соціальне підприємництво починає позиціонуватися не лише як соціальна структура-посередник між окремим його членом (громадянином), державними органами влади та економічними суб'єктами (підприємствами), а й як актор уже міжнародного масштабу, який допомагає просувати цінності прав і свобод людини, культивуючи демократичні цінності. Громадянське суспільство вже не сприймається як відокремлений кордонами держави інститут суспільних відносин, але як «арена, публічний простір з розмитими межами, де взаємодіють різноманітні громадянські цінності та інтереси» [229, с. 8].

Таким чином, у XXI столітті громадянське суспільство як активний гравець почало долучатися до регулювання економічних відносин у соціумі, сприяючи захисту економічних інтересів держави та просуваючи ідеї та практики фінансової підтримки громадських ініціатив і рухів.

На той період поняття й концепція «громадянського суспільства» набули істотного значення також в українському науковому й суспільному дискурсах. І насамперед пов'язані вони з поширенням європейських цінностей та забезпеченням фундаментальних свобод громадянина [60, с. 42].

Як і в дослідженнях західноєвропейських учених, в Україні теж немає універсального визначення громадянського суспільства, і так само сформувалося кілька підходів до його розуміння, які умовно можна поділити на: інституційний (в основі перебувають громадські рухи й неурядові організації, а також, як окремий інститут, – родина), нормативний (в основі перебуває юридичне забезпечення громадянської активності), прагматичний (в основі перебуває забезпечення соціально-економічних потреб і добробуту), організаційний (в основі перебуває управлінська роль неурядових організацій і спілок), соціального партнерства (в основі перебуває співпраця з державною владою) і та інші підходи.

Так, Л. Паливода, О. Вінніков і В. Купрій вважають, що громадянське суспільство – це інституції, організації й індивіди, які об'єднуються та співпрацюють заради відстоювання чи задоволення власних інтересів поза межами держави, бізнесу чи сім'ї [28]. А. Карташов і О. Радченко дотримуються ширшого підходу до тлумачення цього поняття, трактуючи як співпраця індивідів, у результаті якої є держава. На їхню думку, громадянське суспільство охоплює не лише об'єднання та соціальні рухи, а й приватну сферу, зокрема відносини в сім'ї [55].

Політолог Ю. Якименко трактує громадянське суспільство як сферу, в якій його члени можуть вирішувати актуальні проблеми, відстоювати свої інтереси, займатися суспільно значущою діяльністю та брати відповідальність за створення суспільного добробуту нарівні з органами державної влади [174, с. 2]. Відповідно до такого бачення громадянське суспільство стає активним гравцем у забезпеченні національної безпеки й розвитку суспільства.

Згідно з визначенням Ю. Якименка, громадянське суспільство характеризується існуванням розгалуженої системи різних типів відносин між незалежними суб'єктами (тобто громадянами та соціальними групами) без залучення держави; інститутами громадянського суспільства, які допомагають громадянам відстоювати й реалізовувати свої інтереси; цінностями демократії, які сприяють мобілізації громадян задля суспільно-політичного поступу держави, що є істотним в межах забезпечення й досягнення цілей національної безпеки. Науковець вважає, що українське громадянське суспільство має ознаки різноманітності його інститутів, а також характеризується високим рівнем активності громадян [174, с. 2–3].

Українська дослідниця О. Скакун, яка запропонувала своє визначення громадянського суспільства, підкреслює, що воно є суспільством із розвиненою системою можливостей взаємодії вільних і рівноправних громадян, а також їх об'єднань [130].

На думку Ю. Шемчушенка, громадянське суспільство взаємодіє з державою на засадах верховенства права та демократичних традицій і має розгалужену мережу політичних, соціальних, економічних та інших взаємовідносин [170].

Виходячи з правової логіки, П. Рабінович дотримується думки, що громадянське суспільство є насамперед спільнотою «вільних, рівноправних людей та їх об’єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником» і не перешкоджає в реалізації права активно долучатися до політичного життя як на національному, так і на логічному рівні. Громадянське суспільство згідно з концепцією П. Рабіновича має такі ознаки: цінності прав людини та захисту її свобод перебувають у пріоритеті й належно забезпечуються з боку держави; всі громадяни мають рівні права та обов’язки; право приватної власності не порушується; функціонують ефективні органи державної влади, а громадяни можуть долучатися до процесів вироблення та реалізації політики [109, с. 48–49].

Схоже з наведеними вище трактування громадянського суспільства й у працях С. Рябова, який визначав його через різноманітні види об’єднання людей, які можуть мобілізуватися й спільно діяти з власної волі, а не з примусу органів державної влади. На його думку, громадянське суспільство є також формою соціального партнерства, а громади, спілки, органи самоврядування тощо «покликані забезпечувати цивілізовані відносини між усіма учасниками суспільного життя», щоб унеможливити домінування певних приватних інтересів над інтересами суспільного блага й добробуту [127, с. 134]. Отже, виходячи із цього визначення, громадянське суспільство має сприяти досягненню цілей національної безпеки.

Як бачимо, у вітчизняній політологічній науці визначення громадянського суспільства так само нечітке, як і в зарубіжних дослідженнях. Як зазначає С. Куц, бракує чіткості, що це за явище: чи це моральний вияв, чи частина управління, чи третій сектор із його організаціями [228, с. 19]. Існує думка, що третій сектор можна визначити як специфічне підґрунтя для спонтанних дій окремих громадян (та їх об'єднань) із метою захисту свої інтересів від зазіхань владних і бізнесових

структур [144]. Громадянське суспільство нерідко позиціонується як суспільне, а не інституційне явище [63, с. 3–6], при цьому деякі дослідники не погоджуються із суто інституційним підходом до його трактування, вважаючи, що громадянське суспільство повинно аналізуватися також за функціональною та соціокультурною ознаками [124].

Щодо такого чинника, як національна безпека й формування її політичних, соціальних й організаційних механізмів у публічному діалозі з державною владою, то в трактуванні громадянського суспільства як виразника безпекових інтересів держави він переважно не враховується. Тому, в українській політичній науці проблематика впливу громадянського суспільства на суспільно-безпекову ситуацію в країні є малодослідженою й потребує глибшого теоретичного обґрунтування.

Проте заслуговує на окрему увагу визначення концепту громадянського суспільства в системі координат національної безпеки, надане О. Корнієвським. Згідно з ним, «реальне громадянське суспільство» є сукупністю різноманітних методів взаємодії та типів об’єднань громадян, що сприяють забезпеченню першочергових індивідуальних і суспільних інтересів, сталому розвитку держави й суспільства, яке є незалежним від держави, проте співпрацює з державними утвореннями задля безпеки, процвітання суспільства, а також здійснює функцію моніторингу діяльності й ефективності органів державної влади, які функціонують на засадах прозорості, професійності та підзвітності [60, с. 68]. На думку О. Корнієвського, серед низки підходів до визначення концепту громадянського суспільства можна виокремити теоретико-аналітичний підхід, який вивчає «сукупність суспільних комунікацій і соціальних зв’язків, соціальних інститутів та соціальних цінностей, головними суб’єктами яких є громадяни», права яких захищені й створені умови для їх реалізації, а також різноманітні громадські організації та об’єднання. Такий підхід зосереджується на вивченні взаємодії громадянського суспільства із зацікавленими сторонами, передовсім з органами державної влади. Прихильники ж нормативно-правового підходу використовують поняття «громадянське суспільство» як концепцію, що

першочергово об’єднує активних громадян задля реалізації різних видів громадських ініціатив [60, с. 64–65].

Найефективнішим із запропонованих є теоретико-аналітичний підхід, який однією з важливих ознак громадянського суспільства висуває насамперед корелятивний зв’язок із державною владою. Саме через нього громадськість має можливість реалізувати не лише свої суспільні потреби, а й національні інтереси, зокрема й безпекові.

Однак для активізації таких безпекових і суспільно необхідних процесів потрібна мотивація, потрібне усвідомлення громадою необхідності в захисті власної держави й збереженні соціальних цінностей, усвідомлення потреб у впровадженні демократичних основ співіснування. Така мотивація може бути сформована відповідними компетентностями кожного громадянина – політичною, соціальною, економічною, правовою, ідеологічною, культурною. Проте виховний і освітній фактори теж не на достатньому рівні перебувають в колі інтересів вітчизняних науковців, освітян і громадських діячів. Так, численні проєкти з упровадження громадянської освіти упродовж 2000–2018 років було здійснено, виходячи з даних Аналітичного звіту Агенції розвитку освітньої політики, майже виключно зарубіжними урядовими й громадськими організаціями за сприяння США, ЄС, USAID, SIDA, Ради Європи, ПРООН, ОБСЄ та ін. [48], а «Концепцію розвитку громадянської освіти» було схвалено лише 2018 року (попри те, що проєкти і Концепції громадянського виховання, і Концепції громадянської освіти подавалися на розгляд ще 2000-го року). Неспроможність протистояти агресивній інформаційній пропаганді РФ під час воєнної ескалації на Сході України та в АР Крим можна пояснити, крім іншого, і браком громадянської освіти в країні станом на 2014 рік [49], що вкотре підкреслює стратегічну вагу формування в суспільстві відповідних соціальних компетентностей з метою забезпечення національної безпеки в майбутньому [147].

Таким чином, узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що громадянське суспільство являє собою спільноту громадян із високим рівнем соціальних компетентностей, які через різні форми і практики громадської

самоорганізації здійснюють вплив на процеси розроблення та реалізацію державною владою рішень суспільного значення, що базуються на демократичних принципах партнерства і діалогу організованого суспільства та державних органів, влади і громадян.

Тут варто зауважити, що в Україні побутує кілька лексичних форм, які позначають офіційні органи управління в державі. Але можна погодитися з думкою Л.Наливайко, що поняття «державний орган» і «орган держави», якими оперує чимало дослідників у галузі політології й державного управління, є синонімами [82, с. 475]. Такої самої думки дотримуються й А. Сухорукова [137, с. 242], О. Скакун [131, с. 164] та В. Кравченко [62, с. 336], які поняття «орган державної влади», «державний орган» і «орган держави», що побутують у мовному середовищі, ототожнюють і вважають виразниками одного поняття.

Однак нерідко в текстах на політичну тематику, особливо у ЗМІ, державна влада традиційно ототожнюється (як синонімічний ряд) із власне державою – таким чином, з усім суспільством. Це свідчить про те, що влада сприймається громадськістю як прихильник і виразник інтересів суспільства. Тобто, державна влада – це не тільки інститут управління зі здійснення розпорядчих і виконавських функцій, а й репрезентант національних інтересів та безпеки на міжнародному рівні, гарант забезпечення суспільних потреб всередині держави через відповідні механізми управління.

У цьому контексті термінологічно найбільш прийнятним є визначення сутності державної влади, яка «полягає в тому, що, відображаючи загальну волю громадян держави, вона справляє цілевизначальний, організуючий, регулюючий вплив на все суспільство» [125, с. 67]. Таке визначення враховує корелятивний зв’язок влади із суспільством, де перша виступає репрезентантом інтересів другого.

Своєю чергою, суспільство повинно набути тих функціональних ознак, які позиціонуватимуть його як громадянське. З позиції дисертанта, одним із засадничих принципів взаємодії громадянського суспільства та влади у демократичній державі є стан постійного діалогу, результатом якого має бути

співпраця, партнерство й спільне вироблення механізмів посилення національної безпеки.

Взаємодія між громадянським суспільством і державною владою корелюються багатьма чинниками, які визначаються, по суті, соціально-економічним устроєм, політичною ідеологією й чинною політичною системою держави взагалі. Також відносини залежать, з одного боку, від форми правління, функцій інститутів влади, а з другого боку – від рівня політичного розвитку громадянського суспільства (тобто політичних і соціальних компетентностей його членів), наявності організаційної інфраструктури й ефективності сформованих механізмів відносин із державною владою (громадські організації, спілки, об’єднання тощо), спільності інтересів і бачень розвитку держави, нормативно-правового й інформаційного забезпечення такої взаємодії, навіть від звичаєвих і культурних традицій та геополітичного оточення.

Ураховуючи всі ці та інші чинники, у науковому політичному дискурсі сформувалося чимало підходів до класифікації й характеристики як політичних систем, так і взаємовідносин громадянського суспільства і державної влади, заснованих на принципах демократії [13, с. 37–44, 81–89]. Частина з них не враховувала окремих факторів взаємодії, інші «відставали» від новітніх явищ і подій геополітичного й соціального характеру (глобалізація, розвиток соціального партнерства, виникнення волонтерського руху як суспільного інституту, формування й розвиток соціального підприємництва та ін.), які впливали на трансформацію відносин між громадянським суспільством і державною владою певної країни. Також сформовані в науковому дискурсі 1970-х років теоретико-концептуальні засади неореалізму (згідно з якими державне керівництво за своєю природою є егоїстичним; отже, протиставляється громадянському суспільству як такому) виявилися суперечливими й піддавалися обґрунтованій критиці з боку неолібералістів [247, с. 344–345].

З метою подолання таких обмежень і суперечностей у наукових дослідженнях щодо протиставлення громадянського суспільства і влади, американські дослідники С. Чемберз та Д. Копштайн на початку 2000-х років

запропонували інший підхід, згідно з яким громадянське суспільство може не тільки протистояти державі, а й перебувати з нею в стані діалогу, чи навіть співпраці й партнерства (як найвища і найдосконаліша форма взаємодії). Відповідно, у контексті сучасних дискусій щодо співпраці громадянського суспільства та влади, дослідники виокремлюють такі можливі типи відносин: громадянське суспільство *окреме* від держави, *проти* держави, *за підтримку* держави, *у діалозі з* державою, *поза* державою (глобальне громадянське суспільство). Водночас С. Чемберз і Д. Копштайн не заперечують, що всі ці запропоновані підходи до дослідження взаємодії громадянського суспільства і держави не є взаємовиключними чи конфліктними між собою [274, с. 364].

Якщо С. Чемберз і Д. Копштайн запропонували своє бачення *форм* взаємодії громади й державної влади, то А. Кутай запропонував дослідницький підхід стосовно аналізу *способів* взаємодії. Учений характеризує роль громадянського суспільства у взаємовідносинах із владою, застосовуючи нормативний підхід прагматичного урядування [227, с. 24]. Відповідно до останнього, неурядові організації за певних умов можуть легітимізуватися, тобто держава на договірних умовах залучає їх до виконання окремих управлінських функцій (які традиційно належать державним структурам влади) насамперед із метою вирішити гострі суспільні проблеми. Сприймання прагматичного урядування як демократичного та позиціонування громадянського суспільства як «третього сектору» влади передбачає, що громадянське суспільство є незалежним і водночас не ворожим до держави. Однак, на думку А. Кутая, цей підхід ефективний лише за умови розгляду держави як неефективного і корумпованого утворення, а державних інституцій – як таких, що наділені надмірними владними повноваженнями. Відповідно ж до нормативного підходу, громадянське суспільство є ключовим в удосконаленні системи публічного адміністрування, формуючи й упроваджуючи через законодавчі інститути демократичні норми й цінності [227, с. 27].

Однак експерт із питань урядування та політичний економіст Карлос Сантізо застерігає, що в контексті співпраці між громадянським суспільством і владою варто мати на увазі, що неурядові організації можуть бути пов’язані (а саме – бути

підконтрольними) з політичними провладними силами та структурами [262, с. 386–397]. У такому разі діяльність громадського сектору стає заполітизованою, що нівелює принципи справжніх демократичних традицій вироблення політики органами влади через співпрацю з незалежним і політично неупередженим громадянським суспільством. Це, своєю чергою, може призвести до негативних, зокрема корупційних, наслідків для внутрішньобезпекової ситуації в країні. На думку дисертанта, тенденція, описана К. Сантізо, певною мірою властива українському соціально-політичному середовищу. Попри те, що в країні запроваджена багатопартійна система, вона не забезпечує вираження інтересів суспільства (електорату). Значна частина провладних політичних сил (які ініціюють діяльність нібито незалежних громадських організацій) – це штучно створені партії (станом на січень 2003 року більшість зі 123 політичних партій України існувала суто формально), причому всі вони (без винятку) були сконцентровані навколо найпотужніших фінансово-промислових груп [228, с.4 0]. Заснування та підтримка такими партіями «кишенькових» організацій, об’єднань і суспільних рухів має на меті одне: зіштовхнути між собою групи громадських організацій й ефективно використати соціальний конфлікт [266, с. 18]. Унаслідок цього справжні громадянські цілі на тлі ідеологічних спекуляцій утрачають актуальність, суспільство дезорієнтується, а це, своєю чергою, завдає значної шкоди демократичним цінностям держави. З позиції дисертанта така тенденція загрожує національній безпеці не тільки тому, що певні політико-бізнесові структури лобіюють суто свої економічні питання, використовуючи владні можливості представників державних структур та вводячи в оману суспільство, а й тому, що можуть діяти на замовлення ворожих країн, які прагнуть поширити свій політичний (включно з формуванням підконтрольного уряду) вплив на сусідні країни.

Вище було розглянуто форми і способи взаємодії громадянського суспільства і державної влади, репрезентовані в зарубіжному науковому дискурсі. Що ж до самих засобів взаємодії, то на основі узагальнення теоретичних напрацювань у сфері політологічних досліджень, угорська науковець і практик Катеріна Хаджі-

Мічева Еванс виокремлює три стадії співпраці, які вона визначає відповідно до рівня обопільної участі в цих процесах обох сторін.

Перша стадія – доступ до інформації. Цей рівень взаємодії передбачає, що органи державної влади як на місцевому, так і на національному рівнях інформують громадськість про свої плани щодо ухвалення нових політичних рішень, які впливатимуть на соціально-економічний розвиток громад і країни.

Друга стадія – консультації, які дають можливість ширшому загалу (небайдужим громадянам чи самоорганізованим групам населення, організаціям громадянського суспільства тощо) подавати свої коментарі.

Нарешті, найвищою формою співпраці дослідниця називає *діалог і партнерство* (з позиції дисертанта, цей рівень виокремлюється із зазначених К. Х.-М. Еванс двох попередніх і більше підпадає не під засоби, а під форми взаємодії). Така форма співпраці уможливлює активне залучення та передбачають співпрацю й розподіл обов’язків між органами влади й громадськістю на всіх етапах від прийняття до ухвалення рішення [242, с. 13–14].

В українській науковій думці превалює схожа із зарубіжною проблематика взаємодії між органами державної влади тта громадянським суспільством. Так, форми й основні принципи такої взаємодії, а також підвалини громадської активності в умовах політичної трансформації в Україні розкриті в працях О. Бабкіної (одна з перших науковців, яка розглядала цю тематику) [7; 8]. Однак якщо в зарубіжному науковому дискурсі більше розглядаються загальні, концептуальні питання взаємодії держави й суспільства, то вітчизняна політологія зосереджена переважно на проблемах комунікативної площини між ними. Так, участь громадськості у виробленні й реалізації державної політики (через комунікативні механізми) аналізують у своїй монографії Р. Войтович, Е. Афонін та Л. Гонюкова [6].

Дослідник О. Крутій зосереджується на більш конкретних питаннях діалогової комунікації органів державної влади й громадськості. І як бачимо з праці дослідника, станом на 2012 рік в Україні була відсутня дієва система залучення громади до розроблення управлінських рішень [65]. На думку

дисертанта, така ситуація була однією з причин протистояння громадянського суспільства і державної влади 2013 року, яка не йшла на діалог і повністю ігнорувала волю громадськості стосовно євроінтеграційного курсу розвитку.

Дещо ширше комунікативні механізми аналізує Л. Усаченко, фокусуючись на проблемах різних форм співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства [148], а також зосереджуючись на розкритті теоретико-методологічних принципів таких взаємовідносин [149].

Українська дослідниця Г. Шаульська визначає поняття «механізми взаємодії громадськості з органами публічної влади» як сумарність форм, способів та інструментів у системі державного управління, які сприяють гармонізації відносин між органами державної влади і громадянським суспільством [169, с. 12]. Комунікаційно-інформаційну систему взаємодії – включно із засобами масової інформації та іншими публічними інформаційними засобами – аналізує фахівець у сфері державного урядування Є. Романенко, який наголошує на тому, що ефективна комунікація державних органів з громадськістю та ЗМІ є передумовою формування довіри до дій влади та розроблених і реалізовуваних нею політик [121, с. 143–144]. А це є вагомим фактором для успішного завершення трансформаційних процесів з метою проведення системних реформ та імплементації Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом.

Отже, поруч із розробленням теоретико-методологічних засад взаємодії громадянського суспільства і влади, український політичний дискурс зосереджується переважно на більш вузьких проблемах комунікації між цими суб’єктами держави. Ці проблеми є об’єктивним наслідком перехідного періоду від тоталітарного режиму управління до «держави соціального діалогу». Тому становлення громадянських інститутів, налагодження ефективної взаємодії з державною владою, упровадження демократичних цінностей на шляху до інтеграції з ЄС – ці завдання мають бути спільною метою і суспільства, і влади.

Розвиток громадянського суспільства та ефективна взаємодія між його організаціями та органами державної влади є ключовими в контексті забезпечення національних інтересів України, зокрема для досягнення тих цілей зовнішньої

політики, які пов'язані з реалізацією європейського вектора розвитку і є одним зі стратегічних пріоритетів для поліпшення внутрішньо-безпекової ситуації в Україні.

У науковому дискурсі побутував традиційний підхід до розуміння терміну «національна безпека» – як захист державного суверенітету від зовнішньої воєнної агресії. З такого погляду безпека ідентифікувалася з обороноздатним потенціалом держави (технологічна й військова міць).

З позиції дисертанта, можна виокремити й іншу особливість традиційного тлумачення поняття «національна безпека». Тривалий час вважалося, що загроза національній безпеці може виникнути лише за умови зовнішньої воєнної агресії. Однак будь-які внутрішні соціальні конфлікти (повстання, революції, виступи народних мас та ін.) сприймалися лише як загроза конкретному режиму (монархії, клану тощо), але не державі.

Однак розуміння національної (державної) безпеки поступово змінювалося під впливом нових тенденцій у міжнародних відносинах. Виникнення безпекових студій у сучасному їх вигляді можна віднести до середини XX століття й пов'язати з початком холодної війни. Першим прикладом виходу на передній план не традиційно військової, а внутрішньополітичної складової національної безпеки можна вважати антикомуністичний рух в Америці. Із кінця 1940-х років сенатор Дж. Маккарті на інші представники влади США побачили значну загрозу національній безпеці від поширення комунізму, зокрема, від підривної ідеологічної діяльності СРСР. Ці антикомуністичні настрої поширилися по всій країні, і врешті перетворилися на масштабний рух, відомий в історії як маккартизм.

На початку 1950-х років швейцарсько-американський дослідник А. Вольфлерз наголошує на двозначності та неясності терміна «національна безпека». Уперше в тогочасній науковій літературі дослідник підкреслює, що потреба політики національної безпеки є за своєю суттю нормативною. Він порушує питання, чи повинна національна політика бути цілеспрямованою, вигідною, тобто досягати поставлених цілей засобами, які сприймаються

міжнародною спільнотою. Чи все ж таки уряд має обирати моральний підхід у виробленні політики всередині держави, а також у підтриманні відносин з іншими державами, обираючи найменше зло [289, с. 483]. І хоч після публікації його статті щодо концептуального визначення нацбезпеки настала певна пауза, на думку американських політичних аналітиків Ф. Грінштайна та Н. Полсбі, ті чи інші проаналізовані у цій публікації питання й визначення національних інтересів у науковому дискурсі, у наступні роки періодично порушувалися [212, с. 259].

Відтоді національна безпека почала тлумачитися з урахуванням і невійськового виміру, включаючи захист від тероризму та злочинності, економічну, енергетичну, екологічну, суспільну безпеки та кібербезпеку. Завдяки такому більш ширшому підходу до тлумачення національної безпеки політологи беруть до уваги не лише діяльність урядів окремих держав, а й роль недержавних суб’єктів, серед яких чільне місце посідають громадські організації, картелі та багатонаціональні корпорації.

У зв’язку з глобалізацією різноманітні аспекти безпекових вимірів однієї держави залежать дедалі більше від безпекової ситуації сусідніх держав, регіонів, світу загалом. Таким чином, на думку дисертанта, національна безпека не лише охоплює внутрішньодержавні заходи, а являє собою багаторівневий комплекс, який обов’язково включає взаємні інтереси багатьох іноземних політичних акторів у політичній, соціальній і економічній площинах.

Американська дослідниця США Мерлін Леффнер зауважує, що національна безпека включає в себе рішення і дії, що видаються необхідними задля захисту панівних цінностей усередині певного суспільства від зовнішніх загроз. Згідно із західною науковою парадигмою, сила певної держави є ключовою в її позиціонуванні у системі міжнародних відносин, а рівень цієї сили залежить від політичної стабільності, соціальної згуртованості та економічного процвітання держави [238, с. 497–498]. З позиції дисертанта, увага в сучасній політології до розширеного тлумачення поняття «національна безпека» цілком виправдана. Вона набуває особливої актуальності в умовах гібридних та інформаційних воєн, які мають на меті послабити силу держави-супротивниці шляхом застосування

різноманітних методів дестабілізації внутрішньої ситуації, провокування ворожнечі в суспільстві та пропагування нетолерантності, а також руйнування підвалин соціальної згуртованості, що, своєю чергою, призводить до послаблення суспільної безпеки держави.

Американський безпекознавець Р. Ульман надає перевагу інституційно-правовому виміру безпеки і вважає, що для розуміння того, чим є національна безпека, слід запитати: «Чим ми готові пожертвувати заради досягнення більшої безпеки?». Звертаючись до політико-філософської спадщини Т. Гоббса, Р. Ульман розвиває думку, що з усіх державних послуг найсуттєвішою є забезпечення безпеки як абсолютної цінності [282, с. 130]. Однією з найактуальніших дилем сучасного західного світу учений вважає постійний вибір між забезпеченням прав і свобод особи й громадянина, дотриманням прав людини – та підтриманням порядку всередині держави, а це вже вимагає встановлення державою правил і обмежує реалізацію повною мірою прав усіх громадян без винятку.

Тому окремим аспектом внутрішньої безпеки, яка в разі її порушення набуває міжнародного резонансу, американський дослідник Д. Болдвін виділяє захист прав людини, зокрема меншин. Значною мірою цей підхід актуалізувався з поширенням нормативного напряму, згідно з яким цінності й ідейні переконання групи осіб мають захищатися на рівні держави [185, с. 5], а в разі систематичних порушень з її боку повинні діяти ефективні міжнародні механізми захисту меншин та етнічних груп.

З метою забезпечення національної безпеки національні уряди використовують ряд інструментів і механізмів, включаючи політичну, економічну та військову сили, а також засоби дипломатії. Підвищення рівня якості життя громадян, що сприяє поліпшенню внутрішньобезпекової ситуації, залежить від рівня залучення країни до світової економіки, її торговельної активності. Міжнародні організації, такі як ООН, сприяють залагодженню конфліктів невійськовими способами та стають посередниками у веденні переговорів на міжнародному рівні. Це дає можливість формувати та реалізовувати безпекові формати взаємодії на регіональному й світовому рівнях.

Як зауважує Д. Болдвін, концептуальний підхід до поняття «національна безпека» має на меті не побудову теорій чи тестування гіпотез, а передусім визначення терміна [185, с. 6]. Німецький юрист-міжнародник і політолог Л. Оппенгейм наголошує, що загалом поняття мають функціонувати в широкому сенсі, хоча не повинні тлумачитися як такі, що потребують емпіричних доказів. Він вважав, що в науковому дискурсі важливо надавати перевагу сутностям, які мають зв'язок з іншими. Поняття мають залишатися відкритими для емпіричного запиту й звучати не як суто наукові терміни, а як поняття, які широко вживаються у ЗМІ та у фокусі обговорень активними громадянами [249, с. 284].

Такий ракурс відрізняється від підходу, запропонованого британським дослідником Б. Бузаном та американським Р. Ульманом. Хоча перший вбачає в науково-політичних дискусіях передумови й поштовх для дослідження певної концепції, його підхід поєднує концептуальний аналіз з емпіричними методами. Наприклад, він наводить практичні аргументи, що безпека на індивідуальному рівні пов'язана з безпекою на рівні держави й міжнародної системи. Таким чином, дослідник у підході до тлумачення національної безпеки дотримується погляду, що теоретичний та емпіричний аналізи можна поєднувати [185, с. 7].

Згідно з концептуально-теоретичним підходом Б. Бузана, національна безпека трирівнева: на рівні індивідуума, держави та міжнародних систем. У тлумаченні безпекових парадигм дослідник поділяє спирається на постулат неореалізму про анархічність міжнародних відносин та функціонування й забезпечення держави в такій системі. Дослідник не лише вводить у науковий обіг визначення рівнів, необхідних для осмислення безпеки, а й окреслює різні сектори безпеки. У статті «Нові шаблони глобальної безпеки у XXI столітті» Б. Бузан аналізує п'ять секторів безпеки (політичний, військовий, економічний, суспільний і екологічний). Вони не діють ізольовано, а, фокусуючись на певній проблематиці, утворюють складну систему національної безпеки [269, с. 3].

Провідне місце Б. Бузан відводить політичній та військовій безпекам як основоположним для існування інших безпекових вимірів, які пов'язуються з існуванням держави як такої. Політичні загрози є постійними для держави, а їх

вплив не поступається військовому. Метою політичних загроз однієї держави проти іншої є значне її послаблення [189, с. 439–441]. Один із видів такого не збройного втручання в суверенітет іншої країни – гібридна війна проти України: Росія використовує насамперед невійськові засоби, щоб ослабити й знищити Україну як державу.

Політичний та військовий сектори безпеки, визначені Б. Бузаном як першочергові, доповнюються трьома іншими – економічним, суспільним та екологічним. Економічні загрози не завжди легко ідентифікувати, беручи до уваги природу їх процесів. Однак, економічна безпека може позиціонуватися ключовою детермінантою загальної безпеки держави, адже витрати на військовий бюджет безпосередньо залежать від добробуту і процвітання спільноти цієї держави [189, с. 441–445].

Б. Бузан уперше ввів у науковий дискурс поняття «суспільна безпека», що викликає найбільший інтерес із п’яти вимірів безпеки. На його думку, суспільну безпеку важко відокремити від політичного сектору, а суспільні загрози стосуються ідентичності й балансу між групами з різними поглядами чи цінностями, що тією чи іншою мірою існують у будь-якій державі. Слабкі держави часто не спроможні сконцентруватися та створювати такі ефективні політики з налагодження консенсусу в ідентичностях і культурах. Суспільна безпека глибоко пов’язана не тільки з політичною, а й із військовою безпекою. Більшість воєнних конфліктів, у тому числі й латентних, мають виразний соціальний компонент. Тому суспільну безпеку важливо взяти до уваги під час аналізу безпеки на макрорівні [189, с. 447–450].

На думку дисертанта, виходячи з того, що забезпечення суспільної безпеки безпосередньо корелює з зовнішньополітичною й військовою (чинники національної безпеки), підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС цілком відповідає такій умові: з одного боку, ратифікація міжнародного документа – це політична складова безпекових прагнень України; з другого боку, – Угода спонукає державу до інтеграції з усією оборонною структурою, до якої входить ЄС (військова складова). Підтвердженням цього є зміни до Конституції України

2019 року: у всіх без винятку поправках до Основного Закону, де прописано стратегічний курс на набуття членства в Європейському Союзі (перша позиція), також прописано (другою позицією) членство в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) [97]. Суспільна безпека є частиною національної безпеки, і передбачає активне залучення різноманітних суб'єктів у процеси її формування та захисту, в тому числі завдяки соціальній згуртованості.

Попри розмитість цього поняття «суспільна безпека» варто виокремити дослідницький підхід, запропонований канадськими ученими у сфері політології наприкінці 1990-х [215]. Дослідниця Дж. Дженсон, аналізуючи тогочасний академічний дискурс, запропонувала п'ять аспектів соціальної згуртованості: по-перше, належність до певної групи або ізоляція від неї, що засновуються на спільних цінностях та колективній ідентичності; по-друге, економічне включення або виключення (наприклад, на ринку праці); по-третє, участь і залучення членів суспільства до життя своїх громад; по-четверте, сприйняття, а не відмова від різноманітності та плюралізму; по-п'яте, рівень демократичної легітимності суспільних і державних інститутів [215, с. 15–16]. Згідно з цими критеріями в Україні простежується недостатній рівень соціальної згуртованості, а отже, недостатній рівень забезпечення суспільної безпеки.

Від екологічних загроз, на думку Б. Бузана, людство потерпає за значних масштабів стихійних лих (наприклад, країни, схильні до повеней, землетрусів). Екологічна безпека є однією з детермінантів, яка визначає взаємозалежності в новій моделі глобальної безпеки [269, с. 6].

Учений-економіст також наважується заявити академічній спільноті, що існує суттєва прогалина в тлумаченні національної безпеки. Він пропонує п'ять можливих пояснень нехтування безпекою: по-перше, складність самої концепції; по-друге, певні тотожності між поняттями державної безпеки й потуги держави; по-третє, відсутність зацікавленості в безпековій тематиці критиків реалізму (зокрема неолібералістів); по-четверте, надмірна зацікавленість фахівцями з безпеки впровадженням нових технологій у політиці; по-п'яте, політикам і

державним діячам вигідне неоднозначне трактування національної безпеки з огляду на особливості їхньої роботи та політичні спекуляції [190, с. 4–11].

Праця Б. Бузана «Люди, держави та страх: проблеми національної безпеки в міжнародних відносинах» уперше була опублікована 1983 року й дала поштовх зародженню «Копенгагенської школи» безпекових студій, яка інтерпретувала проблематику безпеки з погляду конструктивізму. Особливістю цієї школи є акцент на невійськових аспектах безпеки, що ознаменувало собою відхід від традиційного її трактування. Завдяки напрацюванням представників школи терміни «суспільна», «громадська» та «людська» (human security) безпеки ввійшли в академічний ужиток. Передовсім ця школа пов'язана з дослідниками О. Вевером, Я. де Вільде та Б. Бузаном (вони та інші представники школи працювали в Копенгагенському інституті досліджень миру), які 1998 року опублікували спільну працю з безпекових студій «Security: A New Framework for Analysis» («Безпека: нові рамки для аналізу») [259]. Науковці обґрунтували концепцію сек'юритизації, яка давала можливість залучити у сферу безпеки ті явища, які досі перебували поза нею. Відповідно до концептуальних поглядів Б. Бузана, державний актор (державна влада) намагається перенести тему з політики у сферу безпеки, у такий спосіб легітимізуючи надзвичайні засоби боротьби проти загроз національній безпеці.

Альтернативна теорія інсек'юритизації була розроблена представниками «Паризької школи», методологію якої на початку 2000-х розвинув французький політолог-міжнародник Д. Біго. Згідно з твердженнями представників цієї школи, безпека стосується різних питань і сфер, що охоплюють низку повсякденних практик, а не здійснюється тільки через конкретні мовленнєві акти, що уможливлюють застосування певних надзвичайних заходів. Тобто безпека – це те, що робиться для її забезпечення. Відповідно до цього твердження, практика стеження та прикордонний контроль з боку держави є центральною частиною сек'юритизації, а не просто дії, якій передують мовні акти [235, с. 12].

У середині 2000-х років Уельська школа теоретичних досліджень у безпековій сфері, розробила власний дослідницький підхід – теорію емансипації.

Прихильники цієї теорії критикують реалістичний підхід, згідно з яким на перше місце висувається сила (наприклад, військова), а високий рівень безпеки однієї країни виявляється через відсутність захищеності інших. 2007 року побачила світ науковця з Уельського університету К. Бута «Теорія світової безпеки», в якій запропоновано якісно нове розуміння нового вида безпеки – світової безпеки, яка є альтернативою усталеним її трактуванням. Згідно з твердженнями К. Бута, перед людством усе більше постає загроза всепланетарних криз, тому справжня безпека не повинна мати кордонів, а її основою має бути не інстинкт виживання, а усвідомлене прагнення співжиття й розуміння свободи власної та інших людей [188].

Слід зазначити, що у зарубіжному науковому дискурсі поняття безпеки упродовж останніх 70 років значно еволюціонувало: після Другої світової війни сутність цього поняття розширилася іншими складовими вже невійськового характеру (політична, ідеологічна, економічна та ін.); в кінці XX століття до наукового вжитку увійшло поняття суспільної безпеки. А на початку XXI століття безпека (вже як глобальне явище) еволюціонувала до розуміння її як світової, причому в якій «центральне місце відіграє індивідуум, а не держави і нації» [167, с. 16].

Попри те, що світова безпека – це поки що лише теорія деяким її принципам уже відповідає єдине наддержавне об’єднання – Європейський Союз, асоційованим членом якого від 2014 року є Україна. По-перше, це об’єднання, засноване на основі права (*normative power*), а не на основі голосу за пропорційністю населення, території чи військової потуги. По-друге, національна безпека ЄС у її традиційному розумінні втрачає сенс: це вже безпека всієї Західної Європи, яка ділиться на кордони доволі умовно (існує вільне переміщення продуктивних сил). По-третє, до розробки політики ЄС включено понад 15 тис. представників неурядових організацій та 2600 груп з особливими інтересами [245. І ще один важливий момент: згідно з концепцією К. Бута, в основі світової безпеки перебуває світова демократія, яка несумісна з воєнними конфліктами по суті [167, с. 16]. Набуття ж членства в ЄС передбачає відсутність воєнних дій і

територіальних спорів у країни-кандидата – тобто відсутність основних факторів можливих зовнішніх воєнних конфліктів.

Наукові принципи суспільної безпеки (в контексті національної) в Україні наприкінці XX століття тільки почали формуватися, причому виходячи з тогочасних соціально-політичних реалій. Насамперед безпекову проблематику становили концептуальні питання геополітичного напряму розвитку держави. Це, своєю чергою, порушувало перед науковцями проблему політичної біполярності в країні (посткомуністичний ухил з орієнтацією до союзу з імперською Росією чи демократичний, орієнтований на західноєвропейські цінності), яка безпосередньо загрожувала суспільній безпеці, адже мала в собі складову зовнішньої інформаційної агресії. Також загрозу становили суто внутрішні проблеми: стрімка криміналізація суспільства, особливо поширення корупції, зрощення бюрократичного управлінського апарату з криміналітетом. Це був період формування підвалин держави, яке супроводжувалося активністю організованого суспільства, невдоволеного зволіканнями влади у європейському виборі розвитку. І на тлі цих викликів фактично повністю був відсутній діалог між корумпованою, від початку байдужою до інтересів країни владою, та суспільством, яке ще тільки перебувало у стані формування своїх громадянських інституцій.

Саме це й визначило дослідницькі інтереси українського наукового дискурсу у сфері національної безпеки, серед яких насамперед перебували: проблема комунікації між громадянським суспільством і державною владою; загроза інформаційній безпеці країни; правові механізми і соціальні мотивації формування громадянських структур; брак громадського контролю за діяльністю органів влади; дилема щодо провідної ролі у виборі геополітичного курсу країни офіційного політикуму чи суспільства.

Так, В. Крутов і Г. Новицький відзначають, що з позиції *системно-функціонального аналізу* система національної безпеки є динамічною, складною та об’єднує різноманітні форми зв’язків (наприклад, між громадянським суспільством та органами влади) та види комунікації між громадянами. Іноді відносини між суб’єктами забезпечення системи національної безпеки

загострюються, однак загалом, на думку учених, їй притаманна тенденція до саморегулювання. Згідно з позицією *системно-структурного аналізу,* система забезпечення національної безпеки на багатьох рівнях об'єднує різноманітних суб'єктів із певними цілями та індикаторами в цій царині, де організаційну та моніторингову роль відіграє держава [66, с. 187]. Відповідно до такого тлумачення, держава є панівним і основним гравцем у системі координат забезпечення національної безпеки як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Інші ж суб'єкти, які також наділені певними функціями задля мінімізації актуальних загроз національній безпеці та забезпечення національних інтересів, відіграють другорядну роль, чітко визначену державою як провідним суб'єктом забезпечення нацбезпеки.

Український учений Г. Ситник теж акцентує увагу на ефективності функціонування державних органів влади, однак зауважує, що нинішні проблеми, пов'язані із забезпеченням національної безпеки, викликані «незавершеністю структурних суспільно-політичних та соціально-економічних реформ», потреба проведення яких давно назріла [129, с. 5]. Також дисертант вважає слушним висновок Г. Ситника про те, що серед багатьох чинників, котрі впливають на вироблення та імплементацію політики безпеки, варто виокремити неефективність і корупцію бюрократії; неузгодженість дій органів державної влади, що знижує вчасну протидію загрозам у сфері національної безпеки; погіршення рівня життя населення і все ще низький рівень політичного розвитку українського громадянського суспільства [129, с. 23–24].

А. Дацюк, В. Садовський, Р. Марутян серед актуальних загроз національній безпеці (окрім воєнних) виділяють такі, які безпосередньо залежать від дій державної влади. Зокрема, це загроза згортання демократичних процесів, ініційованих з метою вступу до ЄС; поступова радикалізація суспільства і загострення міжетнічних протистоянь; корупція й неефективність діяльності органів державної влади (у тому числі правоохоронних), які сприяють делегітимізації політичних еліт [30].

Отже, у полі зору багатьох вітчизняних науковців перебуває проблема діяльності влади в безпековій сфері. З одного боку, їй відводиться роль гаранта, а з другого боку, – наводяться контраргументи, адже нерідко її діяльність, навпаки, загрожує національній безпеці. Відтак, наступний комплекс злободенних питань, до яких привернута особлива увагу українських дослідників, охоплює питання формування громадянського суспільства, здатного ефективно взаємодіяти з державною владою у сфері забезпечення національної безпеки. У цьому контексті заслуговують на увагу теоретичні напрацювання М. Шаповаленко, яка аргументовано надає вагомого значення недержавним суб'єктам національної безпеки. На її думку, безпекова система є сукупністю як державних, так і недержавних структур, діяльність яких сприяє утвердженню й дотриманню прав і свобод особи та громадянина, захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз. Така безпекова система охоплює також підсистему нормативно-правових документів, що уможливлюють ефективне забезпечення національної безпеки та своєчасне виявлення і знешкодження загроз. М. Шаповаленко наголошує на тому, що поняття зміст поняття «національна <безпека> визначає ступінь захисту інтересів і прав громадян, суспільства загалом та державних структур від зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних ворожих елементів, або ж рівень відсутності подібних загроз, що перешкоджають стабільному розвитку суспільства. Дослідниця слушно стверджує, що забезпечення національної безпеки передбачає політичну консолідацію і дієву взаємодію між різними гілками влади задля реалізації політики національної безпеки [168, с. 13–14].

Значний поступ стосовно визначення ролі громадських об'єднань і асоціацій у політиці національної безпеки здійснив О. Корнієвський. Учений виокремлює не лише державну систему національної безпеки (яка залишається у фокусі уваги досліджень вітчизняних і зарубіжних безпекознавців), але й недержавну, в якій головну роль відіграють позадержавні суб'єкти забезпечення національної безпеки. В умовах послаблення ролі держави в певних сферах суспільства та її впливу на окремі соціокультурні тенденції учений наголошує на важливості взаємодії громадянського суспільства і влади в контексті обґрунтування

доцільності впровадження недержавної системи забезпечення національно безпеки, визначаючи її як сукупність структур поза державою, які задіяні в різних сферах безпеки з визначеними конкретними цілями, наділені функцією регулювання та керування та відповідним ресурсним забезпеченням. Недержавна система забезпечення національної безпеки сприяє запобіганню соціальних конфліктів, громадянських воєн, соціальній згуртованості, допомагає подолати конфлікти на ранніх етапах їхньої появи, націлена на захист та дотримання прав і фундаментальних свобод громадян відповідно до принципів міжнародного права, а також спрямована на задоволення інтересів суспільства. Окрім того недержавна система забезпечення нацбезпеки впливає на стан громадської думки, здійснює контроль з боку громадянського суспільства за реалізацією прийнятих органами влади рішень, сприяє залученню громадян до політичної сфери та розроблення політики, зміцнює демократичні трансформації [60, с. 100–101].

Учений-економіст О. Власюк надає важливого значення адаптації цілей національної безпеки до змін геополітичної ситуації, кон’юнктури світового ринку, глобалізаційних процесів, які мають вплив на сталий розвиток України; виокремлює такі чинники національної безпеки: державно-політичний (передбачає захист територіальної цілісності, а також прав і свобод громадянина); соціально-економічний (що передбачає зростання в економіці та стабілізацію соціальних процесів); національно-культурний (сприяє уникненню ворожнечі й міжетнічних конфліктів); екологічний (забезпечує розвиток суспільства); інформаційний (допомагає державі вчасно реагувати на виклики в динамічному глобалізованому інформаційному просторі) [17, с. 18]. У певних сферах суспільного життя класифікація О. Власюка збігається із секторальним поділом безпеки Б. Бузана [189, с. 441–445]. Однак український учений позначає окремою дефініцією інформаційний чинник, акцентуючи на особливому значенні інформаційної безпеки. Дійсно, в нинішніх реаліях України цей чинник відіграє чи не найбільшу роль у забезпеченні національної безпеки й навіть у збереженні євроінтеграційного курсу розвитку України.

Інформаційній складовій національної безпеки важливого значення надає й Ю. Максименко, вважаючи, що: «Проблема забезпечення інформаційної безпеки України в умовах євроінтеграції потребує якомога оперативного реагування… на даному етапі буде доцільним прийняти Доктрину інформаційної безпеки України» [74, с. 45]. Так само В. Ліпкан і В. Желіховський, аналізуючи національну безпеку як інтегративну сукупність різноманітних сфер суспільства, теж виокремлюють як одну з основних інформаційну сферу, яка особливо впливає на суспільний безпековий вимір [69, с. 21].

З позиції дисертанта, для об’єктивнішого розуміння важливості інформаційної складової у виборі українським суспільством євроінтеграційного напряму розвитку варто вдатися до його історичних передумов. Річ у тому, що розпад СРСР привів до утворення нових країн, але зовсім не до зникнення ідеологічного протистояння політичних режимів на європейському континенті. Тільки функції ідеологічного суперника Західній Європі (й усьому демократичному світові) успадкувала від колишнього СРСР Росія – причому зі збереженням не лише комуністично-більшовицьких ідеологем, а й геополітичних імперських амбіцій. Як і раніше, в основі її національної безпеки перебуває збереження й примноження територій, а також намагання встановити в колишніх республіках лояльні до неї режими. Для РФ такі дії – це захист власних інтересів безпеки й задоволення власних геополітичних амбіцій [210, с. 161]. Причому якщо відвоювання й збереження територій, на думку зарубіжних учених, відбиває основні положення політичного реалізму, то просування ідеологічних меседжів «русского мира» і «мы же русские» (основні концепти інформаційного впливу в колишніх республіках СРСР), які передують суто силовій агресії, – стосується вже політичного конструктивізму [192, с. 44]. Частина держав, у яких були більш розвинені громадянські спільноти і не було розбіжностей із устремліннями влади, змогла порівняно безболісно вийти з-під впливу РФ (Балтійські країни). Частина так і залишилася економічно й політично залежною (Білорусь, Вірменія), а ще частина (серед яких Україна) досі перебуває в стані виходу з орбіти впливу Росії. Причини такої ситуації відомі: після зникнення СРСР у колишніх республіках залишилося чимало прихильників

комуністичного режиму, а також етнічних росіян – і саме вони найлегше піддаються ідеологічно-інформаційному впливу щодо «братніх» народів. Але, мабуть, найістотніша причина – недостатня політична культура суспільства, слабкість громадянських інститутів та непродуктивна взаємодія із державною владою. І ці чинники, підсилені деструктивним інформаційним впливом країни-агресора, становлять загрозу національній безпеці в контексті євроінтеграційного руху, спричинюють розкол суспільства й призводять до трагічних соціальних конфліктів. Згідно зі Звітом «Про стратегічне багаторівневе оцінювання: Біла книга», здійсненого для Міноборони США: «Тактика сірої зони для Росії є найефективнішою, коли ціль (країна, що піддається інформаційному впливу) глибоко поляризована або не має спроможності протистояти й ефективно реагувати на російську агресію» [180, с. 4].

В гібридних війнах у протистоянні агресору чи не найбільше значення має інформаційна складова. Адже тут використовується не так військовий арсенал, як ідеологічний, а отже, саме суспільна безпека – як частина національної, згідно з твердженням Б. Бузана [190, с. 56], – стає найвразливішою. Як зазначено у звіті Інституту міжнародних досліджень Данії, на відміну від так званих «кінетичних» операцій (фізична дія зброї), гібридна війна оперує некінетичною енергією і означає: «впливати на цільову аудиторію за допомогою електронних чи друкованих засобів масової інформації, операцій комп’ютерних мереж, електронної війни...» [213, с. 3]. Українські дослідники приділяють усе більше уваги вивченню цих проблем та їх належному теоретичному осмисленню. Академік НАН України В. Горбулін наголошує на тому, що гібридні війни поєднують військові засоби з інформаційними, економічними, дипломатичними іграми та окреслюють появу нового типу конфліктів на міжнародній арені в умовах міжнародного послаблення безпекової ситуації [128, с. 15–16, 20]. Б. Парахонський і Г. Яворська зауважують, що для знешкодження гібридних загроз треба напрацювати інноваційні стратегії, за допомогою яких можна успішно протидіяти актуальним загрозам. На думку вчених, безпекові стратегії в сучасному світі є невіддільними від проблем тлумачення й осмислення реалій, а

отже: «з необхідністю включають питання смислу» [87, с. 21]. Б. Парахонський і Г. Яворська доводять, що сучасні методи ведення гібридних воєн і гібридні впливи, особливо в царинах інформаційної та кібербезпек, націлені на руйнування підвалин демократичних інституцій і традицій, а також на знищення ідентичності тих чи інших держав [87, с. 32].

Таким чином, можна виділити кілька аспектів загрози національній безпеці України. З позиції дисертанта, до гальмування процесів європейської інтеграції України призвели, по-перше, формальні, а не реальні кроки влади упродовж багатьох років щодо курсу на євроінтеграцію (*політичний аспект*). По-друге, дався взнаки повільний розвиток громадянського суспільства через історично сформовану полярність поглядів на домінанти державного розвитку (*суспільний аспект*). По-третє, має місце неефективний вплив його інститутів на державну владу (*організаційно-правовий аспект*). По-четверте, ще однією загрозою національній безпеці можна вважати відсутність мотивації в багатьох громадян до активної участі в соціальному житті країни через громадські ооб'єднання, причиною чого є брак громадянської освіти і виховання (*освітньо-культурний аспект*). Вирішення цих проблем значно прискорить євроінтеграційні процеси в Україні. Також за доцільне було б зробити наголос на тому, що завдяки активній співпраці між українською владою й громадськістю може зрости рівень довіри громадян до політико-владних інституцій й їх упевненість у собі як суб'єкті суспільних відносин.

1.3. Правова основа державно-громадської взаємодії з реалізації євроінтеграційного курсу України

Джерелознавчий аспект вивчення взаємодії громадянського суспільства (через неурядові інституції) й державних органів влади в рамках виконання євроінтеграційних зобов'язань репрезентує доволі широкий спектр, особливістю якого є багаторівнева й водночас різножанрова система інформаційних джерел. Окрім суто юридичного масиву (законодавчі, нормативні й договірні акти), до них

входять статистичні й звітні документи, електронні засоби взаємодії «громадськість – держава», спеціалізовані засоби масової інформації (як урядові, так і громадські), а також зарубіжні й вітчизняні наукові праці.

З одного боку, аспекти взаємодії громадянського суспільства й органів державної влади є не лише внутрішньодержавним явищем, а й таким, що почасти внормовується міжнародними й міждержавними документами, які визначають позицію й функції цієї взаємодії в геополітичному просторі. З другого боку, наявність цієї зовнішньо спрямованої нормативної бази корелюється внутрішнім, національним законодавством і правовими звичаями. Вони ж, своєю чергою, визначаються стратегічним напрямом розвитку країни, затвердженим урядом, національними інтересами (включно з безпековими й геополітичними), культурно-історичними традиціями.

Зважаючи на це, ми пропонуємо досліджувану в дисертаційній роботі законодавчо-правову базу, яка внормовує кореляцію між громадянським суспільством і державною владою в напрямі посилення національної безпеки, класифікувати за таким принципом:

1. ***Міжнародні акти***. До цієї групи належить договірні акти (угоди, меморандуми, програми), учасниками яких є групи держав, міжнародні організації й союзи. Це вищий рівень юридичних домовленостей, які покликані забезпечити стабільність і функціональність країн, об’єднаних не так за регіональним, як за стратегічним, соціально-політичним принципом. Зазвичай наслідком підписання таких документів є утворення союзів, альянсів, масштабних зон вільної торгівлі. Водночас у таких документах завжди прописано гарантії національної безпеки кожної країни й умови взаємодопомоги.

А. Угоди. На даний час механізми формування й розвитку демократичних інститутів в Україні, які спрямовані на забезпечення стратегії національної безпеки в європейському геополітичному контексті, прописані в «Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (далі – Угода про асоціацію) – основному для нашої держави

міжнародному документі, який відкриває перспективи інтеграції країни з європейською спільнотою [145].

Передував Угоді інший міжнародний документ – «Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами», якою було встановлено партнерські відносини між Україною та ЄС. Зауважимо, що подібні правові акти партнерства були підписані Європейським Союзом, а ще раніше Європейським економічним співтовариством із багатьма країнами – колишніми республіками СРСР [179]: з РФ – 1997 року, Узбекистаном, Азербайджаном, Киргизстаном – 1999 року, Таджикистаном – 2010 року, Вірменією – 2018 року [251]. На думку дисертанта, це типові й логічно передбачувані міжнародні документи Європейського Співтовариства, спрямовані на унормування добросусідських відносин із новоствореними державами. І якщо відносини зазначених країн із ЄС формально регулюються тільки такими угодами, то лише щодо України така Угода про партнерство стала проміжним етапом у її стратегічному поступі на геополітичній мамі Європи значно далі – до асоціативного членства в ЄС, яке й визначає Угода про асоціацію.

Підписання Угоди про асоціацію дало поштовх початку ґрунтовних реформ у низці сфер в Україні. Центральні органи виконавчої влади й ряд інших державних органів розпочали адаптацію законодавства та процедур вироблення політики відповідно до умов Угоди, які передбачають гармонізацію національного законодавства із законодавством ЄС. Отже, можна стверджувати, що стосовно України Євросоюз і далі діє як нормативна сила, яка не суперечить, а навпаки, сприяє цілям національної безпеки країни та є синергетичним фактором для досягнення цілей суспільної стабільності. Зазначимо, що визначальні функції щодо виконання Україною євроінтеграційних зобов’язань відводиться взаємодії громадянського суспільства й органів державної влади. Угодою про асоціацію передбачено, що саме неурядові інститути та громадянське суспільство загалом безпосередньо впливають на вироблення політичних рішень і їх утілення. Навіть більше: на громадянське суспільство покладається обов’язок моніторингу й незалежного тестування державних реформ щодо їх втілення в межах виконання

Угоди, результатом яких має бути й посилення національної безпеки. Адже успішне виконання цих реформ дає змогу набути Україною повноцінного членства в ЄС, що визначено як одна з цілей Стратегії національної безпеки від 14 вересня 2020 року.

Б. Меморандуми. До таких нормативних актів належать ті, які забезпечують участь міжнародних й іноземних фондів і програм, освітніх і наукових організацій у налагодженні механізмів співпраці громадянського суспільства з державними органами, розвитку ефективної системи надання державно-адміністративних послуг. Зазначений законодавчо-правовий масив передбачає активну залученість громадських організацій (і окремих представників громадянського суспільства) до створення й удосконалення управлінських механізмів державою, і таким чином формується позитивна кореляція між урядовими й неурядовими структурами, яка спроможна сформувати, налагодити й удосконалити механізми національної безпеки на всіх рівнях суспільного життя.

Також варто зауважити, що такі документи обов'язково передбачають співучасть неурядових організацій, фондів і програм країн, які мають розвинені й демократичні інститути. Саме вони, через співпрацю з українськими неурядовими організаціями, благодійними фондами, творчими й професійними спілками тощо, пропагують в Україні громадянські цінності, притаманні високорозвиненим демократичним країнам, зокрема: гендерна рівність, свобода слова, свобода совісті, толерантне ставлення до сексуальних меншин, турбота про осіб з особливими потребами, участь у вирішенні екологічних проблем, популяризація волонтерського руху. Також така співпраця й участь міжнародних неурядових організацій сприяє формуванню й активізації демократичних інститутів уже на національному рівні в Україні, через них налагоджується ефективна взаємодія громадянського суспільства й державних органів влади в боротьбі з негативними суспільними явищами, зокрема з корупцією, яка загострює громадянські конфлікти [80, с. 59] й досягла масштабів, загрозливих узагалі національній безпеці України (як було зазначено ще в Програмі інтеграції України до Європейського Союзу 2000 року).

У цьому контексті заслуговують на увагу меморандуми, спрямовані на співпрацю з удосконалення електронного урядування, звітності державних органів влади, участі громадськості в управлінні державою, на діджиталізацію процесів надання адміністративних послуг населенню, що усуває можливість зловживання й корупційних діянь. До таких документів, наприклад, належить Меморандум про співпрацю у сфері цифрових трансформацій, підписаний 2019 року Міністерством цифрової трансформації України та Міністерством економіки та зв'язку Естонської Республіки. Дія документа спрямована насамперед на діджиталізацію сфери державних послуг. Країни вже реалізовують ряд проєктів, спрямованих на вдосконалення цієї сфери: це створення мобільного додатку й порталу з держпослуг «Дія», автоматизація діяльності центрів надання адміністративних послуг «Вулик», система е-взаємодії державних інформресурсів «Трембіта». Зазначимо, що реалізація проєктів, запланованих цим Меморандумом (перший – Digital Society Sandbox, запланований на червень 2021 року), передбачає обов'язкове залучення громадськості у проведенні самітів і хакатонів. До цієї сфери дії належить Меморандум про співпрацю, підписаний 23 вересня 2019 року Міністерством цифрової трансформації України та Швейцарською агенцією розвитку та співробітництва. Предметом документа є виконання другої фази Програми EGAP («Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади») за підтримки фондів InnovaBridge та «Східна Європа», що передбачає налагодження взаємодії громадянського суспільства й державних органів влади, удосконалення механізмів надання держпослуг.

2. ***Нормативно-правові акти національного законодавства*** **–** внутрішньо-державна нормативно-правова й законодавча база, яка унормовує діяльність із взаємодії громадянського суспільства й державних органів влади задля забезпечення національної безпеки. Вважаємо, що немає якогось одного законодавчого документа, який нормативно забезпечував би продуктивне функціонування певного громадянського чи державного інституту або повноцінну дію окремого явища, ініційованого соціумом. Для цього повинен існувати складний багаторівневий нормативний комплекс, до якого входять законодавчі

(закони, кодекси), виконавчі (розпорядження, постанови та ін.), контролюючі (звіти, обговорення, офіційні статистичні дані, відповідні громадські організації та ін.) й інноваційно-дорадчі (науково-дослідні установи) ініціативи, які не суперечать одна одній, а існують у синергетичній єдності.

Загалом механізми суспільно-державної взаємодії та безпекові механізми закладені в багатьох нормативно-правових актах, кодексах і документах держави, однак усі вони корелюють з основними, стратегічними, в яких визначено загальні стратегії національної безпеки. На думку дисертанта, цей правовий базис можна умовно поділити на кілька підгруп, які відрізняються суб'єктами, часовими проміжками, напрямами й сферами виконання.

А. Стратегії. Такого типу нормативні акти, що являють собою загальні плани національного розвитку впродовж тривалого часу (зазвичай на кілька років), спрямовані на сферу вдосконалення та активізацію взаємодії громадянського суспільства і державної влади, на підвищення національної безпеки й формування відповідних механізмів. Стратегії затверджуються указами Президента України і належать до реалізації органами виконавчої влади. У стратегіях прописуються плани заходів на певний період, відповідальність за виконання яких покладено на Кабінет Міністрів України. Своєю чергою, Кабінет Міністрів України делегує втілення цих планів профільним міністерствам, та місцевим державним адміністраціям, а також громадським об'єднанням (за згодою). Відповідно, всі учасники зобов'язані періодично надавати звіти про виконання затвердженого Урядом України плану заходів.

Нині в Україні чинні кілька таких документів стратегічного розвитку й вироблення політики національної безпеки, серед яких основним документом є Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (затверджена указом Президента 14 вересня 2020 року). У ній чітко зафіксовано такі основні напрями діяльності для забезпечення національної безпеки, які відповідають умовам Угоди про асоціацію: повна імплементація цієї Угоди; розвиток особливого партнерства з НАТО; розвиток стратегічних відносин з США, ЄС, а також державами-членами НАТО. Зауважимо, що ця стратегія є

логічним продовженням попередньої (указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України від 26.05.2015 р.), причому першою безпековою стратегією була «Україна у світі, що змінюється» (від 12.02.2007 р.). У другій «Стратегії національної безпеки України», затвердженої після Революції гідності (26 травня 2015 р.), уже позиціонувався євроінтеграційний курс країни й вступ до НАТО.

Із липня 2020 року триває підготовка проєкту Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки [89], до обговорення якої запрошено як організації та інститути громадянського суспільства, так і окремих громадян [25].

Б. Закони. Законодавчу базу України, спрямовану на формування й діяльність механізмів взаємодії громадянського суспільства і державної влади, на думку дисертанта, можна поділити на три групи залежно від їхнього спрямування:

1. Закони, що забезпечують правове середовище розвитку власне громадських об’єднань та громадських ініціатив. До цієї групи належить доволі широкий спектр правових актів зі зміцнення громадянського суспільства та його інститутів («Про громадські об'єднання», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про органи самоорганізації населення», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність» та інші).

2. Закони, які забезпечують інформаційне середовище взаємодії громадянського суспільства й державної влади, у тому числі у сфері національної безпеки («Про доступ до публічної інформації», «Про інформацію» та інші), в яких прописано правові повноваження громадян і ОГС для здійснення ними запиту до органів влади та оприлюднення необхідної інформації.

3. Закони, які забезпечують взаємодію і співпрацю недержавних інституцій, а також участь громадських і територіальних об’єднань в публічному управлінні («Про соціальний діалог в Україні», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про добровільне об’єднання територіальних громад»). До цієї підгрупи

належить Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій» (№ 1009-IX, прийнятий 17 листопада 2020 року, набув чинності у 2021-му). Як зазначено на офіційному сайті Асоціації об'єднаних територіальних громад (недержавне загальноукраїнське об'єднання), прийняття закону «продовжить реформу територіальної організації влади в Україні та дозволить запобігти управлінській кризі в громадах після місцевих виборів» [38].

До категорії законів, які визначають внутрішню політику («розбудова державності», «формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки...», «впровадження європейських стандартів соціального захисту») і зовнішню політику («забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі»), належить закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України». Саме в цьому документі задекларована «модернізація системи державної служби з урахуванням європейського досвіду», що передбачає, як зазначено у ст. 5 цього Закону: «утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави».

В. Меморандуми. На відміну від міжнародного, у національному законодавстві цей тип документів фактично не представлений (має статус дипломатичного), однак на рівні національних і громадських установ набуває поширення, насамперед, для формування механізмів електронного урядування, спрямованих на налагодження взаємодії організованої громадськості та органів публічної влади. За останні роки Громадська організація «Електронна демократія» підписала меморандуми про співпрацю з: Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (2016), Міністерством інфраструктури України (2017), Міністерством культури України(2017), Державним бюро розслідувань (2019). Набуває поширення підписання меморандумів з Фондом «Східна Європа» щодо запровадження «Єдиної платформи місцевої електронної демократі» на

регіональному і місцевому рівнях. Головна мета таких документів – продуктивна взаємодія територіальної громади та державних органів, упровадження успішних міжнародних практик електронного урядування та поступова демократизація усіх сфер суспільного життя.

Г. Постанови Верховної Ради України. Як вищий законодавчий орган влади, Верховній Раді України належать функції ухвалювати нормативні акти загальнонаціональної та зовнішньодержавної значущості, як то *зовнішньополітичні напрями* розвитку та *концепції національної безпеки*, спрямовані на інтеграцію з ЄС. До таких документів належить одна з перших постанов Верховної Ради України в умовах державної незалежності – «Основні напрями зовнішньої політики» (1993), у якій, зокрема, наголошувалося на прагненні України розширити участь «в європейських структурах та майбутнього інтегрування її господарства до загальноєвропейського і світового економічного простору». Також необхідно відзначити й постанову «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» (1997), у якій також було задекларовано «інтегрування в європейську та світову спільноту». Із набуттям чинності законів України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України» (2010) та «Про національну безпеку Україну» (2018) зазначені постанови втратили чинність.

Д. Укази Президента України. Офіційні документи Президента України спрямовані насамперед на ухвалення національних законодавчих актів загальнополітичного характеру. Зокрема вони стосуються стратегічних напрямів держави, визначення принципів національної безпеки в геополітичному контексті, сприяння розвитку громадянського суспільства. До таких документів належать вже згадувані стратегії, а також заслуговує на увагу один з перших документів незалежної України, в якому було визначено проєвропейський шлях розвитку, – Указ Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» (№ 615/98 від 11.06.1998 р.).

Е. Розпорядження і постанови Кабінету Міністрів України та профільних міністерств. Розпорядження Кабінету Міністрів України переважно

визначають механізми реалізації законів України, указів Президента України і постанов Верховної Ради України. Своєю чергою, на виконання законодавчих ініціатив у сфері взаємодії громадянського суспільства і державної влади на шляху до євроінтеграції, забезпечення національної безпеки Уряд України, як виконавчий орган, прописує алгоритми дій й ухвалює рішення для профільних міністерств і департаментів. Серед таких таких документів відзначимо *концепції*: «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 710-р від 3.10.2018 р.); «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 1.04.2014 р.); *плани дій* з упровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» [105; 98; 99; 100], спрямовані на взаємодію громадянського суспільства і державної влади на якісно нових принципах, які відповідають вимогам ЄС [90; 178]. Конкретні механізми виконання законодавчих ініціатив на регіональному рівні прописано в наступних документах: «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», «Концепція розвитку електронної демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації» (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 797-2017-р від 14.02.2018 р.), «План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019–2020 роки» (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 405-р від 12.06.2019 р.).

Є. Програми. Цей тип документів переважно робочого характеру й різного рівня ухвалення реалізується на міжнародному й національному рівнях, спрямований на планування і забезпечення виконання пріоритетних заходів інтеграції України з ЄС, демократизацію суспільства (Доброчесність та інклюзивність демократичних процесів в Україні: Програма розвитку ООН). Важливо вказати також на регіональні документи, покликані забезпечити механізми взаємодії громадських і державних структур, заходи місцевої влади зі сприяння соціально-економічного розвитку в регіоні (конкретному населеному пункті).

Ж. Окрему підгрупу *на національному рівні* становлять ***міжрегіональні*** та ***міжгалузеві*** документи. Перші – це нормативно-правові та договірні акти між окремими регіонами України, між ними та іншими державами. Ці документи покликанІ забезпечити насамперед співробітництво між географічно суміжними територіями сусідніх країн. Другі – це договірні документи між окремими державними департаментами, національними установами та громадськими організаціями, спрямовані на поглиблення співпраці територіальних громад та місцевої влади у різних сферах (освіта, культура, економіка, управління).

И. Серед *національних,* на думку дисертанта, варто виокремити суспільно-державні та регіональні нормативні документи. *Суспільно-державні нормативні акти* – це юридично зафіксована співпраця державних органів влади (урядових організацій) із представниками організованого суспільства (громадськими організаціями, рухами, фондами, іншими недержавними структурами). Саме цей юридичний масив визначає рівень взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в сучасному політичному дискурсі. Вважаємо, його умовно можна віднести до групи національних документів, адже правові та договірні документи між органами влади та ОГС України нерідко мають рівень національних, а також опосередковано набувають статусу міжнародних.

Регіональні нормативні акти – це численна підгрупа насамперед стратегічних планів і концепцій, спрямованих на забезпечення участі громадськості в публічному управлінні, демократизації управлінських механізмів, що позитивно впливає на налагодження якісного рівня життя на регіональному рівні (наприклад, Стратегія розвитку Люблинецької ОТГ на період до 2027 року, Стратегічний план розвитку Дубівської ОТГ на період до 2028 року). За цим правовим масивом можна виявити активність співпраці державних і громадських організацій, визначити регіональний рівень взаємодії громадянського суспільства і публічної влади. Саме перші стають ініціаторами заходів, спрямованих на забезпечення достойного і комфортного життя місцевої спільноти. У цьому контексті вважаємо за необхідне навести деякі приклади успішної співпраці між громадськими організаціями, навіть окремими їх представниками, та владними органами як в

організації суспільного життя (наприклад, прийняття Програми розвитку велоінфраструктури міста Запоріжжя на 2019 рік, Програми соціально-економічного і культурного розвитку міста Черкаси на 2017–2019 роки), так і в боротьбі з негативними суспільними явищами [157; 158; 154; 155].

Окремий інформаційний пакет становлять веб-ресурси зарубіжних урядових та українських громадських організацій (переважно дослідницьких центрів), на яких подано звіти і статистичні дані з проведення реформ, правового захисту [133; 23; 163; 139; 111], рівня довіри громадян до суспільних інститутів [18; 119; 32], рівня громадянської активності населення [22], його обізнаності що діяльності ОГС та їх активності [84], а також довідникову і рекомендаційну інформацію щодо взаємодії ОГС з державними органами влади [150; 258; 173; 53], практики фінансування громадських організацій [31; 253].

Окремий джерелознавчий масив складають засоби масової інформації (ЗМІ). До них належать як офіційні (державні), так і недержавні видання і веб-ресурси, засновані зарубіжними або вітчизняними громадськими організаціями і політичними партіями, науково-дослідними установами, приватними структурами. Якщо перші спрямовані переважно на інформування суспільства про свою діяльність (констатацію фактів) у напрямі забезпечення взаємодії громадянського суспільства і державної влади в контексті інтеграції з ЄС [11; 15], то другі подають аналіз і характеристику цієї діяльності: наскільки якісно й продуктивно налагоджено політичні, правові, організаційні, фінансові та інші механізми, що покликані обслуговувати таку взаємодію. На відміну від державних інформаційних ресурсів, недержавні ЗМІ оприлюднюють думку громадськості (громадських експертів, аналітиків), подають оцінку діяльності окремих публічних інститутів з погляду соціуму. До таких (підтримуваних як приватними особами, так і громадськими організаціями і політичними партіями) належать насамперед інформаційний проєкт «Європейський простір», інформаційне агентство новин УНІАН, газети «Українська правда», «Главком», онлайн-проєкт «За прозорі місцеві бюджети». Окрему групу недержавних інформаційних ресурсів становлять блоги, засновані не лише професійними

журналістами, а й фахівцями з певної сфери суспільного життя (політиками, економістами, соціологами); контент таких ресурсів репрезентує аналіз діяльності влади у національному і регіональному масштабах (наприклад, «Опендатабот»).

Численний масив джерельної бази дисертаційної роботи, крім визазначених різних типів юридичних документів, становлять дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців, оприлюднених як у відповідного змісту працях, так і в наукових періодичних виданнях. Цей масив представлений, з одного боку, переважно узагальнюючими працями зарубіжних учених, в яких акцентовано увагу на питанях забезпечення буз пекового розвитку суспільства і держави [282; 190], охарактеризовано глобальні принципи безпеки [238; 189] та відповідні принципи ЄС [231; 183], проаналізовано проблеми громадської самоорганізації та практики фінансування ОГС [262; 265; 234; 184; 247; 263]. А з іншого – цей джерелознавчий масив характеризують дослідження українських науковців, спрямованих на вирішення конкретних проблем взаємодії громадськості та публічної влади [137; 53; 140; 169; 121]; проблем, що відносяться до сфери національної безпеки [66; 19; 128; 87; 168; 129; 69].

Загалом нормативну основу та джерельну базу дослідження проблематики взаємодії на рівні «організована громадськість – публічна (державна) влада» складають:

1. Законодавчі документи, серед яких виокремимо міжнародні акти та нормативно-правові акти національного законодавства, які, своєю чергою, поділяються залежно від рівня ухвалення тта сфери застосування.

2. Засоби масової комунікації, засновками й власниками яких є саме державні (урядові) та громадські об’єднання:

а) відкриті урядові портали;

б) аналітично-статистичні веб-ресурси зарубіжних урядових та українських громадських об’єднань;

3. Засоби масової інформації (державні та недержавні).

4. Друковані та онлайн-публікації (монографії, статті) зарубіжних та українських дослідників зазначеної проблематики.

Слід додати, що законодавчий та нормативно-правовий масив документів, спрямований на реалізацію політики національної безпеки України, передбачає активне залучення громадянського суспільства до співпраці з державною владою, їх активну взаємодію з вирішення нагальних проблем суспільного розвитку та державотворення. Вважаємо, що за останні роки на національному і місцевому рівнях було прийнято чимало документів, які сприяють забезпеченню участі громадськості у формуванні та реалізації державної та місцевої політики. Також значним кроком у розвитку демократичних інститутів в Україні стало створення відкритих урядових порталів, що дає змогу громадськості брати активну участь у формуванні державної і місцевої політики, а також підписання угод вітчизняних державних інституцій з міжнародними організаціями щодо запровадження в Україні електронного урядування.

Висновки до першого розділу

Прагнення України увійти до ЄС викликало чимало дискусій як серед зарубіжних політологів, так і вітчизняних. Однією з провідних тез нераціональності такого кроку було твердження про неможливість налагодити достатній корелятивний зв’язок між громадянським суспільством та органами державної влади, применшувалася роль соціуму у визначенні політичного курсу держави, загалом ставилося під сумнів існування самого Європейського Союзу як нестабільного утворення (неможливість налагодити як внутрісоціумний, так і міждержавний зв’язок).

Однак із позицій неореалізму підписання Угоди про асоціацію з ЄС є ефективним кроком для України на шляху забезпечення національної безпеки в умовах мінливої та агресивної геополітичної ситуації. Зважаючи на розвиток і поступове розширення ЄС на схід, не справджуються твердження неореалістів про неможливість політичної інтеграції держав із різним рівнем соціально-економічного потенціалу. З позицій неолібералізму Угода про асоціацію також є позитивним фактором завдяки запуску безпекових механізмів, як то стабілізація

економічних чинників, розвиток демократичних інститутів, активізація взаємодії громадянського суспільства та державної влади. Угода про асоціацію справджується й у контексті соціального конструктивізму й конструктивістського інституціалізму. По-перше, ініціатором європейського вибору України було насамперед громадянське суспільство, яке через механізми взаємовпливу ініціювало державну владу зробити саме проєвропейський політичний вибір (навіть ціною силового протистояння). По-друге, Угода поступово інтегрує в Україну демократичні інституції, таким чином посилюючи національну безпеку.

Основу соціальної стабільності та дотримання належного безпекового рівня держави становить взаємодія громадянського суспільства та державної влади, яка має базуватися на співпраці і партнерстві в ухваленні рішень, виробленні безпекових політик. Однак, такий стан можливий за умови наявності кількох чинників, які характеризують суспільство як громадянське, а владу – як демократичну. До таких належать: високий рівень політичної свідомості, дотримання й просування загальнолюдських цінностей, небайдужість влади до суспільних викликів, прагнення громадян до згуртованості (ГО, коаліції, спілки тощо) на принципах спільної мети, а також мотивація, тобто усвідомлення кожним громадянином необхідності захисту власної держави. Зі свого боку, державна влада повинна бути насамперед організуючим елементом у соціумі, тим інститутом, який спонукає суспільство до співпраці, створюючи необхідні для цього законодавчо-правові, організаційно-адміністративні й інформаційно-комунікативні умови для ефективної взаємодії.

Загалом, оптимальною формою взаємодії громадянського суспільства й державної влади в умовах євроінтеграції України є налагодження постійного діалогу, результатом якого має бути вироблення спільної проєвропейської політики з одночасним моніторингом загроз національній безпеці.

Створення сприятливого політико-правового середовища для взаємодії громадянського суспільства і органів державної влади з реалізації політики національної безпеки у сфері євроінтеграції України має орієнтуватися на успішні практики та європейські стандарти захисту прав і свобод людини із одночасним

упровадженням принципів відкритості, прозорості та підзвітності влади. За роки незалежності прийнято низку документів, які складають основу для розвитку взаємовідносин і взаємодії українського громадянського суспільства та органів влади. Серед них відзначимо закони України «Про громадські об'єднання» (2012 р.), «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010 р.), «Про соціальний діалог в Україні» (2010 р.); «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.); урядові постанови «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» (2008 р.), «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (2010 р.). Окремий сегмент складають документи стратегічно-доктринального характеру: Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», Стратегія національної безпеки (2020 р.), розроблення вже третьої за ліком національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки.

Загалом важливо відзначити, що для формування ефективного правового поля повинен існувати багаторівневий нормативний, науково-аналітичний та інформаційний комплекс, до якого входять законодавчі (закони, кодекси), виконавчі (розпорядження, постанови та ін.), контролюючі (звіти, обговорення, офіційні статистичні дані, та ін.), дорадчо-консультативні (науково-дослідні установи) та інформаційні (ЗМІ) ініціативи, які не суперечать одна одній, а існують у синергетичній єдності. Цей загальний комплекс можна поділити на кілька підгруп, які відрізняються суб'єктами, часовими проміжками, напрямами й сферами виконання: законодавча база (міжнародні акти й нормативно-правові акти національного законодавства); урядові й громадські інформаційні засоби (відкриті урядові портали, аналітично-статистичні веб-ресурси зарубіжних урядових та українських громадських організацій); засоби масової інформації (державні й громадські); наукові праці зарубіжних і вітчизняних учених. При цьому механізми суспільно-державної взаємодії та безпекових ініціатив, закладені в нормативно-правовій базі, мають попередньо розроблятися в науковому

середовищі й публічно обговорюватися громадськістю, залучаючи для цього ЗМІ та механізми електронної демократії.

Вищезазначений алгоритм, який працюватиме на основі інтегрованості правового, наукового та інформаційного форматів, сприятиме розвитку в Україні громадянського суспільства та забезпеченню його взаємодії з органами державної влади в досягненні стратегічних цілей забезпечення національної безпеки.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ ТА ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Західноєвропейський напрям розвитку України був визначений задовго до підписання Угоди про асоціацію з ЄС 2014 року. Навіть більше: на думку дисертанта, здобуття незалежності 1991-го було результатом не тільки багатолітнього прагнення української нації до самовизначення та виходу з-під імперської залежності, а й прагнення до європейського соціально-політичного простору, утвердження цінностей європейського громадянського суспільства. Тому після проголошення державної незалежності Україна підписала ряд важливих документів, які окреслили концепти євроінтеграційного поступу. В одному з перших правових актів «Основні напрямки зовнішньої політики України» (1993) перспективною метою визначалося «членство України в Європейських Співтовариствах» (Постанова Верховної Ради України №3360-XII від 2.07.1993 р). 1994 року було підписано Угоду про партнерство і співробітництво, яка на той час стала головним документом в активізації відносин з Європейським Співтовариством. Ще згодом було прийнято Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу (указ Президента України № 615/98 від 11.06.1998 р.), а також Програму інтеграції України до Європейського Союзу (Указ Президента України № 1072/2000 від 14.09.2000 р.), в якій вже акцентувалася увага саме на взаємодії державної влади і недержавних організацій: пріоритетним визначався комплекс заходів, спрямований на розвиток відносин із громадськими організаціями за схемою співробітництва «державні установи – недержавні організації» (із залученням міжнародних громадських організацій і спеціалізованих агенцій ООН). Варто відмітити, що в цьому документі важливу роль на шляху євроінтеграції було відведено боротьбі з корупцією як явищем, що загрожує національній безпеці та може призвести до створення загрози розвиткові в Україні громадянського суспільства. 2002 року було ухвалено фактично програмний документ з євроінтеграції – послання Президента України Верховній Раді України

«Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки», у якому прописувалося реформування адміністративної системи через механізми контролю за діяльністю законодавчої та виконавчої гілок влади, а також налагодження співпраці між державою (з одного боку) та представниками бізнесу, ЗМІ, громадськими інституціями (з іншого).

Ще до підписання Угоди про асоціацію з ЄС 2014 року в Україні набула чинності низка правових актів як міжнародного, так і національного рівня, спрямованих на розвиток громадянського суспільства, інтеграцію з ЄС, які фактично відповідають умовам виконання Україною цієї Угоди.

Таким чином, на сьогодні сформувалися й сприяють виконанню Угоди про асоціацію наступні фактори:

– правові ініціативи та організаційно-управлінські органи, безпосередньо ініційовані Угодою й спрямовані на виконання її вимог (відповідні зміни до національного законодавства, прийняті Урядом України та іншими долученими до виконання Угоди держструктура відповідного спрямування документи; двосторонні органи: Рада асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства та інші);

– національні та міжнародні заходи, не ініційовані безпосередньо Угодою про асоціацію, що сприяють євроінтеграційним процесам та реалізації безпекових стратегій України, отже, виконанню положень Угоди. Серед них вагоме місце посідає міжнародна Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд», до якої Україна долучилася 2011 року.

2.1. Безпековий вимір Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»

Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд» (далі – Ініціатива ПВУ) спрямована на розвиток інноваційних форм співпраці між органами влади та організованою громадськістю для забезпечення прозорості й ефективності функціонування держустанов та контролю за їх діяльністю; створення підзвітного, інклюзивного та відкритого до співпраці з громадськістю публічного

врядування. Досягнення цілей Ініціативи ПВУ вимагає створення нових норм вироблення публічної політики та забезпечення постійного діалогу і співпраці між урядами й громадським суспільством [177].

Заходи з впровадження в Україні Ініціативи ПВУ мають на меті насамперед протидію корупції, на небезпеку якої для Української держави вказувалося ще в 2000-х роках, зокрема у Програмі інтеграції України до Європейського Союзу 2000 року. У першому Плані дій (далі – ПД) з упровадження Ініціативи ПВУ в Україні було зазначено, що «прояви корупції становлять небезпеку для соціально-економічного розвитку суспільства», а отже, по суті загрожують національній безпеці [105]. У цьому контексті цілі Ініціативи ПВУ збігаються з вимогами Угоди про асоціацію, адже передбачають приведення значного масиву національного законодавства у відповідність до європейських стандартів, а також впровадження інновацій у систему державного управління, налагодження відносин по лінії «державна влада – громадські структури» з урахуванням досвіду Європейського Союзу. Серед них виокремимо такі:

– адміністративна реформа, запровадження громадського моніторингу державної діяльності;

– децентралізація повноважень з надання найважливіших для громадян адміністративних послуг; їх діджиталізація (електронні послуги) відповідно до європейських вимог (підвищення якості надання адміністративних і соціальних послуг);

– можливість подання ОГС електронних звернень та контролю за їх виконанням;

– створення єдиної платформи для взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади;

– приведення національного законодавства у різних сферах діяльності до європейського і міжнародного законодавств.

До виконання Україною Ініціативи ПВУ було залучено на партнерських і консультативних умовах чимало європейських і міжнародних організацій та установ, а також українських громадських інституцій, заснованих європейськими

інституціями: Консультативна місія ЄС в Україні (EUAM); Міжнародна організація IREX; Фонд «Східна Європа», USAID, Програма розвитку ООН в Україні, SEIS в Україні, Transparency International Ukraine та інші.

Від початку участі України в реалізації Ініціативи у ПВУ збіг термін реалізації вже чотирьох планів дій з її виконаня, які були завершені з різними результатами. В лютому 2021 року затверджено п'ятий ПД, розрахований на період 2021–2022 років [91]. Перший ПД (2012–2013 рр.) було виконано на 90%, реалізація другого ПД (2014–2015 рр.) становить 83% [18]. Третій ПД (2016–2018 рр.) був спрямований на виконання зобов'язань за п'ятьма «великими викликами» [100]. Серед цих зобов'язань відзначимо якісне надання держпослуг і підвищення рівня доброчесності в держуправлінні [42]. В Україні державним органом, відповідальним за впровадження Ініціативи ПВУ та розроблення національного плану дій з її реалізації був визначений Секретаріат Кабінету Міністрів України.

Наразі в співпраці з громадськістю завершено реалізацію четвертого ПД, до завдань якого входило створення онлайн-платформи зі співпраці громадянського суспільства з органами державної влади [99]. Також це був перший ПД, узгоджений із Цілями сталого розвитку (ЦСР) на період 2015–2030 рр. (ухваленими на саміті ООН 2015 року), які визначають глобальний (світовий) характер безпеки через вирішення екологічних, соціальних та економічних проблем [18].

Отже, задля успішної реалізації євроінтеграційних прагнень України необхідно подолати актуальні перешкоди на шляху утвердження реального громадянського суспільства, а також посилити національну безпеку, мінімізувавши суспільні виклики та корупцію в усіх сферах публічного врядування. Це дасть змогу налагодити ефективне публічне управління згідно з європейськими принципами неупередженого врядування [68, с. 8–9]. Зауважимо, що вимога боротьби з корупцією передбачена і в Угоді про асоціацію [145, ст. 14], і в Ініціативі ПВУ. Таким чином, цілі цих форм міжнародної співпраці України в контексті євроінтеграції також збігаються.

В українському суспільстві антикорупційні заходи переважна більшість громадян сприймає позитивно. Так, опитування, проведене 13–20 червня 2019 року, підтверджує, що з 2015-го року найвагомішою реформою, на яку очікують громадяни України, є антикорупційна (63% опитаних громадян) [117].

Станом на січень 2021 року учасниками Ініціативи ПВУ є уряди та органи місцевого самоврядування із 78 країн, що представляють понад два мільярди людей, а також понад тисячу громадських організацій [239]. Ініціатива ПВУ засновується на чотирьох ключових принципах, які входять до всіх програм та національних планів дій країн-членів ЄС з її реалізації. Ними є:

1) принцип доступності до інформації;

2) принцип участі громадськості у процесі вироблення політичних рішень;

3) принцип підзвітності влади;

4) принцип впровадження технологій та інновацій (задля більшої відкритості та підзвітності органів публічного управління суспільству) [241].

Доступ до інформації – це оприлюднення даних не лише про діяльність національного уряду та державних установ, а й про заходи, які не є державною таємницею і розпорядниками коштів на проведення яких є органи влади. Така публічна інформація зазвичай доступна через веб-портали відкритих даних, а її використання громадянами спрямоване на підвищення прозорості урядового ухвалення рішень. Участь громадськості в ухваленні рішень передбачає створення органами влади належних механізмів участі ОГС, громадських експертів, загалом організованої громадськості в ухваленняі управлінських рішень. У ці механізми закладено прозоре опрацювання поданих громадянами та громадськими об’єднаннями петицій, отримання відповіді від органів влади щодо результату їх розгляду, проведення публічних консультацій тощо.

Зобов’язання, що поліпшують підзвітність органів влади, можуть стосуватися правил, положень та алгоритмів, які спонукають (чи зобов’язують) суб’єктів влади пояснювати свої дії, реагувати на громадську критику, брати на себе відповідальність за невиконання вимог суспільства та закріплених за органами влади функцій.

Упровадження технологій та інновацій для відкритості й підзвітності має на меті розробку і впровадження комунікаційних технологій для забезпечення участі громадськості у процесах вироблення місцевої політики та ухваленні управлінських рішень, створенні нових можливостей для обміну інформацією між представниками громадянського суспільства та місцевої влади, а також тестування інноваційних механізмів співпраці між органами влади та громадськістю [181, с. 2–3].

Наведені вище принципи Ініціативи ПВУ не лише сприяють виникненню нових механізмів взаємодії між органами влади та громадянським суспільством. Закладаючи підвалини для розвитку електронної демократії, вони сприяють консолідації місцевих територіальних громад та, у такий спосіб, посиленню заходів щодо забезпечення суспільної безпеки, які є важливими кроками на шляху інтеграції України в ЄС.

Після проведення ряду консультацій із представниками громадських організацій та експертами 26 листопада 2014 року Кабінет Міністрів України затвердив реалізацію Ініціативи в Україні (другий ПД) за такими пріоритетними напрямами: сприяння розвитку громадянського суспільства та активне залучення інститутів громадянського суспільства до процесів вироблення та імплементації рішень на національному та місцевому рівнях; забезпечення органами державної влади доступу громадськості до публічної інформації; боротьба з корупцією та здійсненя превентивних дій щодо ескалації корупційних ризиків у діяльності держустанов; підвищення якості наданих державою адміністративних послуг в соціальній та інших сферах; застосування державними органами новітніх засобів е-урядування та сприяння розвитку електронної демократії в Україні [98].

Відповідно до планів дій з реалізації Ініціативи ПВУ, досягнуто вагомого поступу в підвищенні ефективності роботи державних установ, а також у прозорому виробленні національної політики. Згідно з практиками європейських країн, термін виконання планів дій з реалізації Ініціативи ПВУ становить два роки й містить чітко прописані зобов’язання, виконавців (органи державної влади та недержавні організації-партнери, які разом відповідають за ефективне і своєчасне

їх виконання). Окреслюючи реальні терміни виконання й пріоритети необхідних змін, спрямованих на створення підзвітного і прозорого публічного урядування, національні плани дій з реалізації Ініціативи ПВУ містять зазвичай не більш ніж 20 зобов'язань. Важливо підкреслити, що Ініціатива ПВУ передбачає системне підтримання комунікації органів державної влади та громадськості, починаючи від напрацювання плану дій і до його імплементації, а також щодо контролю за його виконанням та оцінювання результатів [248, с. 9–14].

Для ефективної взаємодії між органами влади та громадськісстю створено Координаційну раду. З лютого 2017 року її члени – представники українського громадянського суспільства вибираються через проведення відкритого конкурсу, що, на думку дисертанта, є слушним й необхідним рішенням. До Координаційної ради входять порівну (по 7 осіб) представники влади і громадськості, а також два співголови (міністр Кабінету Міністрів України та представник громадськості). Зауважимо, у якості консультантів до роботи Координаційної ради залучаються представники міжнародних організацій та незалежні експерти, які діляться відповідним досвідом реалізації Ініціативи ПВУ в країнах ЄС, що супроводжується проведенням навчань, семінарів, консультацій, наданням допомоги в розробленні необхідного програмного забезпечення та ін. [42]. З іншого боку, в оцінюванні виконання планів дій беруть участь громадський актив та громадські експерти. Наприклад, систематично формується «Механізм незалежного звітування (МНЗ)» щодо виконання планів дій з реалізації Іціативи ПВУ, у якому беруть участь громадські експерти та представники громадських організацій України та ЄС [78; 77; 76], що забезпечує об'єктивне оцінювання якості виконання зазначених планів дій.

Серед важливих здобутків з виконання настанов Ініціативи ПВУ варто відмітити ті, що сприяють упровадженню принципів, визначених в Угоді про асоціацію «головними принципами відносин між Сторонами» – «верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, сприяння сталому розвитку» [145, ст. 3], а також активізують євроінтеграційні процеси. Зокрема, результатом впровадження в Україні Ініціативи ПВУ стало створення Всеукраїнської

платформи е-закупівель ProZorro (відповідає статтям гл. 6 Угоди щодо заснування підприємницької діяльності, а також гл. 8 Угоди щодо державних закупівель як «прозорого, конкурентного і відкритого тендерного процесу»); ухвалення антикорупційної Ініціативи прозорості видобувних галузей, що дає змогу перевіряти інформацію про кінцевих бенефіціарів (відповідає ст. 279 Угоди стосовно доступу та здійсненню діяльності з розвідки, видобування та виробництва вуглеводнів); прийняття нормативно-правових документів щодо відкритих даних для надання доступу до публічної інформації і запровадження системи е-декларування для державних службовців (відповідає положенням Угоди про загальнодоступність законодавства, прозорість та розголошення конфіденційної інформації, захист персональних даних) [18]. Наведені приклади демонструють значення Ініціативи ПВУ для проведення реформ в Україні, що сприяють реалізації безпековим стратегій України (через підвищення дієвості й підзвітності органів влади) та розвитку громадянського суспільства (через залучення до співпраці з владою громадських структур).

Для виконання планів дій з реалізації Ініціативи ПВУ було впроваджено ряд механізмів, спрямованих на поліпшення співпраці органів виконавчої влади та громадськості. До таких належать: проведення публічних консультацій за участі організованої громадськості; формування громадських рад при органах виконавчої влади, а також проведення громадських експертиз на всіх етапах розроблення управлінських рішень (передбачено другим Планом дій з реалізації Ініціативи ПВУ в 2014–2015 рр.). Ще у 2008–2010 роках було прийнято постанови Кабінету Міністрів України щодо порядку проведення консультацій з громадськістю (№976 від 5.11.2008 р.), а також щодо організації громадської експертизи функціонування органів влади (№ 996 від 3.11.2010 р.).

У рамках виконання зобов’язань по другому Плану дій уряд ухвалив внесення змін до згаданих постанов, суттєво вдосконаливши процедуру проведення консультацій з представниками громадськості, уточнивши перелік питань, щодо яких консультації мають бути проведені першочергово, конкретизувавши форми організації публічних дискусій та обговорень. Крім того, Уряд України визначив

принципи створення і діяльності громадських рад з метою залучення представників громадянського суспільства та громадських експертів до процесів вироблення політики. Зокрема, було конкретизовано кількість членів громадської ради при органах виконавчої влади, їх функції, умови розпуску; прописано механізм проведення експертизи ефективності органів влади представниками громадськості. На думку дисертанта, завдяки цим правовим заходам було законодавчо запропоновано створення реальних (процедурних) механізмів участі громадськості в процесах розроблення та здійснення політики, що відповідає цілям міжнародної Ініціативи ПВУ й дає можливість впроваджувати кращі світові практики публічного урядування в Україні. Зауважимо, що втілення цього зобов'язання Урядом України відбувалося у тісній співпраці з громадським експертним середовищем, адже Міністерство юстиції України створило робочу групу з напрацювання проєкту постанови у складі як представників влади, так і громадськості із залученням європейських фахівців [41, с. 4–5].

У рамках реалізації третього Плану дій з реалізації Ініціативи ПВУ (2016–2018) стало розроблення Урядом України у співпраці з громадськістю законопроєкту «Про публічні консультації» [42, с. 31–33]. Благодійний фонд «Творчий центр ТЦК», ВГО «Комітет виборців України», Український незалежний центр політичних досліджень та інші аналітичні центри і громадські організації, а також експерти міжнародних організацій були залучені у процес розроблення законопроєкту щодо урегулювання проведення публічних консультацій як державними органами виконавчої влади, так і органами місцевого самоврядування. З ініціативи громадськості, основний акцент зроблено на децентралізації виконавчих функцій та збільшенні повноважень місцевих влад у регіонах. У грудні 2017 року цей законопроєкт було схвалено Урядом України [107] та винесено на розгляд Верховної Ради України (реєстраційний номер 7453 від 27 грудня 2017 р.). Однак документ (попри тиск громадськості) кілька разів повертався й донедавна законопроєкт (попри тиск громадськості) кілька разів повертався й донедавна залишався на стадії доопрацювання [108]. І тільки 22 жовтня 2020 року його було доопрацьовано, схвалено Кабінетом Міністрів

України і подано на розгляд українських парламентаріїв (реєстраційний номер 4254 від 23.10. 2020 р.). Від 2 лютого 2021 року законопроєкт включено до порядку денного Верховної Ради України [106].

Цим документом передбачено, що проєкти всіх нормативно-правових актів в Україні, в тому числі рішень органів місцевого самоврядування, перед їх ухваленням проходитимуть повноцінний цикл консультацій із громадськістю. Відповідно до положень законопроєкту, розробники зобов'язані щонайменше за 15 робочих днів публікувати робочі варіанти нормативно-правових актів на офіційних веб-сайтах і надавати можливість подання рекомендацій і відгуків громадськості та громадських експертів [106]. На думку дисертанта, позитивний розгляд та ухвалення парламентарями законопроекту «Про публічні консультації» сприятиме ефективнішому захисту національних інтересів України, зокрема захисту першочергових інтересів громадян, суспільства та держави загалом, сприяючи подальшому демократичному розвитку України, адже передбачає дієву співпрацю між громадськістю і владою на всіх етапах розроблення та прийняття управлінських рішень.

Варто зауважити, що істотним завданням, виконання якого сприяло посиленню прозорості в діяльності держустанов й було закріплено у плані дій з реалізації Ініціативи ПВУ в 2016–2018 роках (третій ПД), стало розроблення й ухвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 797-2017-р від 14.02.2018 р.). Документ розроблявся Державним агентством з питань електронного урядування у співпраці з низкою громадських об'єднань, зокрема громадськістю, яка реалізує «Програму «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP), Центром розвитку інновацій Києво-Могилянської академії, аналітичним «Центром політико-правових реформ» та іншими об'єднаннями громадян [42, с. 33–34].

На думку дисертанта, реалізація Концепції, по-перше, суттєво активізує вплив громадян на розроблення управлінських рішень державними органами; по-друге, посилить громадський контроль над упровадженням рішень відповідними державними агенціями; по-третє, у такий спосіб пришвидшить запровадження

кращих європейських стандартів публічного врядування в українських умовах. Річ у тому, що в розробці Концепції взяли активну участь ОГС, які визначили пріоритетними насамперед питання дієвої взаємодії державних і громадянських структур. Концепція спрямована на створення не тільки нормативно-правових та організаційних умов для поширення е-демократії, а й технічних (наприклад, унормування інформаційного наповнення та функціонування веб-порталів і сайтів органів влади; модернізація порталу е-петицій; створення контактних центрів; упровадження системи «Прозорий бюджет»; формування системи відкритих даних). Все це набуває особливої ваги з дедалі масштабнішим доступом громадян до інтернету та діджиталізацією послуг і сервісів, які надаються державними структурами. У цьому контексті не менш важливим завданням бачиться організація постійного громадського контролю за діяльності органів влади з боку громадськості, який може здійснюватися через електронні системи участі громадян та громадських об’єднань у виробленні управлінських рішень.

Важливе значення для забезпечення прозорості та ефективності функціонування державних інституцій та протидії корупції має функціонування електронної системи публічних закупівель ProZorro, яка визнана переможцем третьої щорічної премії «Open Government Awards 2016» [278], а також отримала приз у номінації «Technology of the Future» від Communication on Top – Davos у рамках проведення Глобального саміту [252]. Наступним кроком заради забезпечення контролю громадськості над прозорістю публічних закупівель став запуск платформи DoZorro (листопад 2016), що було передбачено одним із зобов’язань у рамках реалізації третього ПД (2016–2018) [42]. DoZorro є платформою моніторингу прозорості державних закупівель, надаючи змогу громадянам надсилати відгуки, сповіщати про можливі та існуючі порушення стандартів у секторі держзакупівель.

За даними Уряду України, станом на 2020 рік понад 700 000 користувачів відвідали веб-сайт ProZorro з моменту його запуску і сповістили про майже 74 000 проблем функціонування платформи ProZorro [203]. Було підтверджено 20 000 випадків фактичних порушень правил і принципів державних закупівель.

Результатом участі громадян у платформі DoZorro стало те, що українські урядовці здійснили конкретні кроки щодо вирішення проблем із функціонуванням системи електронних закупівель, зокрема направляючи громадські звернення до контрольних органів, змінюючи тендери та ініціюючи офіційні розслідування. Водночас партнери Уряду України з громадського середовища, зокрема ГО «Transparency International», зосередилися на вивченні можливостей упровадження технологічних інструментів, які працюють на основі штучного інтелекту, щоб автоматизувати моніторинг ризиків порушення функціонування системи ProZorro [203].

Третій ПД був сконцентрований на виконанні зобов'язань з метою сприяння підзвітності органів влади та впровадженню ефективного управлінн, зокрема на відкритті інформації про кінцевих бенефіціарів, громадському моніторингу забруднення довкілля, запровадженні адміністративних е-послуг.

На думку дисертанта, важливим кроком у виконанні третього ПД було суттєве налагодження «Механізму незалежного звітування» («Independent Reporting Mechanism») та системного контролю за діяльністю органів влади щодо виконання ними заходів з реалізації Ініціативи ПВУ. Попередній звіт за редакцією Д. Котляра, виконаний у межах Open Government Partnership, стосувався ПД 2014–2015 років [78]. Зокрема, було підготовлено «Проміжний звіт за 2016–2018 роки», а незабаром «Підсумковий звіт» (обидва – за редакцією Д. Хуткого) [77, 161]. Окрім детальних статистичних даних і характеристики виконання поточного плану, у документах було відмічено ті завдання, які були не повністю реалізовані (зокрема, щодо перевірки бенефіціарних власників компаній), а також подано рекомендації щодо вдосконалення процесів вироблення наступного ПД.

На основі аналізу діяльності Уряду України за 2016–2018 роки з виконання заходів з реалізації Ініціативи ПВУ в наступних планах рекомендовано формувати конкретні та орієнтовані на результат зобов'язання. Також було висловлено рекомендацію залучити Верховну Раду України та парламентські комітети до вироблення тих зобов'язань плану дій, які вимагають нормативно-правових рішень Верховної Ради України [161, с. 9]. На думку Ггромадського експерта Д.

Хуткого, до процесу напрацювання плану дій з реалізації Ініціативи ПВУ з боку державних органів потрібно долучати й органи місцевого самоврядування і, за потреби, інші гілки влади, наприклад, судову [161, с. 83–84]. Варто зазначити, що ці та інші рекомендації були враховані в процесі розроблення наступного четвертого плану дій з реалізації Ініціативи ПВУ [99].

Важливою особливістю четвертого ПД в Україні, на чому вже попередньо наголошувалося, стала його узгодженість із Цілями сталого розвитку ООН [20]. ЦСР мають на меті досягнення безпекової стабільності на планеті в різних сферах діяльності людства, а отже, сприяння соціально-економічному зростанню суспільств [88]. Попри те, що ЦСР не є юридично зобов'язальними, уряди низки країн, в тому числі і членів ЄС, включили індикатори, які стосуються виконання всіх проголошених 17 цілей (169 завдань) сталого розвитку в процеси вироблення управлінських рішень. Таким чином, інтеграція України з ЄС вимагає вироблення відповідної політики, яка має узгоджуватися з політикою ЄС у площині виконання ЦСР, адже поступ у напрямку досягнення ЦСР обраний як пріоритетний напрямок розвитку низкою країн ЄС, а також структурами Європейського Союзу. У цьому контексті Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України щороку звітує міжнародним партнерам про виконання ЦСР (у формі публічних документів) [164]. Створено офіційний аналітичний веб-сайт Представництва ООН в Україні, який інформує про хід виконання Цілей сталого розвитку ООН в Україні та світі [165].

Включення завдань та індикаторів ЦСР до четвертого ПД (2018–2020 рр.) з реалізації Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» [99] підсилює демократичні перетворення в Україні на шляху до запровадження практик відкритого врядування із залученням громадськості. Створення онлайн-платформи і процес налагодження взаємодії органів виконавчої влади з ОГС є одним із зобов'язань у рамках четвертого ПД, однак спрямовані вони не тільки на виконання ЦСР (Ціль16 «Сприяння справедливому, мирному й інклюзивному суспільству») [166, с. 20–22], а й на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [145]. Навіть більше: виконання завдань ЦСР і Угоди про асоціацію має значний

синергетичний ефект. Так, завдання 16.6 «Скоротити масштаби корупції» ЦСР [166, с. 21] цілковито корелюється з вимогами Угоди щодо боротьби з корупцією [145, ст. 3]; завдання 16.7 «Підвищити ефективність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування» ЦСР [166, с.22] корелює зі статтями Угоди щодо інститутів громадянського суспільства та участі їх у процесах управління [145, ст. 86, 299]. Особливої уваги в ЦСР приділено безпековій складовій, де завдання 16.9 «Зміцнити соціальну стійкість, сприяти розбудові миру та громадській безпеці» корелює з вимогами Угоди щодо сприяння зміцненню миру і безпеки відповідно до принципів Статуту ООН [145, ст. 1].

Таким чином, вищенаведені нормативно-правові акти визначають діяльність України в різних масштабах юрисдикції (Ініціатива ПВУ – світовий масштаб; ЦСР – у межах ООН; Угода про асоціацію – у межах ЄС), вони є взаємодоповнюючими і спрямовані на сприяння розвиткові в Україні громадянського суспільства на принципах його взаємодії з органами влади з метою забезпечення національної безпеки у контексті євроінтеграційних процесів.

Зауважимо також, що механізми взаємодії та спільного створення ПД органами влади та ОГС від часу приєднання України до Ініціативи ПВУ суттєво еволюціонували. Розроблення першого ПД із впровадження Ініціативи [105] відбувалося в межах традиційних форм співпраці з ОГС, які спеціалізувалися на питаннях сприяння публічному врядуванню [224]. Представники громадськості брали активну участь у розробленні цього ПД, подавши понад 400 пропозицій, у тому числі під час публічних заходів, які проводилися по всій території України. Документ також обговорювався на Національному круглому столі за участю прем’єр-міністра України, представників ОГС, органів державної влади та ЗМІ [178].

Другий План дій (2014–2015) було розроблено відразу після Революції Гідності й підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, і корелятивний зв’язок між документами вбачається насамперед у пріоритетності приведення національної правової бази відповідно до законодавства ЄС, зокрема це стосується впровадження технологій електронного

урядування та розвитку електронної демократії» [98]. Уперше проєкт другого ПД було винесено на онлайн-обговорення громадськості. Також у рамках розроблення цього плану дій відбулися три регіональні заходи, на яких представники громадських організацій запропонували свої рекомендації щодо зобов'язань (антикорупційні ініціативи задля поліпшення діяльності держустанов учасниками обговорень були визначені як пріоритетні). Реалізація другого ПД була завершена після проведення Національного столу та аналізу отриманих рекомендацій в онлайн-форматі. Відмітимо, що на вимогу громадських об'єднань України пріоритетами другого ПД стали антикорупційна реформа і залучення громадськості до вироблення політики на місцевому рівні в рамках де-централізації.

Новими формами залучення громадськості до процесу розроблення третього ПД стали регіональні презентації цього проєкту та можливість його обговорення в онлайн-режимі [100]. У рамках розроблення ПД щодо впровадження Ініціативи ПВУ на 2016–2018 роки громадськість було залучено до голосування та проведення низки регіональних форумів щодо вибору пріоритетів для цього ПД [114], на яких вдалося зібрати близько 200 пропозицій [224]. Після проведення їх аналізу щодо відповідності ключовим реформам, передбачених Угодою про асоціацію з ЄС, Секретаріат Кабінету Міністрів України у співпраці з громадськими експертами обрав найважливіші пропозиції, які винеслися на онлайн-голосування. Результатом проведеного голосування в онлайн-режимі стало обрання п'яти пріоритетних зобов'язань для Уряду України та громадськості [114]. Все зазначене засвідчило результативність залучення громадськості до вибору зобов'язань для Українищодо реалізації Ініціативи ПВУ. На думку дисертанта, поступова еволюція залучення громадянського суспільства у напрацювання третього ПД з реалізації Ініціативи ПВУ підтверджує тенденції зростання спроможностей і професіоналізації ОГС в розробці нормативно-правових актів національного значення, спрямовані, на мінімізацію загроз національній безпеці. Серед них: корумпованість органів влади; неспроможність (або й небажання) органів влади розробляти та імплементувати рішення щодо

запобігання погіршенню ситуації в соціально-економічній сфері; індиферентне ставлення громадськості до діяльності органів влади.

Прикметно, що в ході опрацювання проєкту четвертого ПД на 2018–2020 роки понад 60 тис. громадян через ЗМІ та понад 800 громадян безпосередньо взяли участь у заходах щодо вибору пріоритетних зобов'язань України з реалізації Ініціативи ПВУ. З цією метою у 12 областях України було залучено 15 впливових громадських організацій (допомогла залучити їх «Мережа хабів України») [18]. Метою проведених регіональних публічних консультацій також було залучення активних громадян до процесу визначення ключових зобов'язань ПД, і роз'яснення громадськості, в який саме спосіб громадські активісти мають змогу долучитися до реалізації Ініціативи ПВУ у своїх територіальних громадах, сприяючи соціальній згуртованості тапідвищенню ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Результативність органів влади на місцях та підвищення рівня соціальної згуртованості сприяє зміцненню суспільної безпеки й прискоренню імплементації реформ у рамках виконання Угоди про асоціацію; насамперед політичної частини цієї Угоди, спрямованої на застосування принципів верховенства права, захист прав людини і громадянина, подолання корупції й підвищення функціональності владних інституцій [145, ст. 3].

У 2019–2020 роках органи влади в співпраці з ОГС продовжили виконання четвертого ПД з реалізації Ініціативи ПВУ [99], застосовуючи нові формати відносин. У березні 2019-го р. був ініційований «Тиждень відкритого уряду», який став суттєвим кроком у налагодженні діалогу між суспільством і владою. Громадські організації – партнери Уряду України з реалізації Ініціативи ПВУ запропонували свій план здійснення регіональних заходів та організували (за погодженням із Секретаріатом Кабінету Міністрів України) понад 25 презентаційних заходів четвертого ПД у 15-ти областях країни. На них було проаналізовано механізми виконання зобов'язань Ініціативи ПВУ. Примітно, що частина громадськості доволі активно долучалися до обговорення різних форм і засобів співпраці з українськими урядовцями щодо виконання ключових пріоритетів ПД. Завдяки проведеному «Тижню відкритого уряду» до публічних

консультацій вдалося залучити не тільки центральні органи виконавчої влади, а й органи місцевого самоврядування. Результатом обговорення, наприклад, механізму електронних конкурсів для ОГС стало створення робочої групи, у функції якої входило напрацювання низки заходів щодо формування та запуску цього управлінського механізму [221]. Завдяки продуктивній діяльності робочої групи конкурси для ОГС в Україні нарешті стали електронними. Відповідний функціонал, який дасть змогу проводити відповідні конкурси в цифровому форматі (е-ресурс «ВзаємоДія»). Згідно з даними розробників цього е-ресурсу, національну онлайн-платформу е-демократії заплановано запустити у найближчі роки (2021–2022), розширити функціонал сервісів й поступово приєднати до платформи максимальну кількість органів виконавчої влади різних рівнів.

Перший конкурс в онлайн-середовищі заплановано провести за ініціативи Міністерства молоді та спорту України. Одночасно відбуватиметься тестування національної онлайн-платформи е-демократії. Після вдосконалення (якщо буде потреба) у кінці 2021-го проведуть е-конкурси ще два міністерства – у справах ветеранів, а також соціальної політики (щодо розподілу коштів на наступний рік). Водночас, до онлайн-платформи е-демократії можуть підключитися й органи місцевого самоврядування. Додамо, що проведення інформаційних та адвокаційних кампаній на місцевому рівні, які стосуються втілення взятих Україною зобов’язань у рамках реалізації Ініціативи ПВУ із залученням широкої громадськості та ОГС, сприятиме популяризації цієї Ініціативи, а отже, позитивному ставленню до неї громадськості та успішному втіленню ПД з реалізації Ініціативи ПВУ [83].

Варто також зауважити, що в усіх планах дій з реалізації Ініціативи ПВУ немає завдань, які безпосередньо стосуються національної безпеки чи її окремих складових (оборонна, економічна, суспільна, культурна та інші). Однак, власне принципи реалізації на національному рівні міжнародної Ініціативи ПВУ, базовані насамперед на підзвітності, контролі, взаємодії громадянського суспільства та влади, діджиталізації управлінських процесів усіх рівнів, є вкрай важливими у впровадженні дієвих підходів до забезпечення національної безпеки

України. Високий рівень корупції; некомпетентність чиновників і лобіювання приватних інтересів (наприклад, продаж у приватні руки іноземних інвесторів стратегічно важливих державних підприємств); схиляння частки населення до імперських наративів і загроза знову потрапити в зону впливу РФ (з одночасним запереченням євроінтеграційного курсу); політична багатополярність окремих представників вищих ешелонів влади, а також нерідко й саботаж виконання ними своїх обов'язків щодо дотримання європейського курсу України (як, наприклад, відмова В. Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС) – ці та чимало інших негативних явищ безпосередньо загрожують національній безпеці України, суттєво перешкоджають її інтеграції в ЄС. Однак формування механізмів публічного управління на засадах відкритості та активної участі в ньому організованого (громадянського) суспільства сприятиме контролю за діями влади і вчасному виявленню проблем, що дасть можливість застосувати превентивні заходи в разі настання суспільно-політичних викликів. Окрім цього, на думку дисертанта, впровадження принципів «Відкритого Уряду» та діджиталізація адміністративних процесів на всіх рівнях сприятиме мінімізації «ручного» управління, усуненню суб'єктивних факторів, коли рішення національної ваги ухвалюються окремими високопосадовцями. Натомість система державного управління й формування політик поступово набуватиме алгоритмів ухвалення рішень на засадах законодавства.

24 лютого 2021 року було затверджено п'ятий План дій з впровадження Ініціативи ПВУ. Він характеризується низкою завдань, які безпосередньо відповідають вимогам Угоди про асоціацію та безпековим прагненням України. Так, уперше в ПД з реалізації цієї Ініціативи було введено низку зобов'язань, спрямованих на забезпечення рівних прав чоловіків і жінок [91]. Слід додати, що 2020 року Україна приєдналася до Партнерства Біарріц за гендерну рівність, послідовно сповідуючи принципи захисту прав людини та боротьби з дискримінацією [146]). Цим ПД також визначено етапи налагодження й поширення платформи «ВзаємоДія», забезпечення цифрової доступності, у тому числі для осіб з інвалідністю, створення центру компетенцій у сфері відкритих

даних, які сприяють подоланню корупції та проведення інших заходів. До обговорення проєкту п’ятого ПД з впровадження Ініціативи ПВУ на партнерських умовах були залучені представництва ЄС, зокрема Офіс Ради Європи (Конгрес місцевих та регіональних влад), низка українських ОГС.

Таким чином, Україна, приєднавшись до Ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд», послідовно реалізовує цілі, які відповідають принципам громадянського суспільства і демократичним основам політики Європейського Союзу, якими є: доступ громадян до публічної інформації, залучення громадськості до процесів вироблення політик та втілення ухвалених органами влади рішень, підзвітність державних інституцій, впровадження сучасних технологій та інноваційних рішень щодо надання державних (адміністративних) послуг, дотримання гендерної рівності, інклюзивності, прав і свобод громадянина. Вони є водночас і наріжним каменем тих зобов’язань, які Україна виконує згідно з Угодою про асоціацію між Україною і ЄС на шляху поступової й незворотної євроінтеграції.

2.2. Потенціал електронної демократії у залученні громадян України до участі в управлінні державними й суспільними справами

У процесі здійснення реформ в Україні актуальною залишається проблема дієвого залучення громадськості у процеси вироблення й реалізації політичних та управлінських рішень.

Рівень вимог (і претензій) до влади з боку громадян високий, а довіра до влади через її незадовільну діяльність – украй низька. Згідно з даними загальнонаціональних досліджень Центру Разумкова, станом на 2019 рік не довіряли державним службовцям понад 80% громадян, у тому числі 82% опитаних не довіряли Верховній Раді України і 74% опитаних громадян – Уряду України [118]. Але вже наступного року рівень довіри неістотно, однак підвищився (див. рис. 2.1).

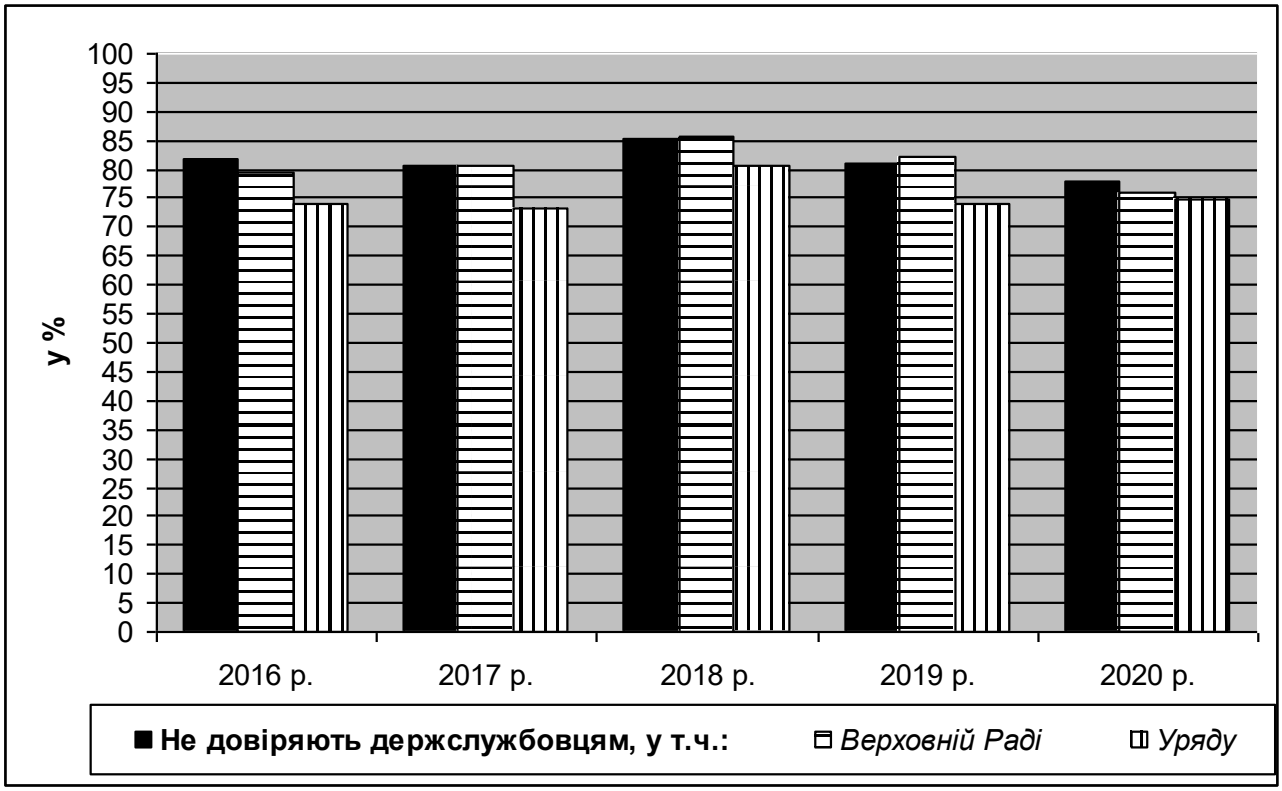

Рис. 2.1. Ступінь недовіри громадян до державних органів влади (*розроблено автором на основі опрацьованих джерел [119; 32; 134; 86]*)

Натомість рівень довіри до громадських організацій залишається порівняно високим (45%) і фактично не зазнавав значних варіацій упродовж 2016–2020 років (див. рис. 2.2).

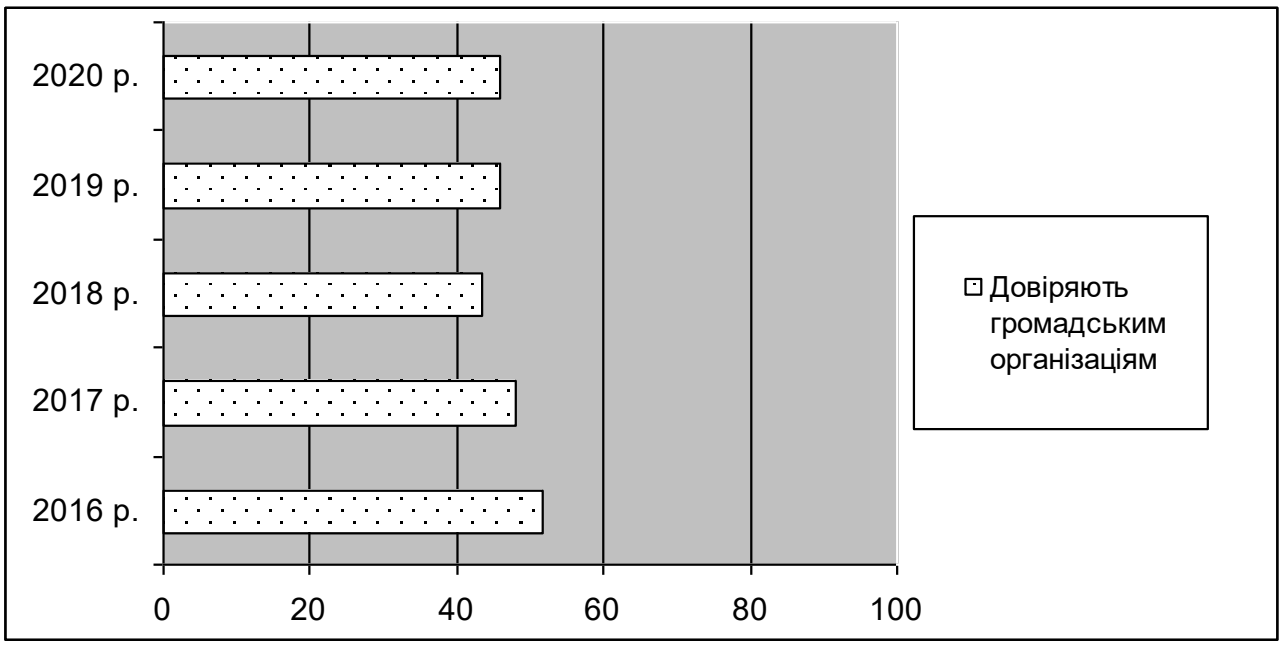

Рис. 2.2. Рівень довіри до громадських організацій, у % (*розроблено автором за офіційно наданою інформацією [119; 32; 134; 86])*

Зробимо наголос на тому, що нехтування участю громадян і ГО в процесах вироблення й упровадження державної політики на всіх її рівнях може спричинити подальше наростання негативного сприйняття влади аж до критичної межі (повного заперечення її та спробі усунути від керівництва державою). Негативне ставлення до влади, адміністративні перешкоди у спробі контролювати її «законослухняність» системно підривають основи суспільної безпеки й можуть викликати так званий «конфлікт суспільства і влади» [3, с. 30]. Цей конфлікт становить загрозу національній безпеці насамперед через розхитування політичної стабільності в державі. Натомість ефективні практики партнерської взаємодії органів влади й громадськості поступово підвищують ступінь взаємної довіри. І крім політичної стабілізації, також сприяють ефективності роботи державних інституцій.

Важливо зазначити, що розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і поява інноваційних форм та інструментів залучення громадян до розроблення політик значною мірою розширюють можливості впливу громадськості на процеси ухвалення рішень, роблять їх прозорими, а отже, й ефективними. У цьому контексті відмітимо, що однією з цілей виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є посилення демократичних принципів й налагодження ефективного врядування [182]. На цьому шляху Україна може пришвидшити свій поступ за допомогою використання інструментарію електронної демократії – сучасної форми публічного управління, яка практикується в країнах ЄС. Засоби е-демократії також сприяють реалізації основних національних інтересів України, а саме постійному розвитку громадянського суспільства й держави (ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018 р.).

Як слушно зазначають вітчизняні дослідники Н. Грицяк і С. Соловйов, е-демократію можна трактувати у вузькому і широкому аспектах. У вузькому розумінні вона трактується як використання інформаційних технологій для реалізації прав громадян, у широкому – як чинник, який уможливлює залучення

громадськості до задоволення нагальних потреб у виробленні політики за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій [21, с. 11]. Український науковець І. Лопушинський зазначає, що е-демократія є засобом захисту громадянами своїх прав та інтересів, а також допомагає визначити ефективні механізми співпраці з органами державної влади [71, с. 2]. Своєю чергою, Н. Махначова підкреслює, що унікальною особливістю е-демократії є те, що комунікація відбувається у швидкому онлайн-режимі, а можливість охоплення й залучення аудиторії зацікавлених громадян до ухвалення рішень є безпрецедентно високою [75, с. 3].

У вітчизняній політології існує також думка, що е-демократія – це «форма політичної організації, характерна для інформаційного суспільства, що поєднує в собі властивості безпосередньої та плебісцитної (референдумної) демократії, а також можливості інформаційних технологій», – і в такий спосіб сутність е-демократії визначається як можливість громадян безпосередньо ухвалювати рішення державного значення (через інформаційні мережі), також їм належить і законодавча ініціатива [54, с. 194].

Зарубіжний експерт з питань розроблення та реалізації цифрових стратегій в держуправлінні С. Кліфф тлумачить е-демократію як використання інформаційно-комунікаційних технологій у поєднанні з демократичними принципами в політичних процесах місцевих громад, держав, регіонів, націй та на глобальній арені. Згідно з позицією цього ученого, у процесах розвитку е-демократії беруть участь уряди, чиновники, засоби масової інформації, політичні партії, неурядові (громадські) організації та громадяни [194, с. 2].

У цьому зв’язку варто зауважити, що саме слово «демократія» відбиває абстрактне поняття, а тому не може мати якихось фізичних (предметних, як от «електронна») характеристик. Тому, на думку дисертанта, загальноприйняте вживання його в словосполученні «електронна демократія» з позицій семасіології носить більше асоціативний, емоціональний характер, ніж об’єктивно номінативний. Тобто е-демократія, на думку дисертанта, – це по суті утвердження традиційних принципів демократичного співжиття як політичної системи, які

підтримуються широким інформаційно-комунікативним і технологічним інструментарієм, упровадженим в усі процеси публічного управління і на всіх рівнях. Основна мета такого впровадження: з одного боку, максимальне заохочення й долучення громадськості до участі в управлінні, а з другого боку – максимальна прозорість (тобто оприлюднення і доступ до інформації) всіх процесів ухвалення рішень і політик, вироблених у взаємодії громадянського суспільства й влади. Таким чином, і електронне урядування (е-урядування), і механізм е-петицій (передані через спеціальні інформаційні ресурси рекомендації, зауваження громадян щодо вдосконалення певного законодавчого проєкту чи пропозиції виконавчих ініціатив різного рівня), і е-консультації, і відкриті дані та інші форми взаємодії з владою через інформаційні мережі та з допомогою відповідного програмного забезпечення – усі вони в комплексі й формують е-демократію як явище. Вона об’єктивно не могла в такій формі існувати раніше через відсутність інформаційного забезпечення, а виникла тільки завдяки здобуткам науково-технічного розвитку людства.

Електронна демократія являє собою форму управління, в основі якої покладено загальнолюдські демократичні принципи й активності громадянського суспільства у взаємодії з органами державної влади й яка ґрунтується на використанні всього комплексу інформаційно-комунікаційних і програмних технологій. Тому в науковому середовищі е-демократія визначається і як «інноваційна», і як «альтернативна» форма управління [3, с. 26].

Таким чином, е-демократія – це спосіб ефективного залучення громадян до процесу вироблення політик і реалізації ухвалених рішень як на місцевому, так і на національному рівнях. Вона реалізується за допомогою інформаційно-комунікативних технологій та за наявності відповідного нормативно-правового забезпечення, у якому прописані вимоги щодо прозорості ухвалення рішень та (що особливо важливо) надання доступу громадянам до відповідної інформації.

Вітчизняні експерти з питань е-демократії Д. Хуткий і Є. Поремчук зауважують, що попри панування в суспільстві думки, що засоби е-демократії лише дають змогу заявити про існування тієї чи іншої проблеми, але не вирішити її,

насправді ефективність використання можливостей е-інструментів та їх результативність залежать передусім від наявності відповідної політичної волі, а також від рівня обізнаності й залученості громадськості до їх використання [162].

Можна погодитись з позицією цих авторів, адже поки що обмежений досвід використання інструментів е-демократії в Україні підтверджує всі перераховані ефекти від її впровадження у вітчизняні політичні та управлінські практики.

Позитивний досвід від упровадження інструментів е-демократії (зокрема, електронного урядування) було проаналізовано в США, ряді країн ЄС та Прибалтики ще в середині 2000-х років. Особливо показовий у цьому контексті приклад Естонії – як і Україна, теж пострадянська країна, однак котра доволі швидко впровадила інструменти е-демократії. Так, уже з 2000 року в Естонії налагоджено безпаперовий (електронний) документообіг в уряді (загалом Естонія перша у світі перейшла на систему безпаперового проведення засідань уряду), також налагоджено постійний діалог державної влади й громадських інститутів через інтерактивний проєкт «ТОМ: сьогодні вирішую Я», відкрито доступ до всього документарного масиву виконавчої влади (проєкти, рішення, постанови, звіти та ін.) [54, с. 26–36].

Зарубіжний досвід доводить, що інструменти електронної демократії зміцнюють демократичні перетворення в перехідних суспільствах: поліпшують контроль діяльності органів влади, перешкоджають корупції, а також заохочують небайдужих громадян до процесів вироблення політики [205, с. 3].

Е-демократія в Україні перебуває на початковому етапі розвитку, і попри наявні юридичні підвалини використання е-засобів урядування, більшість громадян не має достатнього розуміння її можливостей. Зокрема, соціологічне опитування, проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення програми «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади» EGAP 2015 року, доводить, що соціум поки що не усвідомлює важливості сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для покращення підзвітності держорганів і не володіє достатніми знаннями щодо можливостей їх використання. Так, 86% опитаних віком від 18 до 35 років не могли пояснити

поняття «е-урядування», 79 % вперше почули термін «е-демократія», 40% громадян мали поверхове уявлення про е-демократію. Ці дані актуальні й нині, свідчать насамперед про низьку поінформованість громадян органами влади та через ЗМІ щодо можливостей засобів е-демократії, їх ролі у вирішенні важливих суспільних проблем і необхідності залучення до розробки й ухвалення управлінських рішень. Попри нерозуміння засадничих понять електронної демократії, 19 % опитаних (здебільшого мешканці міст) використовували інформаційно-комунікаційні технології для взаємодії з органами влади. Ще 5% громадян безпосередньо спілкувалися з представниками органів місцевого самоврядування за допомогою інтернету, 4% використовували електронні послуги принаймні один раз, лише 4% мали досвід подання е-скарг [205, с. 5–6].

Серед основних засобів е-демократії, що існують в Україні та забезпечені відповідною нормативно-правовою базою, найпопулярнішими є електронні запити, е-петиції, е-консультації, бюджет участі, відкриті дані, е-замовлення адміністративних послуг. Крім того, у разі поступового й неухильного розвитку е-урядування в Україні є перспективи запровадження е-голосування та е-виборів.

Як зазначають Й. Томкова і О. Конасевич, розвиток е-демократії в Україні до 2014 року характеризувався здебільшого прийняттям декларативних документів [275, с. 3]. Однак революційні події початку 2014-го значно стимулювали процеси реального впровадження інструментів е-демократії (2016 року в Індексі Е-участі піднялася на 45 позицій) [283].

Тож закономірно активна фаза розвитку е-демократії в Україні розпочалася після 2014 року. На думку дисертанта, це було зумовлено тиском із боку громадянського суспільства через необхідність зміцнення суспільної безпеки й прискорення реформ у рамках реалізації Угоди про асоціацію з ЄС. На той час розвиток е-урядування та е-демократії у Європейському Союзі набув загального масштабу й високого рівня проникнення в систему державного управління, тому Україна змогла переймати досвід і співпрацювати з країнами-членами ЄС у цій сфері, упроваджуючи в себе ефективні засоби е-урядування.

Таким чином, можна констатувати, що розвиток е-демократії реально розпочався після Революції Гідності завдяки активізації громадянського суспільства та підтримки міжнародними донорами відповідних ініціатив. Зокрема, до таких ініціатив належить створення коаліціїй громадських організацій «Реанімаційний Пакет Реформ», а також заснування Коаліції з розвитку електронної демократії.

Для налагодження взаємодії між органами влади та громадськістю 2014 року також було створено Державне агентство з питань електронного врядування України, до компетенції якого входив розвиток е-послуг на принципах зручності, прозорості й інклюзивності. Розпочата в ті часи реформа державної служби (Центр адаптації державної служби до стандартів ЄС) орієнтувалася на адаптацію її механізмів до Євросоюзу, а тому передбачала не лише співпрацю між владою і громадянським суспільством, а й розвиток е-урядування як необхідної складової е-демократії.

Важливим і справді проривним кроком на шляху до забезпечення прозорості діяльності органів державної влади стала Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» (№ 835 від 21.10.2015 р.). На її виконання було відкрито доступ до понад 350 державних реєстрів, акумульованих згодом на Єдиному державному вебпорталі відкритих даних. А напередодні прийнятий Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» (№ 183-VIII від 30.09.2015 р.) зобов’язував усі державні органи влади, інститути та підприємства звітувати про надходження й витрати, опубліковуючи відповідну інформацію на Єдиному вебпорталі використання публічних коштів. Це вже були реальні рішення, які давали можливість громадськості контролювати використання держкоштів та ідентифікувати можливі корупційні ризики. Іншим важливим законом для протидії корупції стало ухвалення у кінці того ж року закону «Про публічні закупівлі» (Закон України № 922-VIII від 01.01.2019 р.) та створення системи державних закупівель ProZorro, реалізованої в рамках виконання Ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд». Варто відмітити, що ProZorro, розроблена

громадськими активістами, була прийнята держорганами і завдяки політичній волі керівництва держави, і завдяки успішній адвокації з боку її розробників.

Інструмент е-петицій також було розроблено 2015 року на виконання внесених змін до Закону України «Про звернення громадян» (набув чинності ще 1996 р.). За допомогою цього засобу громадяни можуть у письмовій чи усній формі звертатися до Президента України, парламенту, уряду чи органу місцевого самоврядування: кожен орган має відповідний веб-інструмент (сайт, портал, сторінка офіційного веб-сайту), оснащений процедурою аналітико-статистичної обробки й візування. Так, тільки впродовж січня 2021 року до Київської міської ради надійшло понад 500 е-петицій, однак статистика голосування порівняно низька: проголосували за будь-які петиції 5745 осіб, що свідчить насамперед про низьку обізнаність мешканців столиці про наявність такого інструмента е-урядування.

Результатом цілеспрямованої адвокації групи експертів та громадських організацій Реанімаційного пакета реформ стало затвердження 2017 року Урядом України Концепції розвитку електронної демократії в України (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 797-2017-р від 14.02.2018 р.). План заходів з реалізації цієї Концепції розробляється Кабінетом Міністрів України терміном на два роки. У черговому Плані на 2019–2020 роки одним із перших пунктів було визначено розроблення нормативно-правової бази щодо запровадження е-голосування, а також запровадження е-демократії у закладах вищої освіти, зокрема в діяльності органів студентського самоврядування [101].

На виконання Концепції у липні 2019 року Президент України підписав Указ «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг», який має на меті: забезпечення прозорості функціонування 350 держреєстрів, поступову електронну ідентифікацію громадян і впровадження в е-форматі першочергових держпослуг для громадськості та бізнесу. Цим Указом також було передбачено створення єдиного державного веб-порталу е-послуг. Зазначимо, що згідно з цим документом, держава повинна створити необхідні передумови для електронного перепису населення та проведення е-виборів у майбутньому, а також сприяти викоріненню корупції в наданні послуг державою

громадянам [11]. В кінці 2019-го року було затверджено положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг.

Важливим кроком у напрямі сприяння розвитку громадянського суспільства було запровадження з червня 2019 року можливості онлайн-реєстрації громадських організацій зі статусом юридичної особи, що стало результатом реалізації розробленого проєкту Державного агентства з питань електронного урядування України, Міністерства юстиції України та ДП «Національні інформаційні системи» [15]. Завдяки е-послузі можна подати документи та отримати підтвердження про реєстрацію (без фізичного відвідування ЦНАП) через вебпортал Онлайн-будинку юстиції [112] і через Урядовий портал у рубриці «Електронні послуги» [113]. Слід відзначити, що упровадження цих інструментів стало результатом взаємодії органів влади, ОГС і міжнародних донорів.

Дослідження ООН з питань е-урядування у 2018 році доводить значний прогрес України на шляху до становлення інклюзивної е-демократії. Вважаємо, що інклюзивна демократія – це форма управління, яка передбачає й надає можливості залучення вразливих груп населення, а також людей з інвалідністю до процесів вироблення й реалізації політик. Упродовж 2016–2020 років Україна піднялася на 8 пунктів в е-урядуванні та на 45 пунктів в е-участі, завдяки чому посіла 69 місце зі 193 країн у світі [279].

Причому показник розвитку е-демократії України на 23% більший, ніж середній світовий показник. Зауважимо, що стосовно України Індекс розвитку е-урядування (E-Government Development Index – EDGE) ООН становить 0,6076, тоді як у світі в середньому – 0,4922 [285, с. 86–89]. EGDI оцінює розвиток електронного урядування на аналізі трьох складових: на індексі онлайн-послуг, наявній інфраструктурі телекомунікацій та на індексі людського капіталу. Проте Україна поки що не увійшла до 40 країн із найвищим рівнем розвитку демократії, залишаючись позаду сусідніх держав – Польщі, Росії і Білорусі [285, с. 86–89].

На думку дисертанта, такі відносно високі темпи розвитку е-урядування та е-участі – це обнадійлива передумова для подальшого формування демократичних принципів урядування в країні та активізації взаємодії громадськості та органів

державної влади. Варто додати, що згідно з рейтингом прозорості 100 найбільших міст України за 2019 рік (складається за 91 показником у 13 сферах, включаючи доступні інструменти е-демократії), найкращі результати в містах наявні у сфері *доступу й участі*, а рівень прозорості становить 46% [115]. Це підтверджує, що громадськість може долучатися до процесів вироблення політик у великих містах, у тому числі й за допомогою наявних інструментів е-демократії; проєкти рішень міських рад зазвичай оприлюднюються вчасно; громадянське суспільство може долучатися до розподілу бюджетних коштів, забезпечуючи відстоювання інтересів територіальної громади. Друге місце щодо прозорості належить сфері *інформування про роботу органів місцевої влади*, рівень відкритості якої сягає 46%. У більшості міст, що досліджувалися, з інформацією про діяльність органів державної влади можна ознайомитися на офіційних вебсайтах, у місцевих ЗМІ та на публічних сторінках органів місцевого самоврядування в соціальних мережах (наприклад, Transparent Cities). Це також свідчить про поширення застосування інструментів е-демократії на місцевому рівні.

Для об’єктивнішого розуміння рівня розвитку е-демократії в Україні необхідно охарактеризувати й проаналізувати застосування найпоширеніших її інструментів, а саме: е-консультацій, е-звернень, е-петицій, громадського бюджету та відкритих даних.

Електронні консультації спрямовані на інформування інститутів влади про ставлення громадян і громадських організацій до конкретних політичних питань і пропозицій. Вони надають можливість зацікавленій стороні (ГО, окремий громадянин та ін.) пропонувати чи обирати ті чи інші управлінські рішення. Вважається, що проведення е-консультацій забезпечує належний вплив громадянського суспільства й активних громадян на вироблення управлінських рішень, а зацікавлені в них громадяни ефективно залучаються до розробки політик через спеціально створені державні веб-портали, офіційні веб-сайти та офіційні сторінки державних органів у соціальних мережах [204, с 62].

Упровадження е-консультацій як одного з передових засобів електронної демократії розпочалося з ухвалення 2013 року Кабінетом Міністрів України

Розпорядження № 386 «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства», згідно з яким сприяння поширенню е-консультацій як дієвому механізмові взаємодії органів влади та громади визначено одним із державних пріоритетів, що сприятиме суспільно-економічному прогресу країни. Зазначимо, що в контексті децентралізації е-консультації на місцевому рівні регулюються нормативно-правовими актами органів місцевого самоврядування [79, с. 11], прийняття яких залежить від рівня активності громадськості та політичної волі органів місцевого самоуправління.

Із часу запровадження в Україні е-консультації залишаються достатньо новим засобом е-демократії. Наприклад, на сайті Верховної Ради України станом на 2019 рік лише 22 законопроєкти пройшли е-консультації, а найпопулярніші отримали 854 відгуки [135]. Причому відмітимо, що згідно з аналітичними даними Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади України за 2018 рік електронні консультації є найбільш поширеним способом консультування ЦОВВ, в тому числі міністерств та органів місцевого самоврядування. Понад половину питань, оприлюднених для проведення е-консультацій з громадянами, становлять проєкти нормативно-правових документів. Наприклад, у IV кварталі 2018 року було зафіксовано такі результати: Міністерство освіти і науки України – 33 е-консультації; Київська міська державна адміністрація – 29 е-консультацій; Чернігівська міська державна адміністрація – 36. Однак за той самий квартал 2020 року загальні результати не суттєво різняться від дворічної давності: МОН України – 37 е-консультацій; Київська міська держадміністрація – 60; Чернігівська міська держадміністрація – 26 [51]. Такі дані підтверджують повільну, почасти спорадичну, але стійку тенденцію розвитку е-демократії як на рівні органів центральної виконавчої влади, так і місцевого самоврядування.

Вузьким місцем у використанні механізму е-консультацій є те, що держоргани досі ставляться доволі формально до цього інструмента взаємодії з громадськістю. Більшість веб-сайтів міністерств і відомств не надають інформації про те, чи були взяті до уваги висловлені громадськістю рекомендації та пропозиції (хоча це вимагається Порядком проведення консультацій з

громадськістю з питань формування та реалізації державної політики (пункти 17–21), відповідно до чинної Постанови Кабінету Міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 року).

Вартий уваги той факт, що 3563 проєкти нормативно-правових актів (1073 пропозиції та 33 708 оцінок громадськості зареєстровано) станом на 2020 рік формально пройшли процес е-консультацій на інтерактивному урядовому інформаційно-аналітичному порталі «Громадянське суспільство і влада». Але оновлені, допрацьовані варіанти проєктів нормативно-правових документів з урахуванням пропозицій громадськості не були опубліковані. Здебільшого звіти про проведені е-консультації держорганів не включають аналізу запропонованих рішень громадськістю, а містять тільки вихідні дані про документ і тип консультації. Іншим недоліком чинної системи проведення е-консультацій є те, що ЦОВВ та обласні держадміністрації публікують для консультацій із громадськістю переважно вже готові проєкти документів, виключаючи можливість надання громадянами пропозицій на попередньому етапі вироблення рішень. Також інколи немає змоги відстежити процес і зміст обговорення проектів документів, адже рекомендації можна надіслати лише через електронну скриньку держорганам, які в такий спосіб в одноособовому порядку акумулюють усі надані громадськістю поради [70, с. 14–15].

На підтвердження вищезазначених критичних зауважень наведемо підрахунки дослідників Х. Приходько і А. Ємельянова станом на 2018 рік, які показують, що результативність е-консультацій у Києві становить 9 %, тобто із 377 проведених е-консультацій втілено тільки 34 [96, с. 7]. І це при тому, що столиця на той час посідала перше місце за рівнем індексу місцевої електронної демократії в Україні [56]. Як зауважують зазначені експерти, в усіх регіонах України не належним чином працює механізм моніторингу, звітності держорганів й можливостей реального відстеження громадськістю втілення рішень е-консультацій.

Іншими формами електронної участі громадян у процесі вироблення політики, який регулюється Законом України «Про звернення громадян», є *е-звернення* та *е-петиція*.

Зауважимо, що відповідно до цього Закону (зміни від 28 жовтня 2015 року), е-звернення подаються в письмовій формі, а подання через інтернет (електронне звернення) вважається письмовим. Суттєвою відмінністю між е-зверненням та е-петицією є те, що е-звернення громадянина повинно мати безпосередній до нього стосунок, а е-петицію можна подати з різних питань, які стосуються соціально-економічного благоустрою громади. Друга відмінність між е-зверненням та е-петицією полягає в тому, що перше можна подати до широкого кола державних і недержавних суб'єктів діяльності (органів влади, окремих посадових осіб, держпідприємств тощо), тоді як другі можуть надсилатися лише визначеним суб'єктам державного управління – Президенту України, Парламенту України, міністерствам, органам місцевого самоврядування [160].

Згідно з дослідженням Індексу місцевої демократії, електронне звернення як засіб е-демократії використовують у всіх восьми містах, які вивчаються (найбільші міста України). Крім того, у Києві, Вінниці та Запоріжжі створено е-кабінети містян з можливістю е-звернень та отримання відповіді від уповноваженого органу місцевого самоврядування. Найкращі результати щодо кількості надісланих, розглянутих і реалізованих е-звернень станом на 2018 рік були ідентифіковані в Полтаві (100%), Черкасах (100%), Миколаєві (94,5%) та Вінниці (94,5%). Варто додати, що органи влади зазначених міст вчасно розглядають і надсилають відповіді на е-звернення (від 15 до 30 календарних днів згідно із Законом України «Про звернення громадян») [96, с. 7]. Станом на 2020 рік онлайн-форми для подання е-звернень створені майже на всіх веб-сайтах міських рад, проте поки що більшість жителів надає перевагу письмовим запитам. Результати дослідження найбільших міст, виконаного експертами Центру розвитку інновацій, демонструють те, що громадяни великих населених пунктів (як і посадовці) досить швидко опановують цей інноваційний спосіб взаємодії громадськості та органів влади, все активніше долучаються в процеси

формування нових політик на ранніх етапах, водночас це спонукає посадових осіб, передовсім на місцевому рівні, краще усвідомлювати, які саме суспільно-економічні проблеми потребують пріоритетного реагування.

Запровадження *е-петицій* також посідає вагоме місце серед засобів розвитку е-демократії в Україні. Коаліція громадських організацій, очолювана Центром розвитку інновацій та «Реанімаційним Пакетом Реформ», успішно здійснила адвокацію змін до Закону України «Про звернення громадян». Результатом стало прийняття Верховною Радою України запропонованих змін ще 2015 року, що узаконило е-петиції як засіб взаємодії громадськості та органів влади. Відтоді, як інструмент дієвої взаємодії з громадянами й активістами, е-петиції запровадили Адміністрація Президента України, Верховна Рада України, ЦОВВ та понад 500 органів місцевого самоврядування.

Як зазначає експерт із питань е-демократії Д. Хуткий, електронна петиція є цінним інструментом для громадянського суспільства, оскільки дає громадянам можливість озвучувати ідеї та об’єднуватися з активістами-однодумцями, а також зобов’язує владу розглянути подані пропозиції. Водночас, е-петиції є корисними й для органів управління. Зокрема, вони дають змогу місцевій владі довідатися в онлайн-режимі, якими є першочергові питання громади, що насамперед хвилює громадян і потребує нагального вирішення [223, с. 3].

Громадяни мають можливість подавати е-петиції через офіційні інтернет-представництва: Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, також окремих органів місцевого самоврядування. До того ж е-петиції можна надіслати через такі веб-портали, як Єдина система місцевих петицій, яка наразі доступна для 199 територіальних громад; Всеукраїнську платформу електронного врядування та демократії «Розумне місто», яка об’єднує всі міста і громади України; через Систему електронних петицій (Gromada) у рамках платформи, яка об’єднує веб-сайти 547 органів державної влади та органів місцевого самоврядування [120], а також незалежну платформу Громадянських ініціатив MiyGolos для збору підписів з подальшим переданням уповноваженому органові влади.

Якщо органи влади та проєкти міжнародної технічної допомоги вдосконалюють можливості подання е-петицій та впроваджують новітні засоби е-демократії, то невирішеними питаннями, на думку дисертанта, досі залишаються інформування населення щодо використання засобів е-петицій та неефективне опрацьовування поданих петицій владою. Так, станом на квітень 2019 року було подано 32 676 петицій через веб-портал Адміністрації Президента України, проте лише 47 із них набрали достатню кількість голосів підтримки (25 тис.) і були передані на розгляд [222, с. 278]. Отже, е-петиції поки що не набули системного характеру у взаємодії влади і громадянського суспільства. І одна з причин такого стану – недостатня популяризація цього явища як ефективного інструмента е-демократії. Так, упродовж 2015–2020 років не зафіксовано стабільного зростання е-петицій на веб-порталі Адміністрації Президента України, а коливання активності, як видно на рис. 2.3, залежали радше від соціально-політичної кон'юнктури в країні, ніж від усвідомлення громадськістю необхідності взаємодіяти з Урядом України у такий спосіб.

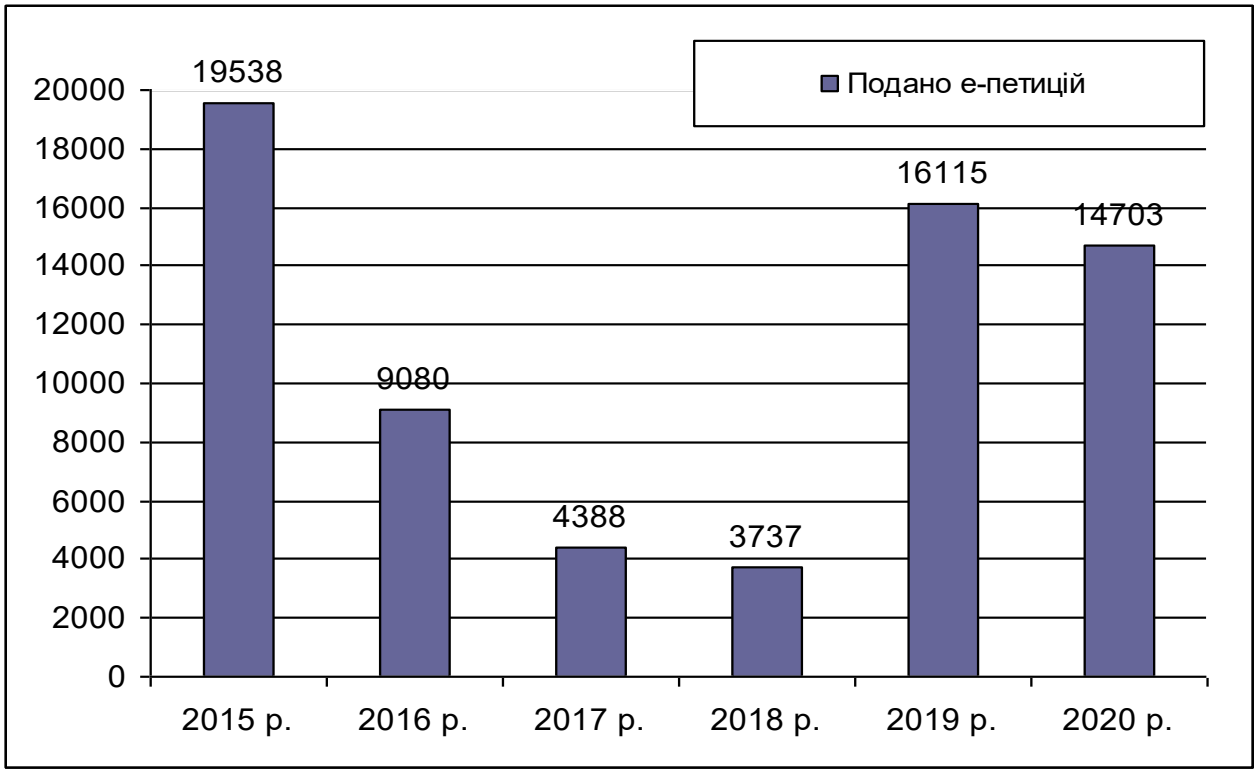

Рис. 2.3. Активність взаємодії громадськості з Адміністрацією Президента України через е-петиції (*розроблено автором на основі Додатку Б*).

Особливе занепокоєння викликає поки що низька обізнаність громадян у вимогах, які висуваються до такого типу документів, як е-петиція, а також юридична грамотність громадян. Як зазначає О. Колесников, базуючись на аналізі запровадження та використання е-петицій в обраних 22 обласних центрах, нерідко причиною відсутності позитивного відгуку та недостатньої підтримки петиції громадянами є невдале формулювання її тексту. Окрім цього, іноді петиції хибно адресуються не тим органам влади, які компетентні вирішувати подані питання. Ще однією помилкою під час написання е-петицій є брак конкретики щодо вирішення проблеми: наприклад, у тексті може йтися про ремонт дороги, але без зазначення її точних географічних координат. Е-петиції також можуть містити малореалістичні пропозиції: скажімо, побудувати метро в невеликому обласному центрі. А іноді тексти становлять собою особистісні скарги чи нарікання приватного характеру, які не відповідають критеріям формулювання петицій [57, с. 25–26]. На думку дисертанта, критично низька обізнаність громадян щодо правильного використання й оформлення е-петицій не тільки нівелює дієвість цього інструмента е-демократії, а й призводить до неефективного використання часу державним органом, який змушений реагувати й опрацьовувати (хоча б на першому етапі ознайомлення) такі документи. Тому необхідно запровадити відповідні освітні програми (навіть починаючи зі школи) та інформаційні кампанії щодо роз’яснення процедур і особливостей цих форм взаємодії з державною владою.

Як свідчать дані загальнонаціонального дослідження, на початок 2019 року механізм е-петицій працював у 21 облраді (із 25) та в 231 місті України (із 460 загальної кількості). Пріоритетними питаннями серед поданих е-петицій є благоустрій, ремонт доріг, вирішення проблем житлово-комунальних господарств. Найактивніше громадськість використала інструмент електронних петицій у Київській (подано 5798 е-петицій), Запорізькій (4093 е-петиції) та в Харківській (3906 е-петицій) областях, що дало сумарно 48% від усіх поданих е-петицій. Найбільшу кількість е-петицій проголосували органи місцевого самоврядування у Київській (248), Чернігівській (163) і Чернівецькій (154)

областях, що загалом становить 46% від усієї кількості підтриманих електронних петицій по всій території України [37, с. 5–7].

Станом на травень 2018 року 619 із 705 нещодавно створених об'єднаних територіальних громад (ОТГ) уже мали офіційні веб-сайти, за допомогою яких залучали більшу кількість громадян до вироблення місцевої політики. При цьому можливість подання е-петицій є доступною на 355 сайтах об'єднаних територіальних громад із 619 проаналізованих. Е-петиції можуть стати ефективним засобом позитивних змін на шляху реформування країни, зокрема в напрямку децентралізації. Вони можуть спонукати органи влади поступово підвищувати якість управлінських та адміністративних послуг, а отже, сприятимуть задоволенню населення сервісами, які надаються органами влади. Також вважаємо, що активне використання недержавними інститутами та небайдужими громадянами такої форми взаємодії з державною владою, як е-петиції, може опосередковано коригувати діяльність органів влади (і центральних, і на місцях), і в такий спосіб посилювати суспільну й національну безпеку загалом.

Недоліком е-петицій є їх рекомендаційний характер, адже вони не зобов'язують органи влади розпочинати вироблення рішень для вирішення означених у поданнях проблем. Водночас петиції можуть бути свого роду лакмусовим папірцем для влади щодо втілення певних управлінських рішень, а також індикатором для реагування на нагальні питання – на те, що турбує громаду. Особливо якщо вони стосуються актуальних загроз суспільної безпеки й потребують реагування з боку органів влади. На думку дисертанта, завдяки аналізу е-петицій орган державної влади (будь-якого рівня) може чітко виокремити ті виклики, які актуальні в даний момент у даній громаді (або в масштабах регіону чи країни), і побачити загальну картину суспільних настроїв і суспільно-політичних тенденцій.

Взаємодія громадянського суспільства й державної влади у виробленні політики є продуктивною за умови відкритості (публічності) процесів державного управління. Важливу роль у створенні прозорого, підзвітного громадянам й ефективного управління відіграють *відкриті дані.* Ці дані повинні бути доступними

насамперед із метою інформування громадськості про ті чи інші управлінські рішення, які впроваджує влада, а також для оцінювання суспільством результатів її діяльності та, за потреби, своєчасної участі у виробленні спільних рішень. Таким чином, відкриті дані дають громадським активістам можливість здійснювати *моніторинг* діяльності влади: наприклад, допомагають громадянам відстежувати дії Уряду України, включаючи рівень залучення представників громадськості до врядування. Відповідно, виникає зворотний зв'язок: громадяни та представники громадських об'єднань можуть висловлювати свої пропозиції щодо поліпшення певних процесів напрацювання та реалізації рішень. Отже, відкриті дані сприяють участі громади у відстоюванні й національних інтересів. Тобто вони сприяють задоволенню життєво важливих інтересів кожного громадянина, територіальних громад і суспільства загалом, їх узгодженню з державними потребами, що безпосередньо чи опосередковано сприяє демократизації країни та підвищенню рівня добробуту населення.

Відкриті дані, насамперед, надають можливість безперешкодного доступу громадянам до суспільно-важливої інформації. Зарубіжні вчені Е. Руджер, А. Мейєр, Т. Гаррісон підкреслюють, що поінформованість громадян – необхідна умова для функціонування демократії [261, с. 1].

До відкритих даних відносять ті відомості, які акумулюються або замовляються державними органами й надаються у вільному доступі для використання, аналізу, модифікації чи опрацювання громадськістю [286]. На відміну від інших джерел інформації, офіційні дані органів державної влади найчастіше містять відомості про достовірні та актуальні факти. Їх особливістю є наявність важливих для потреб громадян та забезпечення суспільної безпеки даних; вони унікальні, тобто їх не можна знайти в інших джерелах інформації.

Важливим стимулом процесу відкриття даних в Україні стало затвердження 2015 року Кабінетом Міністрів України «Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних». Документ було ухвалено завдяки цілеспрямованій адвокації інститутами та організаціями громадянського суспільства. У результаті було відкрито доступ до понад 350 державних реєстрів

для ознайомлення громадськості, акумульованих на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних, що почав працювати з квітня 2014 року й був суттєво модернізований 2018-го. А з 17 серпня 2020 року було впроваджено оновлене програмне забезпечення, виділено ресурси для зберігання інформації. На той період уже було внесено дані більш ніж 7 млн суб'єктів (2020 року в середньому щодня реєструвалося понад 200 юридичних осіб та понад 1000 ФОПів).

Цей портал створений для надання доступу до публічної інформації у форматі відкритих даних органів державної влади та органів місцевого самоврядування для громадськості, а також для використання цієї інформації в некомерційних цілях. Важливо, що завдяки розробці стартапу у сфері відкритих даних Opendatabot, «прив'язаного» до Єдиного державного вебпорталу відкритих даних, користувачі відкритих даних (тобто представники громадськості) можуть постійно оновлювати дані. Функція оновлення інформації в автоматичному режимі доступна й розпорядникам даних, тому громадяни можуть відстежувати необхідну їм інформацію фактично в онлайн-режимі.

Завдяки вищезазначеним позитивним крокам у формуванні е-демократії Україна, відповідно до звіту глобального незалежного рейтингу Open Data Barometer за 2018 рік (готується щороку міжнародною неурядовою організацією World Wide Web Foundation), посіла друге місце у світі серед держав, які досягли найбільших результатів за останні чотири роки щодо оприлюднення відкритих даних владою та їх використання громадянським суспільством [273]. Поза сумнівом, що такі результати відповідають меті формування демократичної культури підзвітності органів влади, сприяння прозорості та впливу громадськості на процеси формування та реалізації державної та місцевої політики.

На виконання умов Угоди про асоціацію, в якій прописано процедурні й правові умови формування відкритих даних і доступу до публічної інформації, Україна здійснює заходи щодо входження до єдиного інформаційного простору ЄС. Відповідно, з вересня 2018 року відкриті дані органів влади в Україні оприлюднюються й на європейському порталі відкритих даних (European Data Portal), що охоплює відкриті дані урядів і органів місцевого самоврядування країн ЄС та

чотирьох країн, які входять у спільний Європейський економічний простір або є членами ЄАВТ (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія).

Однією з найуспішніших форм залучення громадянського суспільства в містах та об'єднаних територіальних громадах є *громадський бюджет участі.* Він активізує суспільство і спрямовує його діяльність на спільну реалізацію ідей і просування місцевих (регіональних) ініціатив розвитку.

Б*юджет участі (*або ж *громадський бюджет)* є механізмом взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю. Він спрямований на її залучення до процесів розроблення й ухвалення бюджетних ініціатив методом прямої демократії, тобто кожен член громади шляхом голосування визначає пріоритетні напрями витрат, а також відстежує реалізацію ухвалених проєктів. Громадський (парцитипативний) бюджет – це інноваційний інструмент участі громади в управлінні власними спільними коштами. Він має доволі потужний потенціал для розвитку е-демократії, особливо в контексті децентралізації влади та інтеграції України в ЄС. Приклади реалізації громадського бюджету в Україні доводять, що як інструмент е-демократії парцитипативний бюджет суттєво перешкоджає корупції та непрозорості ухвалення рішень органами влади.

Зауважимо, що механізми його «роботи» й ефективність передбачають активізацію громадянського суспільства, що сприяє соціальному згуртуванню та формуванню демократичної громадянської культури, а також активній участі жінок в управлінській діяльності територіальних громад. Як демонструють результати дослідження ПРООН «Доброчесність та інклюзивність демократичних процесів в Україні», проведеного 2019 року, жінки часто не мають однакового з чоловіками впливу на ухвалення рішень на місцевому рівні. До того ж, згідно з даними цього дослідження, іноді органи місцевого самоврядування, попри актуальні суспільні потреби, використовують громадські бюджети для фінансування інших позицій, які зазвичай мають забезпечуватися за рахунок інших статей видатків. Наприклад, замість придбання обладнання для пологового будинку фінансується ремонт доріг чи адмінбудівель, що нівелює істинну роль бюджету участі в розвитку демократії загалом.

Процедура та етапи затвердження громадського бюджету визначаються нормативно-правовими актами органів місцевого самоврядування, а його фінансовий обсяг здебільшого визначається у відсотковому еквіваленті від повного розміру бюджету адміністративної одиниці. Іноді чітко скоригований розмір бюджету участі прописано в тексті окремого положення (як це має місце у Бердянську, Коломиї, Луцьку). Однак, згідно з відповідними положеннями про громадський бюджет, його обсяг може визначатися окремими рішеннями міської ради.

Дослідники А. Ємельянова і С. Лобойко зазначають, що бюджети участі здебільшого недосконалі, а процедури та положення щодо нього потребують додаткового опрацювання. Саме тому доречно було б розробити стандартне загальнонаціональне Положення про громадський бюджет із залученням експертів та представників громадськості, у якому визначити основні принципи, етапи та строки його затвердження [36, с. 20–24]. На думку дисертанта, детально прописані й чітко визначені процедури формування та освоєння бюджету участі є важливою запорукою е-демократії й активного залучення громадянського суспільства до управління справами громади.

2019 року в Україні вперше було розроблено Всеукраїнський бюджет участі (на рівні пілотного проєкту), який дає змогу подання проєктів національного значення фінансувати з центрального держбюджету [4]. Через дію Всеукраїнського бюджету участі громадяни можуть не лише впливати на формування й виконання місцевих бюджетів, а й брати участь у розподілі державного фінансування на реалізацію загальнодержавних проєктів, у тому числі необхідних для забезпечення безпеки на регіональному суспільному чи загальнонаціональному рівні. 2019 року на фінансування проєктів у рамках Всеукраїнського бюджету участі Державний фонд регіонального розвитку виділив 500 млн грн [45]. Однак, відповідно до Постанови «Деякі питання державного фонду регіонального розвитку» (2015), обласні державні адміністрації повинні приймати постанови, що визначають порядок використання фінансування під час внесення подань до Всеукраїнського бюджету участі. Та оскільки

більшість обласних держадміністрацій не встигла своєчасно ухвалити відповідні документи, 2019 року було ухвалене компромісне рішення: цю суму було виділено тим областям, де вже були затверджені постанови про місцеві бюджети, додавши кошти до фінансування місцевих бюджетів участі. Ця колізія свідчить, що потрібно унормувати процеси ухвалення резолюцій про державне фінансування в кожній області й одночасно визначити часові межі щодо розроблення й подання своїх пропозицій із боку громад.

Важливо зазначити, що упровадження бюджету участі в Україні загалом є тим чинником, який нівелює корупційні ризики на місцевому й національному рівнях державного управління (а фінансова сфера найбільш уражена корупцією), сприятиме практиці прозорих процедур розробки та ухвалення рішень щодо бюджетного процесу. Своєю чергою, такі позитивні чинники стануть найкращим доказом того, що чим активніше громадськість бере участь в державному управлінні, тим продуктивніші результати діяльності органів державної влади. Таким чином, цей механізм е-демократії, зменшуючи внутрішню напругу в суспільстві і конфліктність між владою й суспільством, сприятиме й суспільній безпеці.

Як бачимо, електронна демократія в Україні загалом розвивається досить швидкими темпами. Однак, попри вже розроблену необхідну нормативно-правову базу, а також попри наявність успішної практики застосування інструментів е-демократії у світі, Україна поки що недостатньо використовує цей зарубіжний досвід. Одна з причин криється в юридичній неграмотності та поганій поінформованості населення про інструменти е-демократії та їх потенціал впливу на ефективність діяльності органів державної влади. Інша причина – надмірна бюрократизація ряду процесів, особливо під час опрацювання е-консультацій, е-звернень, е-петицій державними органами. Також існують проблеми нормативного та адміністративно-процесуального характеру у впровадженні таких інструментів, як відкриті дані та громадський бюджет участі.

Варто підкреслити, що е-засоби є інструментами, а не сутністю демократичного управління, їх використання в розбудові демократичної держави відповідає як євроінтеграційним інтересам України, так і пріоритетним цілям

національної безпеки. Однак, на думку дисертанта, ефективність упровадження принципів е-демократії багато в чому залежить від політичної волі представників державної влади, а також від громадянської, свідомої позиції кожного члена суспільства. Тому ефективність цих інструментів незрівнянно вища в регіонах, де органи місцевого самоврядування активно залучають громадянське суспільство до спільного розроблення місцевих політик за допомогою нових засобів е-демократії, вповні усвідомлюючи їх значення та потужний позитивний вплив на процеси соціальної згуртованості та суспільної консолідації.

Висновки до другого розділу

Завдяки громадянським ініціативам й активностям Україна визначилась у виборі свого політичного розвитку задовго до підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Цей документ лише підтвердив на міжнародному рівні офіційний політичний статус країни, водночас висуваючи цілий комплекс вимог правового, соціального, адміністративно-організаційного й технологічного характеру. Тож на період ратифікації Угоди про асоціацію (2014) в Україні вже набув чинності ряд законодавчих і нормативних документів як міжнародного, так і національного рівня у контексті реалізації політики євроінтеграції України. Ці законодавчі ініціативи були спрямовані на розвиток громадянського суспільства, упровадження демократичних принципів суспільного життя й інтеграцію з ЄС, тобто вони так чи так відповідали вимогам Угоди й сприяли виконанню частини їх.

Одним із пріоритетних напрямів реалізації політики євроінтеграції України відзначимо впровадження діджиталізації процесів державного управління, спрямованого насамперед на боротьбу з корупцією (як однією з основних загроз національній безпеці й суспільній стабільності), на активізацію взаємодії громадянського суспільства й державної влади, а також, що особливо важливо, – на формування системи контролю й підзвітності, котрі є визначальними характеристиками прозорості в діяльності державної влади. Ці фактори є першочерговими вимогами Угоди щодо євроінтеграційних прагнень України.

Як наслідок, з ініціативи численних громадських організацій в Україні почала поступово упроваджуватися інноваційна форма управління, широко практикована в країнах ЄС, – електронна демократія, в основі якої, по суті, перебувають загальнолюдські демократичні принципи й активності громадянського суспільства у взаємодії з владою, але яка ґрунтується на використанні всього комплексу інформаційно-комунікаційних і програмних технологій. Упроваджуються зовсім нові для України механізми взаємодії громади й державної влади: е-консультації, е-звернення, е-петиції. Законодавчо унормовано доступ до публічної інформації (відкриті дані), а також введено практику громадського бюджету участі як головного чинника прозорості фінансової діяльності державної влади.

Однак попри ухвалення необхідної нормативно-правової бази, розвиток е-демократії загалом по Україні перебуває ще на початковій стадії. Водночас на прикладі окремих міст і регіонів е-інструменти стали ефективним засобом залучення громадян до вироблення політики й ухвалення рішень. Це свідчить про те, що впровадження таких практик ще суттєво залежить від політичної волі державного керівництва й активності громадянського суспільства, а не від законодавчих вимог. І це значний стримуючий фактор, адже інструменти е-демократії поки що не мають зобов’язуючого характеру. Таким чином, існує проблема суттєвого розриву між розвитком інструментів е-демократії та відповідною нормативно-правовою базою в Україні. Ці інструменти владними інституціями нерідко застосовуються довільно й формально, що викликає потребу вдосконалення відповідної нормативно-правової бази. Не менш важливою перешкодою на шляху ефективного впровадження е-демократії постає відсутність інформаційного забезпечення: не здійснюється належна популяризація цієї форми управління, суспільство в значній масі не володіє достеменною інформацією про механізми е-інструментів і не усвідомлює їхньої ефективності; також має місце правова і юридична безграмотність у використанні е-інструментів, що нівелює їх ефективність.

Таким чином, існує проблема суттєвого розриву між розвитком інструментів е-демократії та відповідною нормативно-правовою базою в Україні. Ці

інструменти владними інституціями нерідко застосовуються довільно й формально, що викликає потребу подальшого удосконалення системи електронної демократії в Україні.

Для подальшої імплементації сучасних інструментів електронної демократії, що засвідчує схвалення Урядом України Концепції розвитку електронної демократії в Україні, вважаємо за необхідне органам державної влади здійснити комплекс інформаційно-просвітницьких заходів щодо підвищення рівня обізнаності громадян державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування щодо успішних вітчизняних і зарубіжних практик впровадження е-демократії з метою реального, а не формального застосування інструментів е-демократії.

Впровадженню в Україні різних механізмів е-демократії (е-петиції, бюджет участі, е-замовлення соціальних послуг, електронні публічні консультації, відкриті дані тощо) сприятиме розробка Стратегії розвитку електронної демократії в Україні, яка має передбачати необхідне матеріально-фінансове забезпечення подальшого розвитку системи електронної демократії в Україні, порядок впровадження інструментів е-демократії. При цьому електронна комунікація має розвиватися лише паралельно з традиційними практиками комунікації влади з громадянами та організованою громадськістю у жодному разі не підміняючи їх (звернення громадян, громадські слухання, загальні збори громадян за місцем проживання та інші).

У контексті вищезазначеного вважаємо за необхідне подальше удосконалення юридичних документів щодо застосування місцевих електронних петицій з огляду на відсутність чіткої та прозорої процедури реагування влади на петиції громадян, що негативним чином впливає на реалізацію місцевих електронних петицій.

Загалом важливо відзначити, що численні приклади успішних практик використання можливостей е-демократії не викликає сумнівів подальшого розвитку й поширення застосування її інструментів для соціальної згуртованості й зміцнення громадської безпеки України в євроінтеграційному поступі.

РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Із початком реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.) в Україні намітилася тенденція активізації громадянського суспільства. У полі зору соціуму перебували два процеси, які визначали сутність євроінтеграції: міжнародний (виконання вимог Угоди щодо формування зовнішньої політики країни й відстеження діяльності органів державної влади в цьому напрямі) та внутрішній (упровадження демократичних принципів врядування, державне сприяння розвитку громадянського суспільства, запуск правових механізмів державного управління згідно зі стандартами ЄС). За цей період динаміка взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади простежується в кількох напрямах: активізація діяльності соціально значущих громадських об’єднань, виникнення нових і, що суттєво, створення коаліцій громадських ініціатив та об’єднань громадян задля досягнення спільних цілей щодо прискорення реформ у різних сферах суспільного життя. Принцип діяльності таких об’єднань передбачав і новий формат самоорганізації, формування принципів та методів колективної дії, відносин з органами державної влади на новому рівні партнерської співпраці. Коаліції громадянського суспільства є на сьогодні однією з найефективніших форм таких громадських об’єднань в Україні, які здійснюють значний вплив на трансформацію публічного управління та взаємодії влади з громадянським суспільством в контексті євроінтеграції.

3.1. Динаміка інституціалізації взаємовідносин між громадянським суспільством та органами державної влади в сучасній Україні

Ефективна співпраця між громадянським суспільством та органами державної влади на місцевому і загальнодержавному рівнях відповідає двом факторам національного розвитку – політичному (є умовою соціально-

економічного поступу держави у напрямі інтеграції з ЄС) та безпековому (є запорукою формування довіри громадян до системи управління державними і суспільними справами, а отже, запорукою соціальної єдності). Для цього спільнота повинна бути активним учасником – через організації громадянського суспільства (ОГС) – у впровадженні принципів ефективного демократичного розвитку через законодавчі механізми, як це практикується в країнах ЄС. Тенденції останніх років свідчать про позитивні зрушення у ставленні громадян України до недержавних інституцій [119; 32; 93; 134; 85; 86]. Наприклад, позитивне ставлення громадян до їх діяльності (зокрема до волонтерських ініціатив та організацій, громадських і благодійних організацій, а також до ЗМІ) загалом упродовж 2017–2020 років, попри деякі коливання, стабільно має високі показники (див. рис. 3.1, а також 2.2).

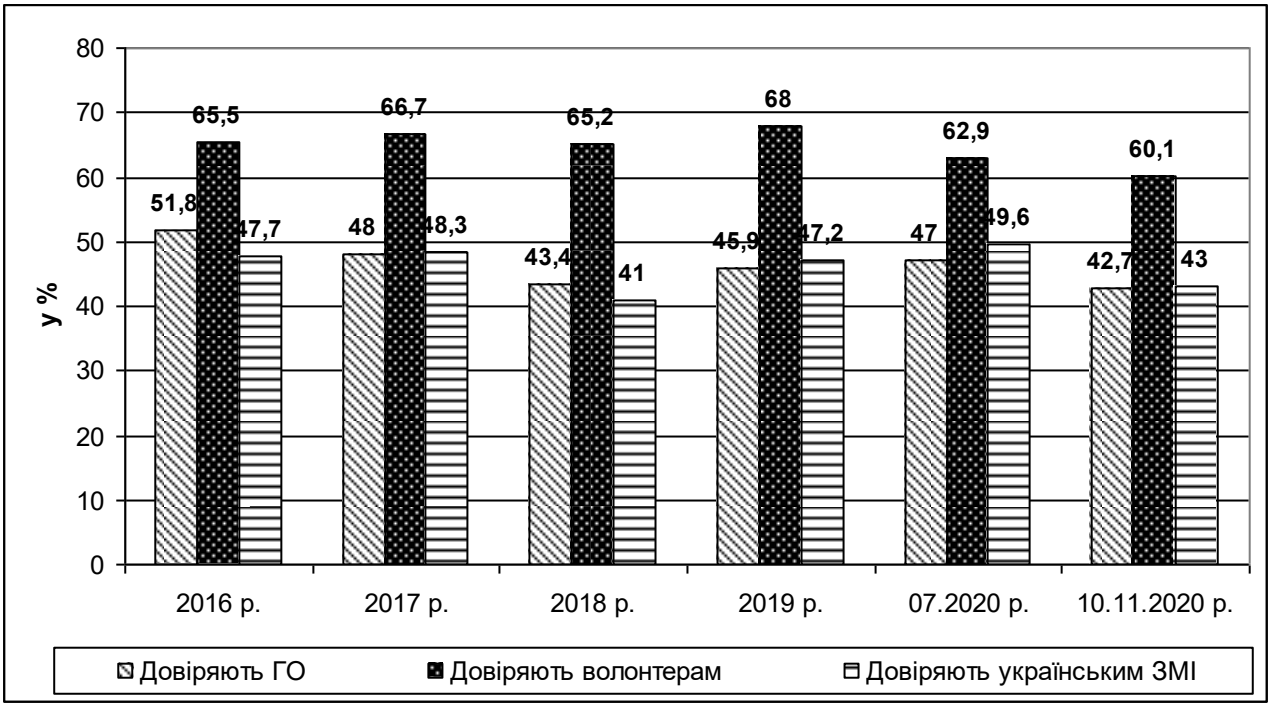

Рис. 3.1. Рівень довіри до неурядових інститутів та ЗМІ *(розроблено автором на основі опрацьованих джерел [119; 32; 93; 134; 85; 86])*

Згідно з дослідженнями Н. Шаповалової та О. Бурлюк, завдяки високому рівню довіри громадян до ОГС представникам органів державної влади стає дедалі складніше ігнорувати ініціативи суспільства й легітимізувати свої рішення без участі громадськості [267, с. 18]. Особливо якщо врахувати значно нижчий

відсоток довіри громадськості до органів державної влади, який перебуває на рівні до 50%, позитивне ставлення до чиновників (основна виконавча складова системи державного управління, яка безпосередньо дотична до роботи з населенням) узагалі коливається в межах 10% (див. рис. 3.2, а також 2.1).

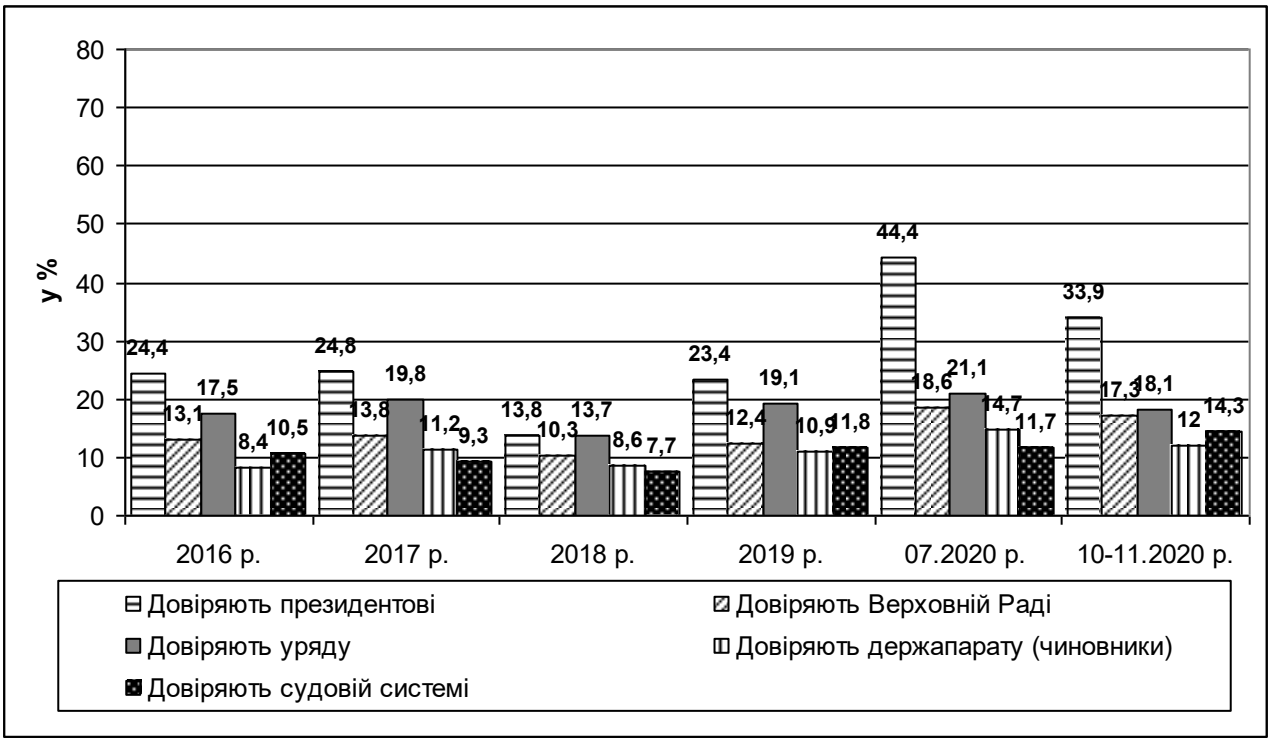

Рис. 3.2. Рівень довіри до інститутів державної влади *(розроблено автором на основі опрацьованих джерел [119; 32; 93; 134; 85; 86])*

Однак попри зазначені тенденції, лише 7-8% громадян залучені до суспільних ініціатив, спрямованих на поступове покращення життя соціуму. І тільки 5% українців брали участь у заходах чи ініціативах ОГС у своїх населених пунктах. Таким чином, рівень соціальної пасивності громадян України залишається доволі високим.

Натомість вимоги громадян до влади доволі високі. Так, 29 % населення переконані, що непрофесійність (або ж саботаж) органів місцевої влади є одним з ключових викликів на шляху інтеграції України до ЄС [84]. Криза довіри до діяльності управлінських органів залишається актуальним викликом для розвитку держави, тією проблемою, яка потребує негайного вирішення. Лише 9 % (2014 року – 24 %) українців довіряють органам виконавчої влади, що є одним із

найнижчих показників у світі (для порівняння –56 % – середньосвітовий рівень) [187]. При цьому поширеним запитом громадян до державних органів залишаються вимоги проведення ними швидких і дієвих реформ.

На думку дисертанта, описана ситуація відбиває певний соціальний парадокс: з одного боку, суспільство вимагає швидких і ефективних реформ (що по своїй суті потребує активної співпраці громадськості з органами державної влади), а з другого боку, громадськість індиферентна стосовно співпраці з державними органами (що нівелює реформаторські ініціативи). Такий стан речей певним чином спричинений контрадикторними тенденціями в суспільстві. Мова йде про досі поширені патерналістські настрої серед населення України: чимало громадян (переважно старшого віку) все ще ігнорують участь у суспільних справах і не долучаються до діяльності ОГС на місцевому рівні, покладаючи всю відповідальність за виконання реформ на органи державного управління (ці тенденції, вважаємо, є наслідком стереотипів, які збереглися в суспільстві ще з радянських часів, коли всі функції державного управління та соціального устрою перебували в компетенції партійного керівництва СРСР). Однак упродовж десятиліть після здобуття незалежності в українському соціумі сформувалися й інші явища індивідуального та суспільного характеру – це нові ціннісні орієнтації, які спонукають людей до самовираження, самореалізації, у тому числі через участь в діяльності громадянських інституцій. А отже, спонукають громадян вимагати, за висловом Р. Інґлгарта й К. Вельцеля, – «зворотного зв’язку» з боку представників влади й підкріплення ними своїх слів діями, які забезпечують результат – утвердження демократії [46, с. 11].

Важливо зазначити, що здійснення реформ є важливим соціальним і політичним фактором не тільки щодо виконання Угоди про асоціацію. Зусилля з проведення реформ і заходи з посилення національної безпеки відбуваються в умовах триваючого збройного конфлікту на Сході України. Незважаючи на низку зусиль із проведення реформ і поступове запровадження якісних і прозорих стандартів вироблення політики в державному управлінні, більшість громадян не помічає конкретних результатів докладених українською владою зусиль щодо

поліпшення ситуації в країні [133]. Так, станом на 2019 рік 36 % населення відчувало на собі лише негативні наслідки від реформ, 33 % громадян не помічали жодних змін, лише 3 % схвалювали і помітили результати реформування [23]. Така реакція суспільства на діяльність органів влади визначає необхідність консолідації її зусиль та громадянського суспільства задля прискорення назрілих змін. Сфери, де досягнуто (за оцінками експертів) найсуттєвіших результатів у реформуванні, включають децентралізацію, верховенство права, створення системи прозорих державних закупівель, упровадження деяких елементів «Відкритого Уряду» [122]. Водночас, найбільш очікуваними, однак ще не реалізованими реформами, залишаються боротьба з корупцією (63 %), охорона здоров'я (57 %), пенсійна реформа (52 %), перезавантаження правоохоронних органів (37 %) та реформа державних інституцій (33 %) [81]. Втілення цих структурних змін потребує формування навичок і вмінь використання громадськістю інструментів співпраці з органами влади, але, насамперед, вимагає створення сприятливого нормативно-правового середовища для реалізації такої взаємодії. Вагоме місце у цьому процесі посідає позитивне ставлення посадовців різних рівнів державного управління та місцевого самоврядування до співпраці з ОГС.

Досягненню позитивниїх результатів перешкоджає чимало інших чинників різного рівня впливовості. Згідно з дослідженнями міжнародних аналітичних інститутів, Україну визначають як країну перехідного типу з нестабільною демократією та ризиком дестабілізації й призупинення поступових демократичних трансформацій. В Індексі демократії (Economist Intelligence Unit), який щороку готує британський аналітичний департамент видання «The Economist», беручи до уваги, зокрема, ступінь залучення громадян (громадських організацій) до розроблення управлінських рішень, Україна 2020 року посіла 84-те місце у світі зі 167 країн (1 – найдемократичніша держава; 167 – найменш демократичний режим) [197]. За період понад десятиліття – це вкрай негативна тенденція: так, 2008 року Україна займала 53-е місце, а 2010 року – 67-ме місце

(продемонструвавши найгірший результат серед усіх європейських країн), 2017 року – 83-тє місце [202].

Тому Україна 2020 року була внесена до переліку країн з перехідним (гібридним) режимом демократії (згідно із класифікацією міжнародної неурядової організації Freedom House). І хоча українське громадянське суспільство виступає за реформи та прозорість діяльності Уряду України, щорічні звіти Freedom House не показують тенденцій до суттєвого демократичного розвитку, інколи навіть навпаки, простежується сповільнення демократичних перетворень (див. рис. 3.3).

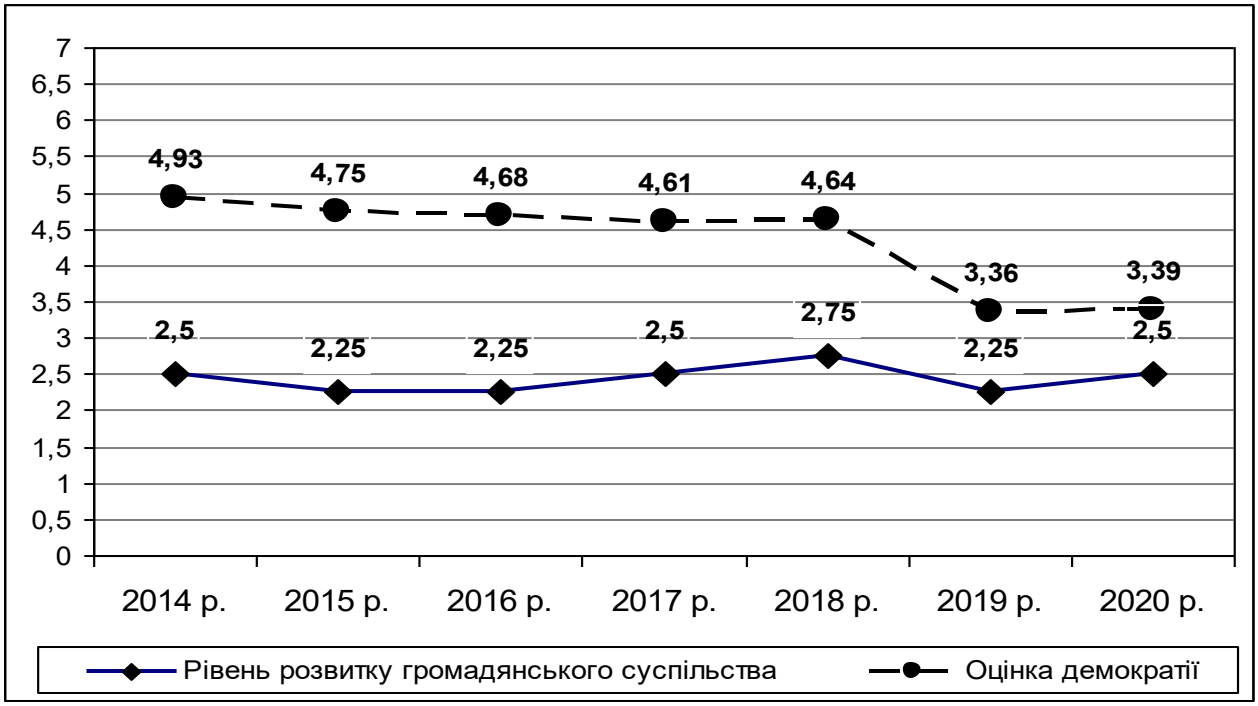

Рис. 3.3. Розвиток громадянського суспільства й демократії в Україні, згідно з даними Freedom House; *шкала оцінювання: 1 (найнижча) – 7 (найвища). Розроблено автором на основі опрацьованих джерел [277].*

Прогрес у здійсненні демократичних трансформацій останніх років, згідно з даними на рис. 3.3, залишається незначним. А зниження рейтингової оцінки демократизації (див. рис. 3.3 *«Оцінка демократії» – відрізок 2018–2019 рр.)* пов’язане, найімовірніше, з інформаційними кампаніями проти ОГС та громадських активістів, зокрема прийняттям 2017 року змін до закону «Про запобігання корупції» щодо зобов’язального електронного декларування для антикорупційних активістів (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових

осіб» № 1975-VII від 23.03.2017 р.). Це спонукало певну активізацію ОГС (рис. 3.3, див. *«Рівень розвитку громадянського суспільства» – відрізок 2017–2018 рр.*). Напруженняміж ОГС та державними органами тривало понад два роки через неспроможність Парламенту України скасувати ці зміни (незважаючи на різку критику таких вимог з боку Венеціанської комісії). Тільки 2019-го року норму щодо зобов'язального електронного декларування для антикорупційних активістів було визнано неконституційною [67]. Це надзвичайно важливий результат дворічної адвокаційної кампанії, яку проводили коаліції українського громадянського суспільства [208]. Такий крок показує, що об'єднана (організована) громадськість спроможна впливати на рішення різних владних структур, у тому числі й суддівської влади, таким чином коригувати діяльність загалом державної влади у площині боротьби з корупцією, яка становить реальну загрозу суспільній і національній безпеці.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС почалося вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення умов взаємодії між органами державної влади та громадянським суспільством. Зокрема, у контексті виконання умов Угоди про асоціацію було ухвалено зміни до Закону України «Про громадські об'єднання» та «Про благодійну діяльність і благодійні організації», що спростили реєстрацію громадських об'єднань, розширили можливості їхньої співпраці з органами влади, а також поліпшили систему оподаткування громадських об'єднань [52].

В останні роки активізувалася взаємодія органів влади, ОГС та міжнародних донорів, спрямована на створення сприятливих умов для співпраці між органами державної влади та громадськістю у процесах реалізації й вироблення державної і місцевої політики. Завдяки цим зусиллям на урядовому порталі (із травня 2019-го року) стало можливим безкоштовно реєструвати ОГС. Також у червні 2019 року розпочалося впровадження онлайн-сервісів для ОГС під егідою Кабінету Міністрів України, створено робочу групу за участі державних службовців, громадянського суспільства і донорів, сфокусовану на розробленні й упровадженні інтернет-сервісів для ОГС (включаючи онлайн-реєстрацію

благодійних організацій, громадських об’єднань, заявок на отримання неприбуткового статусу та внесення змін до статутних документів ОГС). Це був важливий крок у поліпшенні державних (адміністративних) послуг та розширенні функціональних можливостей громадянського суспільства.

Громадянське суспільство в Україні залишається одним із рушіїв реформ, надаючи консультаційні та аналітичні рекомендації органам влади. Так ОГС співпрацюють з державними установами щодо розроблення порядку денного у втіленні політичних і соціальних практик та певною мірою беруть на себе відповідальність за спільне впровадження реформ. Однак згідно з дослідженням ПРООН «Доброчесність та інклюзивність демократичних процесів в Україні» (2019), вплив громадянського суспільства на регіональному рівні залишається ще обмеженим. Місцева влада враховує рекомендації громадськості й готова співпрацювати з нею, але доти, доки це не загрожує встановленим моделям розподілу ресурсів чи інтересам місцевого бізнесу [32]. Отже, попри те, що рівень взаємодії ЦОВВ з ОГС доволі високий (що підтверджує низка успішно реалізованих ініціатив упродовж 2016–2020 років [39, 108 с.]), на рівні місцевої влади функціональність цієї взаємодії залежить переважно від політичної волі представників органів місцевого самоврядування та активності громадянського суспільства.

Створення сприятливих нормативно-правих засад для залучення громадянського суспільства до вироблення та упровадження рішень на різних рівнях влади, посилення участі громадськості у формуванні політики та ухваленні управлінських рішень на загальнонаціональному рівні, запровадження інноваційних форм залучення інститутів та організацій громадянського суспільства до вирішення суспільно важливих питань на місцевому рівні, – були визначені пріоритетними цілями Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки (Указ Президента України №68/2016 від 26.02.2016 р.). Реалізація цих цілей спрямована на посилення ролі громадянського суспільства у формуванні державної політики і, таким чином – у прискоренні реформ на основі поступової інтеграції України в ЄС, що корелює з

безпековими цілями згідно зі Стратегією національної безпеки від 26.05.2015 року.

Попри те, що ключові цілі вищезазначеної Стратегії відповідають національним інтересам України та зміцненню демократії, вітчизняні експерти оцінюють стан її виконання як незадовільний. Згідно з висновками експертів, план дій Уряду України щодо реалізації Стратегії на 2017-й було реалізований тільки на 45 % [25]. Координаційна рада сприяння розвитку громадянського суспільства, до складу якої входять представники влади та провідні громадські експерти і яка наділена дорадчими й моніторинговими функціями, є недостатньо дієвою. 2017 року вона провела тільки дві зустрічі щодо звітності для ОГС і лише один раз 2018-го року (щодо створення Національного фонду сприяння розвитку громадянського суспільства).

Важливе значення мало виконання Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки на регіональному рівні. Для моніторингу її ходу, за підтримки ПРООН, упродовж 2016–2020 років було сформовано коаліцію зі 117 ОГС для проведення адвокаційно-інформаційної кампанії для представників органів місцевого самоврядування та ОГС, і для проведення оцінки втілення стратегії відповідно до її цілей. Коаліція поставила за мету вивчити стан виконання регіональних програм реалізації Стратегії й можливості посилення ролі громадськості у процесі прийняття управлінських рішень на регіональному (місцевому) рівні. Результати дослідження показалиь, що у 24-х з 25-ти областей були прийняті програми для підтримки розвитку громадянського суспільства. Проте лише в 19-ти областях було виділено фінансування з регіональних бюджетів на ці цілі. Згідно з отриманими результатами всеукраїнського дослідження, реалізація програм значно відрізняється залежно від конкретного регіону. Зокрема, не існує єдиних чітко визначених правил формування регіональних координаційних рад сприяння розвитку громадянського суспільства. Подекуди їх було створено через інструмент е-консультацій, в інших випадках – завдяки партнерським відносинам органів місцевого самоврядування з місцевими організаціями громадянського

суспільства за допомогою онлайн-оголошень чи сформованих робочих груп. До того ж, регулярність засідань регіональних координаційних рад теж різниться по регіонах. Наприклад, у Херсоні й Чернігові ради збиралися частіше, ніж у Миколаєві та Хмельницькому [254]. І тільки в регіональних програмах Києва та Дніпропетровської області цілі забезпечення ефективної взаємодії влади й громадськості були відображені більш функціонально (ступінь відповідності пріоритетам Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки становить по 72 %) [24, с. 85–95].

Основні проблеми, які перешкоджали повноцінній реалізації вищезазначеній Національній стратегії, – це відсутність ефективного моніторингу її виконання на регіональних рівнях з боку Уряду України та регіональних координаційних рад; відсутність єдиної структури та взаємоузгодження між регіональними планами дій, програмами розвитку громадянського суспільства та планами дій Уряду України; велика частина завдань, передбачена регіональними програмами та планами дій, мала здебільшого декларативний характер, а положення щодо виділення фінансування не мали достатньої конкретики. До того ж усупереч державній політиці, спрямованій на підвищення прозорості та забезпечення доступу громадськості до публічної інформації, деякі обласні ради та органи виконавчої влади не оприлюднювали проєктів планів дій або програм у визначені для цього терміни. Ще одним проблемним чинником реалізації вищезазначеної стратегії була забюрократизованість процесів фінансової звітності, що ускладнювало участь ОГС в конкурсах з надання підтримки на реалізацію ними програм, проектів, проведення заходів [255].

Втім, варто зазначити, що впровадження реформи децентралізації та збільшення доходів місцевих бюджетів створювало сприятливі умови для підтримки територіальних громад та взаємодії органів місцевого самоврядування з ОГС відповідно до завдань вищезазначеної стратегії (станом на 12 червня 2020 року в Україні було створено 1469 територіальних громад, станом на 19 лютого 2021 року 98,4% об’єктів спільної власності було передано на їхне утримання) [1].

Свідченням відносно продуктивної співпраці органів влади та ОГС упродовж останніх років можна вважати інформаційну кампанію «Громадянське суспільство та влада – кращі практики співпраці», яка була проведена за ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики України, Центру демократії та верховенства права в межах реалізації проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України» та за підтримки Секретаріату Кабінету Міністрів України. У рамках цієї інформаційної кампанії впродовж листопада-грудня 2020 року було представлено найуспішніші практики співпраці по всіх областях України, зокрема 103 реалізовані регіональні, а також 9 всеукраїнських [39].

Отже, з позиції дисертанта, надалі Уряду України потрібно зосередити увагу насамперед на аналізі недоліків при виконанні Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки, а також на створенні сприятливих умов для виконання її на наступний період (на етапі обговорення перебуває «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки»), особливо у частині заохочення виконавчої влади на місцях продуктивніше взаємодіяти з ОГС. При цьому Координаційній раді з питань розвитку громадянського суспільства при Президенті України варто було б здійснювати моніторинг обов’язково у співпраці з громадськістю, що вимагає також вдосконалення процедури формування регіональних координаційних рад із залученням до них представників від громадських об’єднань. Верховній Раді Україні, у контексті вищезазначеного, необхідно внести зміни в законодавство для ефективнішої реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки на регіональному (місцевому) рівні, зокрема зобов’язати регіональні органи влади готувати звіти про стан її реалізації та оприлюднювати відповідну інформацію на офіційних веб-сайтах (включно з урядовим порталом).

Серед основних результатів виконання Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки заслуговують на увагу законодавчі ініціативи, які враховують кращий європейський досвід і спрямовані

на сприяння участі громадськості у формуванні й реалізації державної політики (проєкт Закону України «Про публічні консультації»); запровадження форм участі мешканців в місцевому управлінні (подання змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та проєкт Закону України «Про засади державної регіональної політики»). Також уперше на офіційному (організаційно-правовому) рівні було ініційовано вирішення давно назрілого питання громадянської освіти: у межах виконання Ініціативи ПВУ розроблено проєкт Стратегії розвитку громадянської освіти до 2030 року, згідно з якою до шкільних програм заплановано ввести предмет «громадянська освіта» [40].

Важливість застосування українською владою системного підходу до впровадження громадянського освіти очевидна: згідно з даними національного опитування у рамках проєкту USAID/ENGAGE, оприлюдненими 2019 року, лише 7% українців регулярно беруть участь у житті місцевої громади; доволі рідко беруть участь в діяльності громадських організацій 15% громадян, лише 4% – регулярно беруть участь в їх діяльності [193]. Саме тому вкрай важливо розвивати компетентності широкої громадськості щодо можливостей брати участь в ініціативах ОГС, допомагати громадянам самоорганізовуватися, а також сприяти співпраці з органами влади заради соціально-економічного розвитку регіонів.

У вищезазначеному контексті прийняття Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 710-р від 3.10.2018 р.) є важливим кроком на шляху формування у громадян необхідних навичок їх участі в розбудові територіальних громад (регіональний рівень), адже передбачає здобуття ними знань про основоположні принципи місцевої демократії, права людини та можливість залучення до розвитку соціально-економічного життя регіонів.

На думку дисертанта, належна громадянська компетентність в сучасних умовах є підвалиною розвитку громадянського суспільства. На її основі належно відбуватиметься формування і врахування думки громадськості (public opinion) у процесі розроблення нормативно-правових актів на різних рівнях влади, посилення ролі і впливу ОГС на процеси реформ з метою забезпечення інтеграції

України в ЄС, досягнення ключових цілей національної безпеки. Саме тому Уряду України варто зосередитися комплексно на реалізації Концепції громадянської освіти. Це, зокрема, передбачає, як зазначено в Концепції: «…набуття навичок здійснювати демократичне управління на місцевому рівні та навичок участі громадян у веденні державних справ» в освітніх програмах, позадержавній освіті та заходах, які проводяться громадськими організаціями.

Попри всі труднощі та суперечності суспільно-політичних процесів останніх років, українське громадянське суспільство поступово розвивається й набуває усе ширших соціально дієвих повноважень. Станом на 1 січня 2020 року в Україні зареєстровано 88882 громадські організації та 1718 громадських спілок (дані не включають ОГС, зареєстровані на тимчасово непідконтрольних Україні районах Донецької і Луганської областей, території АРК та м. Севастополь) [50, с. 6]. Чимало регіональних ОГС ефективно співпрацюють із місцевою владою, причому дедалі більша кількість активних громадян через ОГС шукає нові форми для реалізації суспільно корисних ініціатив, у тому числі в співпраці з місцевою владою, впроваджує більш сучасні форми об’єднань громадян, чякими є групові ініціативи, соціальні підприємства, спілки, ОСББ, волонтерські ініціативи та інші [172, с. 12–13].

Загалом, порівнянні з 2014 роком політико-правове середовище для діяльності ОГС та умови їх взаємодії з органами влади суттєво змінилися. Відповідна законодавча та нормативно-правова база була наближена до європейських стандартів й удосконалюється й надалі завдяки все більшій участі громадськості в розробленні та здійсненні державної політики. Із 2013-го існує постійна тенденція зростання активності громадянського суспільства. А інтерес громадян та їх готовність до участі в суспільно значущій діяльності поволі підвищується. Однак, задекларoване громадянами бажання долучатися до активної діяльності в ОГС чи впливати на вироблення державної або місцевої політики не зовсім відповідає реаліям. Згідно з даними загальнонаціонального дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центром Разумкова, відсоток залучення громадян України до громадської активності

упродовж 2013–2018 років залишався майже незмінним – 8-10%. Так само відсоток членства в ОГС за цей період становив 15-17%. Проте дещо збільшилася кількість громадян, які займалися волонтерською діяльністю – з 12% до 18% [22]. Такі дані свідчать можуть свідчити про існування нагальної потреби у проведенні інформаційних кампаній ОГС щодо залучення громадян до суспільно-корисної діяльності.

На позитивну динаміку розвитку українського громадянського суспільства після 2014 року належно впливає розроблення органами державної влади інструментів для фінансування ОГС з метою посилення їхньої участі у таких царинах, як культура, наука, надання соціальних послуг. Проте застарілі підзаконні акти й досі чинні адміністративні вимоги ускладнюють раціональне використання державного фінансування для підтримки відповідної діяльності ОГС [280, с. 1–2]. Міжнародні організації в співпраці з українськими ОГС та органами влади намагаються запровадити нову модель державного фінансування громадського сектору за європейськими стандартами, у тому числі створити національний фонд з підтримки розвитку в Україні громадянського суспільства. Однак для цього має бути змінена існуюча нормативно-правова база та підзаконні акти.

У вищезазначеному контексті слід зазначити, що під егідою ОБСЄ у співпраці з Адміністрацією Президента України та Міністерством молоді та спорту України 2017 року було розроблено законопроєкт про створення державної установи «Національний фонд розвитку громадянського суспільства» [59]. Його заснування було передбачено Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Наразі держава підтримує громадські організації через надання державного фінансування для певної проєктної діяльності або закупівлі адміністративних послуг. Основними завданнями цієї установи передбачалося фінансування інституційного розвитку ОГС, підтримка їхніх проєктів і програм, покликаних сприяти розвитку громадянського суспільства [103, ст. 4]. Однак й дотепер цей документ залишається на етапі проєкту.

На думку дисертанта, створення цього Фонду матиме позитивний вплив на посилення потенціалу українського громадянського суспільства, тестування та впровадження інноваційних механізмів співпраці між ОГС та органами влади. Можна також розраховувати на поступове зменшення рівня залежності діяльності ОГС від міжнародних донорів, які в програмах підтримки українських ОГС керуються передовсім власними пріоритетами діяльності.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що попри виклики, спричинені як внутрішніми факторами (почасти недосконале законодавство у площині взаємодії громадянського суспільства та державних органів; відсутність політичної волі на співпрацю у частини чиновників; недостатня соціальна активність громадян), так і зовнішніми (воєнна агресія РФ, намагання через експансію в інформаційному полі України дестабілізувати її внутрішню політику), українське громадянське суспільство відіграє помітну роль у розвитку демократичних процесів. Важливо також відзначити, що в разі виникнення загроз національній безпеці, настання серйозних перешкод в утвердженні та розвитку демократичних інституцій, громадянське суспільство України доволі оперативно і масштабно реагує на такі загрози. Такі позитивні тенденції є результатом набуття ОГС усе більшого досвіду діяльності, зокрема, щодо проведення моніторингу реалізації державними органами національної безпекової політики, прозорості та підзвітності діяльності органів влади суспільству. Законодавче і нормативно-правове середовище для розвитку ОГС є порівняно сприятливим, саме тому за останні роки зросла кількість реально функціонуючих громадських об’єднань, розширився спектр їх соціально значущої діяльності у взаємодії з органами державної влади (європейська інтеграція, антикорупція, молодіжні ініціативи, захист прав людини, гендерна й інклюзивна політика та інші напрями спільної діяльності).

3.2. Роль коаліцій громадянського суспільства в артикуляції суспільних інтересів та ухваленні управлінських рішень суспільного значення

В останні роки громадські об’єднання України все більше набувають статусу важливих суб’єктів формування і реалізації національної та регіональної політики. Зазвичай задля погодження і прийняття змін до нормативно-правових або ухвалення нових документів громадські організації об’єднуються в коаліції. Такі об’єднання організаційно функціональніші, адже мають змогу застосовувати ширший арсенал дієвих інструментів та інноваційних методів співпраці з органами влади, у тому числі й електронних. Ця практика та набутий досвід заслуговують на окремий аналіз у дисертаційній роботі.

Події та наслідки Революції Гідності, а також підписання Угоди про асоціацію з ЄС спонукали громадських активістів, волонтерів та експертів до об’єднання задля посилення впливу на владу щодо проведення реформ та виконання євроінтеграційних зобов’язань, визначених пріоритетними завданнями національної безпеки України.

Громадські організації, об’єднуючись у коаліції, почали відігравати важливе значення для просування реформ у державному управлінні. Насамперед, це стосується посилення їхнього впливу на забезпечення прозорості управління та підзвітності органів влади, успішного розвитку процесів децентралізації та протидії корупції на місцевому і національному рівнях. Важливо підкреслити, що великі коаліційні об’єднання в Україні стали потужним і ефективним рупором громадянського суспільства, спонукаючи різні гілки влади до ухвалення тих чи інших управлінських рішень суспільного значення, а також стимулюючи їх до вжиття необхідних заходів для успішного продовження реформ і стабілізації ситуації в державі.

У межах дисертаційної проблематики дисертант пропонує таке загальне визначення *коаліції* в соціальній площині: це тимчасове чи довготривале, ситуативне чи стале об’єднання суб’єктів громадянського суспільства (громадські організації, спілки, рухи тощо) та інших недержавних інституцій (наукові та

навчальні заклади, експертні агенції, фонди, ЗМІ та інші) з метою досягнення спільних цілей. Відмітимо, що вже змістовне наповнення поняття «коаліція» передбачає «партнерство нерівних» (на відміну від союзів) [211] – тобто об'єднання різних за юридично-правовим статусом, напрямами діяльності, кількістю членів, фінансовою підтримкою, регіонами й масштабами діяльності громадських організацій. Таким чином, під «*коаліцією громадянського суспільства в Україні*» (далі – коаліція) ми розуміємо об'єднання громадських організацій з можливістю залучення інших недержавних структур та окремих громадян (громадських експертів), що скоординовано співпрацюють між собою, мають спільні цілі та завдання, спрямовані на просування й утвердження на законодавчо-правовому рівні змін у національній чи регіональних політиках або ж ухвалення конкретних управлінських рішень органами влади.

Коаліція як організаційна структура має як відмінні, так і схожі характеристики стосовно інших існуючих форм об'єднань.

По-перше, обов'язковим атрибутом належності до коаліції є *членство*. Загалом коаліція може налічувати від кількох до понад сотню недержавних структур. Члени коаліції (громадські організації, фонди та інші) зазвичай підписують договірний документ (наприклад, меморандум), в якому чітко визначено обов'язки та відповідальність членів коаліції. Попри те, що зазвичай такі об'єднання формують юридично зареєстровані громадські організації, до адвокаційної роботи залучають й окремих експертів у нормативно визначеному порядку.

По-друге, інший обов'язковий елемент коаліції – це *наявність спільної мети*: суб'єкти громадянського суспільства об'єднуються в коаліції з метою налагодження співпраці з органами влади (або для організації тиску на них з позицій виконання вимог суспільства) для реалізації певних дій, які належать до професійної компетенції та обов'язків органів влади. Як правило, зміст цих змін (вимог) не суперечить основним напрямам діяльності окремих членів громадської коаліції. Мета, цілі й завдання прописуються у коаліційних документах і приймаються кожним новим членом коаліції. Спільна мета діяльності коаліцій

зазвичай є результатом дискусій та досягнутих компромісів. Вона може бути дуже деталізована або ж визначена достатньо широко, проте в будь-якому разі це визначає спрямування усіх напрямів роботи коаліції.

По-третє, чимало коаліцій мають визначене *керівництво* (або секретаріат), що скеровує їх діяльність, підтримує відносини з іншими зацікавленими сторонами й у разі потреби переглядає узгоджений план дій.

По четверте, коаліція характеризується певною структурно-організаційною формою роботи: вона може мати одинарну або розгалужену (мережеву) структуру, і в разі останньої керівництво призначається або ж обирається членами мережевого об’єднання. За такої форми, як правило, члени мережі мають спільний *план дій*, який передбачає наявність календарного графіка його реалізації. Цей план дій зазвичай включає групу стейкхолдерів (зацікавлених, причетних сторін) та посадових осіб, які є ключовими в ухваленні дій (змін), які відстоює коаліція.

Головна особливість громадської мережевої коаліції – це об’єднання, яке створюється для досягнення не тільки власних, а й колективних цілей. А це передбачає організацію групи й згуртування навколо неї зацікавлених сторін (у тому числі окремих осіб), і в такий спосіб – створення колективної дії [92, с. 201].

По-п’яте, коаліції розвивають і підтримують *колективну ідентичність*. Зазвичай учасники коаліції розробляють і поширюють цю спільну ідентичність через певні символи чи атрибути (як, наприклад, логотипи, брендовану продукцію, погоджену всіма назву та інші візуальні матеріали, банери тощо). Індивідуальні члени мережі можуть звертатися від імені коаліції до ключових посадових осіб і засобів масової інформації чи під час ухвалення певних конкретних рішень [244, с. 8–11].

По-шосте, особливими ознаками коаліції громадських організацій є тривалість (тимчасове чи довготривале) і визначені цілі діяльності (ситуативне чи стале об’єднання)більш ширші. В обох випадках характеристики визначаються метою, завданнями й напрямами діяльності коаліції. Переважно тимчасова й ситуативна ознаки характерні об’єднанню, яке ставить перед собою конкретне

завдання, з вирішенням якого в співпраці з державною владою в громадських організацій відпадає в подальшому потреба в такому коаліціюванні. Зазвичай це масштаби діяльності регіонального характеру. Довготривалій і сталій коаліції характерні характерні більш ширші цілі євроінтеграційних і безпекових процесів загальнонаціонального характеру, що передбачає постійний корелятивний зв'язок із державною владою у вирішенні цих завдань. Однак, зауважимо, що перманентний характер такої взаємодії з органами влади хоч і має тривалу перспективу, однак за умови вирішення досить широких за змістом питань може призвести до реорганізації коаліції (наприклад, зменшиться кількість учасників, набудуть членства інші організації) або вона взагалі припинить своє існування в попередній формі.

У зв'язку з вище зазначеним, на думку дисертанта в українському соціальному контексті можна виокремити два типи громадських коаліцій: *структурно організовані коаліції* (для тісної скоординованої співпраці між членами мережі задля досягнення довготривалих цілей) та *ситуативні коаліції*, які об'єднують громадські організації для проведення інформаційних та адвокаційних кампаній здебільшого з короткотерміновими чи середньостроковими цілями.

Таким чином, коаліція як структура має всі атрибути міжорганізаційного об'єднання: принцип членської участі (як юридичні суб'єкти, так і запрошені окремі особи), внутрішня юридично-правова база (меморандум, договір про членство з визначенням прав і обов'язків), спільна мета, завдання та план їх вирішення, керівний орган і структура його роботи, атрибутика коаліції для формування й підтримання колективної ідентичності.

Умови й складові успішної діяльності коаліцій можна побачити на прикладі проведення масштабних адвокаційних кампаній із заборони протипіхотних мін, що об'єднали понад 1200 громадських організацій у 62 країнах. Їх дослідники (Дж. Вільямз, С. Гуз і М. Варегам) слушно наголошують на необхідності існування низки передумов задля досягнення коаліцією поставлених цілей. Зокрема, члени коаліції повинні вміти самоорганізовуватися; підтримувати

гнучку структуру; усвідомлювати потребу лідерства та об’єднувати вмотивованих активістів; прописувати чіткі й бажано вимірювані очікувані результати планів дій; мати структурно організовану й якісно функціонуючу систему внутрішньої та зовнішньої комунікації; уміти конструктивно переглядати позиції; мати належний рівень експертизи та надавати цю експертизу у випадку потреби; чітко формулювати цілі та ключові повідомлення у процесі різних форм взаємодії з владою та медіа; говорити «одним голосом» попри наявність іноді протилежних точок зору на розв’язання проблеми всередині мережі; враховувати соціально-політичний та міжнародний контексти [288, с. 181–198].

На думку ще одного дослідника мереж громадянського суспільства Д. Ашмана, дієві мережі громадянського суспільства мають низку спільних характеристик, зокрема: функціонування в умовах однакового історичного та зовнішнього середовища; такі коаліції мають суспільно корисні цілі й належний рівень технічної експертизи (тобто експертну обізнаність у відповідних царинах діяльності); а також колективне лідерство, репрезентативне урядування та керівництво, яке є скоординованим, на противагу директивним та ієрархічним підходам, що трапляються здебільшого в діяльності одиничних організацій. При цьому структура та процес ухвалення рішень всередині коаліції повинні засновуватися на принципі демократичності [270, с. 11–13].

На думку дисертанта, до передумов успішності коаліцій варто також додати їх спроможність і бажання використовувати наявні форми взаємодії з органами влади та апробувати інноваційні форми; налагоджувати конструктивну співпрацю з національним урядом чи іншими ключовими стейкхолдерами й розвивати цю взаємодію до рівня партнерства; отримувати належний рівень фінансування та підтримувати відносини з потенційними донорами; залучати громадськість до реалізації своїх завдань і заручатися підтримкою громадської думки (*public opinion*) щодо досягнення цілей коаліції; надавати рівні права й можливості всім членам коаліції щодо ухвалення тих чи інших практик, унеможливлюючи узурпацію управління однією чи кількома громадськими організаціями. Коаліції можуть мати різний рівень координації, розподілу обов’язків та ухвалення

рішень. Та оскільки засадничою умовою їх створення є добровільна взаємодія громадських організацій, налагоджена демократична співпраця між членами коаліції є ключовим чинником її успішності в досягненні визначених цілей з використанням наявних механізмів співпраці з органами влади.

Зважаючи на це, громадська коаліція в Україні як суспільне явище може мати реальний вплив на формування державної і місцевої політики з метою дотримання курсу європейської інтеграції. Так, 2019 року за участі 90 громадських організацій ГО «Реанімаційний Пакет Реформ» підготувала так звані Принципи Торонто, в яких викладено ключові пріоритети реформування країни [14]. У документі експерти наголосили на пріоритетах реформування, які повинні бути включені в процеси вироблення державної політики та ухвалення управлінських рішень, зокрема, щодо дотримання принципу безпеки й верховенства права, заснованого на відкритості та підзвітності; демократії й незалежного врядування на основі принципу залучення суспільства (у тому числі маргіналізованих груп) до формування політики; досягнення добробуту та забезпечення повноцінної реалізації прав людини [95]. Важливо відмітити, що розроблення та втілення практик, заснованих на цих принципах, відповідає ключовим національним інтересам України, пришвидшує євроінтеграційні процеси й сприяє підвищенню соціальної згуртованості суспільства.

І якщо «Реанімаційний Пакет Реформ» є прикладом коаліції більш організованої, тривалої й зі значно ширшим спектром діяльності, то маємо констатувати й про існування *тимчасової мережевої коаліції*, результатом якої є насамперед колективна дія [92, с. 210].

Ситуативні громадські об’єднання виникають зазвичай навколо різних напрямів діяльності здебільшого вузького спрямування. Прикладом такого ситуативного тимчасового мережування ОГС з метою проведення ефективних реформ чи ухвалення певної нормативно-правової бази є об’єднання 2019 року 17 організацій із закликом до політичних партій продовжити антикорупційну реформу, а також структурне реформування правоохоронної і судової гілок влади [281].

До ситуативних коаліцій належить і «Громадське партнерство за прозорі місцеві бюджети», діяльність якого спрямована на впровадження принципів відкритості й прозорості у формуванні місцевих бюджетів через громадський моніторинг. (партнерство об’єднало 17 громадських організацій з різних регіонів України). У цьому контексті відзначимо також правозахисні громадські організації, які об’єдналися в Коаліцію «Справедливість заради миру на Донбасі», що займається документуванням різноманітних порушень прав людини в зоні конфлікту [102].

Також до ситуативних, але тривалішим терміном діяльності, належить об’єднання 27 організацій, які підписали Меморандум і створили Коаліцію на захист громадянського суспільства в Україні. Основна мета – унеможливлення нападів і тиску на громадських активістів. 83 громадські організації переформатувати неформальне об’єднання на спілку «Громадські ініціативи України», що сприяє залученню громадян до процесів вироблення місцевої політики та прийняття рішень на місцевому рівні [44, с. 5–7].

До помітних ситуативних об’єднань, які виникли після обрання Україною євроінтеграційного курсу 2014 року та наразі перестали функціонувати, належала Громадянська платформа «Нова Країна», яка свого часу об’єднала експертів провідних аналітичних центрів задля розроблення бачення розвитку України з урахуванням безпекової ситуації до 2020 року. Результатом діяльності платформи стало напрацювання й ухвалення Президентом України Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

Іншим успішним прикладом коаліційного будівництва, однак уже з ознаками більш сталого й тривалого, є ГО «Центр підтримки реформ», створений за сприяння міжнародних партнерів як координаційно-комунікаційна платформа між експертним громадським середовищем та ЦОВВ. У партнерстві з державними органами розробляється стратегічне бачення реформ і здійснюється громадський контроль за їх практичним впровадженням. Центр орієнтований на залучення громадськості та експертів до робочих груп при міністерствах з метою напрацювання проєктів нормативно-правових актів, узгодження бачення

громадськістю й Урядом України реалізації тих чи інших реформ, доопрацювання певних управлінських рішень [163].

Зауважимо, що за умов фінансової підтримки та необхідності в співпраці ситуативні коаліційні об'єднання можуть трансформуватися у сталі коаліції та, відповідно до соціально-політичної ситуації, зберігати переважно ту саму місію. На думку дисертанта, до таких (дещо умовно) можна віднести Національну раду реформ – консультативно-дорадчий орган при Президентові України. І хоч у її роботі беруть участь переважно державні службовці вищого рангу, однак до складу Ради введено представників від громадських об'єднань (входять до Виконавчого комітету), а також до розроблення стратегій здійснення реформ залучаються вітчизняні й зарубіжні експерти. Участь громадських представників дає змогу коригувати діяльність цього коаліційного органу через моніторинг та надання відповідних рекомендацій. Також унаслідок реорганізації Офісу управління проєктом (група експертів і фахівців, яка діяла при Національній раді реформ) було створено Офіс реформ, який так само має консультаційно-дорадчі функції при Кабінеті Міністрів України.

Реалізація Угоди про асоціацію України з ЄС стала потужним поштовхом не тільки в діяльності, а й в утворенні нових коаліцій. Так, згідно зі ст. 469–470 Угоди створено Платформу громадянського суспільства «Україна – ЄС» (УС ПГС), до складу якої входять 15 представників громадянського суспільства з боку України та члени ЄЕСК. Метою створення цієї структури є забезпечення впливу та участі організованої громадськості у процесі реалізації Угоди. Однак, цей коаліційний орган не має значного впливу на процеси реформ, пов'язаних із виконанням Угоди про асоціацію, оскільки виконує радше моніторингову функцію, а не адвокаційну чи дорадчу. У Звіті про результати опитування експертів УС ПГС щодо взаємодії з органами державної влади визначено його маловпливовість на ухвалення рішень, формальні рамки співпраці з органами влади [43]. На думку дисертанта, неефективність цього утворення спричинена кількома чинниками, які стосуються його якісного складу. По-перше, з українського боку чималий відсоток представників становлять керівники профспілкових організацій, конфедерацій та

галузевих союзів, які не мають (через особливості своєї основної діяльності – професійно-галузеве спрямування) необхідного досвіду громадської роботи в загальносуспільному масштабі, особливо у форматі євроінтеграції. По-друге, з боку ЄС до складу цього утворення входять представники країн, дуже різних і за набуттям членства в ЄС, і за рівнем розвитку власної системи громадянських інститутів, і навіть за ставленням до євроінтеграційних прагнень України (Литва, Швеція, Словаччина, Болгарія, Франція, Італія). Це нівелює концентрацію діяльності ОГС в одному напрямі й спричиняє формалізацію механізмів їх співпраці.

Іншим прикладом створення коаліційної співпраці є підготовка й подання тіньового звіту до Комітету ООН з прав людини щодо виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права Коаліцією громадських організацій Мережі правового розвитку та Мережею хабів громадянського суспільства від 23 січня 2019 року [139]. У звіті за результатами роботи проаналізовано становище прав людини найбільш вразливих груп населення, включаючи жертв торгівлі людьми, ВПО, осіб, які перебувають у виправних установах, ромів. До Мережі правового розвитку належить 29 громадських організацій, значна частина з яких працює в Києві. Пріоритетними тематичними напрямами її діяльності цієї Мережі є правовий захист і надання правової допомоги соціально вразливим категоріям населення.

Мережа хабів громадянського суспільства об’єднує 15 громадських організацій (напочатку 2021 року) з різних регіонів України, які займаються двома ключовими напрямами: демократизація та права людини. На думку дисертанта, приклад такої співпраці доводить, що різні за напрямами діяльності утворення, які об’єднують різноманітні громадські організації, спроможні реалізовувати амбітні цілі та підвищувати впливовість громадянського суспільства на національному рівні

Рівень організаційного розвитку та координації всередині таких мереж суттєво різниться. Наприклад, Мережа хабів громадянського суспільства об’єднує організації з відносно однаковим рівнем організаційної спроможності, які мають

визначені плани розвитку з метою підвищення стандартів управління та посилення впливу членів своєї організації на вироблення політик на різних рівнях. Водночас Мережа правового розвитку об'єднує громадські організації з доволі різними рівнями організаційного розвитку, а координаційний центр ухвалення рішень не має стільки ресурсів, як Мережа хабів (фінансові джерела, людські ресурси та інше). Попри ці відмінності обидві мережі об'єдналися в коаліцію навколо спільної мети й виконали поставлене завдання щодо підготовки зазначеного вище Звіту. Це доводить, що досягнення порозуміння між різними громадськими об'єднаннями часто з відмінними пріоритетами та поглядами на прийняття рішень є передумовою проведення успішних адвокаційних та інформаційних кампаній. Така координація зусиль та налагодження ефективної міжінституційної комунікації набуває істотної ваги у контексті мінімізації ризиків національної безпеки та забезпечення поступу України на шляху інтеграції до Європейського Союзу.

Запровадження системи е-закупівель, розгортання процесів децентралізації, початок реформування в системі державної служби – ці та інші реформи були започатковані завдяки ініціативній діяльності насамперед громадянського суспільства. Тією коаліцією суспільства, яку варто проаналізувати в дисертаційному дослідженні з огляду на її вплив і досягнуті результати, є громадське коаліційне об'єднання «Реанімаційний Пакет Реформ», створене 2014 року. Відтоді за участю громадських експертів цього утворення було схвалено понад 120 законопроєктів [9], чимало з яких стосуються виконання Угоди про асоціацію з ЄС.

Важливо зазначити, що в Україні немає аналога подібного об'єднання громадських організацій за впливовістю та результативністю діяльності [73, с. 73]. Поштовхом для створення громадської коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ» стали Революція Гідності та підписання Угоди про асоціацію з ЄС. У березні 2014 року були проведені установчі збори, на яких керівники національних громадських організацій та громадські активісти – волонтери обговорили й погодили план створення та розвитку цієї структури. Під час

проведення перших установчих зборів на засадах консенсусу громадськими організаціями було обрано близько десяти пріоритетних напрямів реформ, спрямованих на швидке «реанімування» держави та перезавантаження органів державної влади. Зокрема, до переліку найважливіших реформ було включено антикорупційну, судову, медичну та реформу правоохоронних органів [61]. Згодом спектр тематичних напрямів діяльності громадської коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ» значно розширився й сьогодні у фокусі уваги та адвокації експертних груп цієї структури перебуває 19 реформ, зокрема реформи сектору національної безпеки, державної служби та місцевого самоврядування, розвиток е-демократії [29]. Варто зазначити, що експерти цієї громадської коаліції періодично переглядали пріоритетність реформ відповідно до соціально-політичної та безпекової ситуації в країні. Таким чином, вони демонстрували належне розуміння та гнучке ставлення до соціально-економічного та політичного контекстів (що є одними з передумов успішності коаліції відповідно до згаданої вище теорії дослідників Дж. Вільямса, С. Гуза і М. Варегама [288, с. 181–198]). І що головне – такий методологічний підхід експертів свідчить про динамічність їхньої діяльності, завдяки чому визначається для вирішення оптимальне (яке на часі) коло порушуваних проблем і першочергових питань соціально-правового розвитку країни. Наприклад, 2015 року члени громадської коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ» працювали над 23 напрямами реформ [110, с. 7]; однак 2019 року їх кількість була зменшена до 19.

Головним партнером громадської коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ» з боку державних органів є Парламент України. Співпраця з українськими парламентарями була визначена цим коаліційним об’єднанням як пріоритетна і ключова, тому що після підписання Угоди про асоціацію виникли сприятливі умови для ухвалення тих законопроєктів, які мали на меті перезавантаження державних органів влади, викорінення корупційних практик в діяльності держустанов.

Підсумовуючи подану вище інформацію про діяльність громадського коаліційного об’єднання «Реанімаційний Пакет Реформ», важливо відзначити, що

ця громадська структура демонструє високі показники результативності за всіма основними параметрами своєї діяльності. Це й вміння адаптовувати структуру і переглядати цілі відповідно до актуальних національних і міжнародних викликів (у тому числі й безпекових); це і спроможність ретельно планувати діяльність з урахуванням соціально-політичних загроз; це і наявність злагодженої внутрішньої і зовнішньої систем комунікації.

У зв'язку зі зміною соціально-політичної ситуації 2019 року громадське об'єднання «Реанімаційний Пакет Реформ» реструктурувалася з громадської коаліції у громадську спілку [123]. Відповідне рішення було ухвалене 23 квітня 2019 р. на загальних зборах цього громадського коаліційного об'єднання, яке набуло статусу громадської спілки «Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ», до складу якої увійшло 25 впливових ОГС. Така еволюція громадського утворення є логічною відповіддю громадянського суспільства на виклики національній безпеці України. Адже громадська коаліція «Реанімаційний Пакет Реформ» як неформальна організація виникла 2014 року з метою проведення нагальних реформ, щоб «реанімувати» державу та стабілізувати демократію у співпраці з українською владою в умовах російської агресії. Однак досягнення стабільної макроекономічної ситуації та посилення демократичних принципів вироблення політики в Україні спонукало цю громадську коаліцію переглянути свої цілі та місію в українському суспільстві. Відтак метою цієї структури, яка отримала юридичний статус суб'єкта діяльності, стали переважно дострокові цілі, а саме: співпраця з органами державної влади у законодавчо-правовій площині щодо впровадження принципів верховенства права, соціальної згуртованості, економічного добробуту та консолідації громадянського суспільства в Україні.

На прикладі діяльності громадської спілки «Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ» можна зробити ряд висновків щодо організаційних чинників діяльності такого типу громадянських утворень. На думку дисертанта, багаторічна діяльність цієї громадської структури підтверджує можливість будь-якої коаліції громадських організацій адаптуватися до змін сучасного політико-економічного контексту. Однак зменшення кількісного масштабу громадської коаліції (у

випадку з «Коаліцією Реанімаційний Пакет Реформ» – із 84 до 25 громадських організацій) може потенційно знизити потужність її впливу на державну владу в проведенні адвокаційних та інформаційних кампаній під час проведення моніторингу та ухвалення державно-управлінських рішень.

Український дослідниця К. Смаглій зазначає, що слабким місцем громадської коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ» була відірваність від співпраці й комунікації з громадянами та фокусування уваги лише на взаємодії з українською владою й міжнародними донорами. І така тенденція властива багатьом іншим громадським організаціям на теренах України. На думку дослідниці, успіх і визнання громадської коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ» пов’язані насамперед з волонтерським об’єднанням експертів на початку 2014 року навколо цілей проведення реформ у 2014–2015 роках. Проте згодом громадська коаліція «Реанімаційний Пакет Реформ» зосередила свої зусилля на пошуку джерел фінансування, а не на розбудові відносин довіри та залучення громадськості, що змусило деяких громадських експертів залишити коаліцію [268].

Відповідно до критерію успішності коаліцій Д. Ашмана, громадська спілка «Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ» досить ефективно функціонує в існуючих умовах і загалом адекватно реагує на впливи зовнішньополітичних та економічних чинників. Крім того, на думку дисертанта, цілі цієї громадської структури, безумовно, є не тільки суспільно корисними, а й такими, що позитивно впливають на забезпечення низки складових національної безпеки України та мінімізацію негативного впливу новітніх викликів та загроз безпековому розвитку українського суспільства.

Отже, поданий вище аналіз процесів формування та діяльності вітчизняних коаліцій громадянського суспільства дає можливість серед існуючих на сьогодні в Україні громадських коаліцій виділити *структурно організовані* **(**націлені на досягнення довготривалих цілей, характеризуються існуванням розгалуженої горизонтальної управлінської структури, високим рівнем самоорганізації, передбачають зазвичай національний масштаб діяльності). Іншим типом коаліцій є

ситуативні, які об’єднують ОГС для досягнення вузькотематичних цілей в обмеженому часовому відтинку діяльності на регіональному (місцевому) рівні.

Упровадження коаліційного принципу громадянської самоорганізації є найефективнішою формою взаємодії з державною владою й має значні перспективи. Якщо діяльність окремих громадських об’єднань у взаємодії з органами влади упродовж останніх років мала переважно *рекомендаційний характер* у законодавчих ініціативах або керувалася принципом спротиву (організація акцій непокори тощо), то діяльність громадських коаліцій була значно продуктивнішою, адже мала вже *зобов’язальний характер*. Остання тенденція громадської самоорганізації підтверджується створенням спільних коаліцій громадських об’єднань, учасниками яких є як державні службовці, делеговані органами державної влади, так і громадські активісти та експерти, делеговані громадськими об’єднаннями. На думку дисертанта, саме громадсько-державні коаліції, хоча практика їх створення не набула широкого поширення й на науково-теоретичному рівні вона ще не набула відповідного осмислення, являють собою вищий інституційний рівень взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади, який відповідає демократичним принципам європейського належного врядування.

Насамкінець, підсумовуючи поданий вище аналіз процесів творення громадських коаліцій, вважаємо за необхідне відзначити, що досвід поширення зарубіжних і вітчизняних мереж громадянського суспільства доводить необхідність залучення ними значних людських, фінансових та організаційних ресурсів, а також вимагає належного рівня професіоналізму, щоб досягнути позитивних результатів у взаємодії з державними органами. Саме тому формування відносин з іноземними донорами для фінансування необхідних заходів і діяльності громадських коаліцій є логічним етапом розвитку такого типу громадських об’єднань. До того ж, на думку дисертанта, саме завдяки партнерству з органами влади й за рахунок міжнародної допомоги експерти громадської коаліції «Реанімаційний Пакет Реформ» активно долучилися до розроблення та ухвалення низки законопроектів, які посприяли економічній

стабілізації та зміцненню процесу демократизації в Україні. Однак, за сучасної доби громадській спілці «Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ» для більш ефективної і стабільної роботи варто перебудувати свою діяльність у напрямі більш активного залучення громадян до своєї діяльності й забезпечити постійну комунікацію з ОГС з метою проведення системних реформ.

3.3. Сучасні практики та шляхи оптимізації взаємодії громадянського суспільства та державних органів в умовах інтеграції України в ЄС

Значну роль у дотриманні євроінтеграційного курсу й забезпеченні демократичного розвитку України грає партнерська взаємодія між ОГС та органами державної влади. До складу ОГС включають усі недержавні (неурядові) і некомерційні структури, принцип діяльності яких ґрунтується на об’єднанні громадян для досягнення спільних цілей та задоволення соціальних інтересів. Такі ОГС є ключовими гравцями в забезпеченні демократії участі [197]. Функціональність ОГС залежить від активного залучення громадян до процесів вироблення політик із метою їх утілення для поліпшення соціально-економічного становища, а також дотримання безпекових чинників, особливо в забезпеченні різних складових національної безпеки (економічної, гуманітарної, екологічної та інших) шляхом суспільної згуртованості та стабільності.

У цьому контексті діяльність ОГС набуває стратегічного значення в знешкодженні актуальних загроз національній безпеці України. До таких безпекових негацій належить насамперед високий рівень корупції в державних структурах, який упродовж майже 10 років (2012–2020) фактично не змінився, дещо перевищивши аналогічний показник, характерний для РФ. Водночас рівень корупції в державних структурах України є значно меншим від аналогічного показника, характерного для Білорусі (найближчих сусідів Східної Європи, у яких порівняно схожі соціально-економічні характери пострадянського розвитку) (див. рис. 3.4).

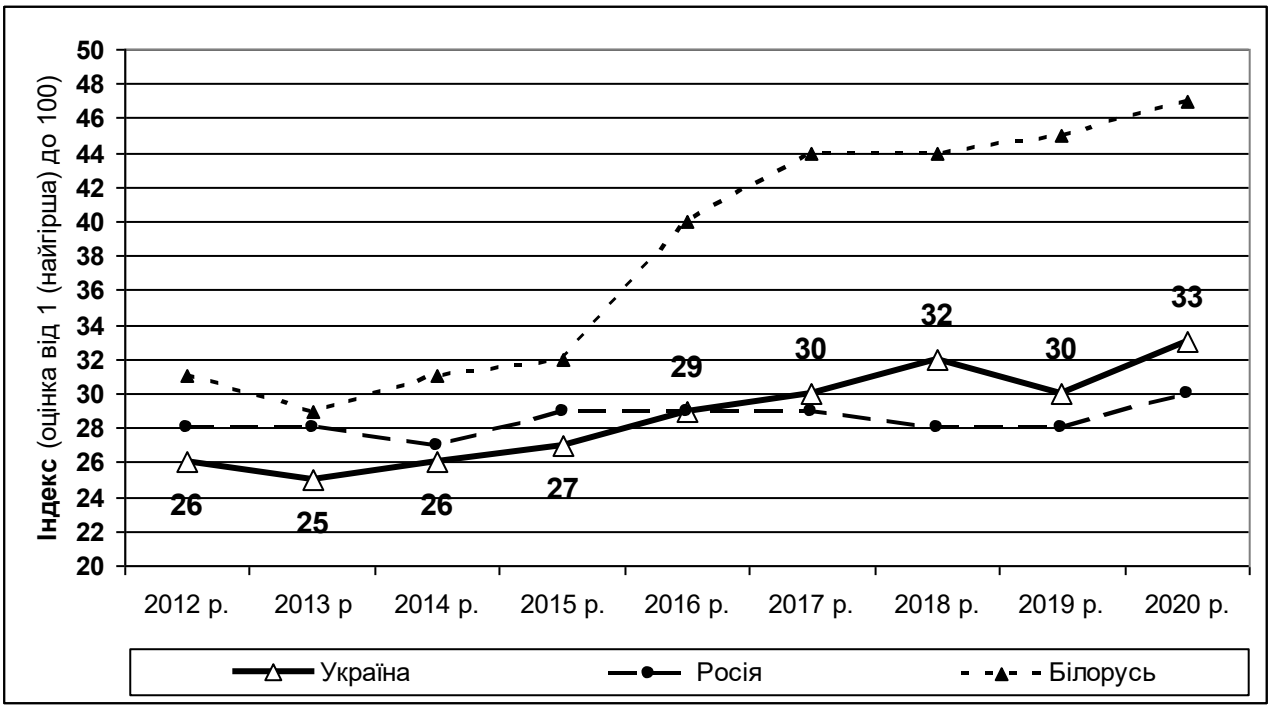

Рис. 3.4. Сприйняття корупції в Україні (подано в порівнянні з Білоруссю і РФ), згідно з Індексом Transparency International *(розроблено автором з опрацюванням джерел [132])*

Також до негативних чинників соціального порядку належать незначний рівень згуртованості громадян, зокрема суспільної консолідації через ОГС, та, своєю чергою, недостатньо ефективна співпраця громадянського суспільства з органами державної влади.

З позиції дисертанта, ОГС за необхідних організаційних і правових умов можуть робити вагомий внесок у мінімізацію багатьох із актуальних загроз та викликів національній безпеці України, і насамперед завдяки їх лобістській діяльності, адвокації та забезпеченню контролю над діяльністю влади на національному, регіональному й місцевому рівнях. Крім того, ОГС спроможні впливати на підвищення прозорості, підзвітності й дієвості державних інституцій та спонукати їх зважати на потреби громадян у процесі вироблення політики.

Усе вище перераховане певним чином має визначати пріоритетні напрями вдосконалення сучасних практик і механізмів співпраці громадянського суспільства та державних органів в умовах євроінтеграції України.

Останніми роками українські ОГС демонструють свою здатність упроваджувати ефективні антикорупційні ініціативи (про що свідчить певний

прогрес у підвищенні показника сприйняття корупції, див. рис. 3.4), а також сприяти міжрегіональній співпраці та процесам примирення, підтримувати незалежні засоби масової інформації, що позитивно впливає на соціальну інтеграцію та вироблення політик з урахуванням глобальних Цілей сталого розвитку [20].

Серед пріоритетних і найефективніших форм взаємодії громадського суспільства та органів державної влади (які також можна й надалі вважати пріоритетними напрямами посилення державно-громадської взаємодії) виокремимо наступні: фінансова підтримка з боку держави ОГС (у тому числі закупівля державою послуг ОГС) та впровадження цільових програм сприяння розвитку громадянського суспільства на регіональному рівні; включення ОГС до розроблення та вдосконалення нормативно-правових актів через механізм проведення публічних консультацій (насамперед електронних); проведення адвокаційних та інформаційних кампаній неурядовими організаціями; участь неурядових організацій у діяльності консультативно-дорадчих органів; забезпечення ефективного моніторингу громадськими організаціями виконання ухвалених владою рішень (у тому числі через механізми надання доступу до публічної інформації).

Наскільки ефективно ці форми взаємодії громадянського суспільства й державної влади практикуються в Україні, подано далі по тексту дисертації.

Державне фінансування діяльності ОГС в Україні упродовж багатьох років було доволі обмежене, проте після обрання державою євроінтеграційного курсу ситуація дещо поліпшилася. Наприклад, 2009 року на підтримку ОГС було виділено 151,6 млн грн [16, с. 6], 2016-го – майже 260 млн грн, то вже 2019 року ця сума зросла майже втричі й становила майже 887 млн грн [31].

Дослідники виділяють три пріоритетні підходи, які застосовуються органами державної влади для фінансування ОГС.

Відповідно до першого підходу, держава надає пряму бюджетну підтримку у формі субсидій чи грантів. Під субсидіями слід розуміти певні пільгові умови; наприклад, незначна орендна плата (приміщення, використання оргтехніки тощо),

знижки в оплаті комунальних послуг офісу громадської організації) [263, с. 23–24].

До другого підходу належить грантова підтримка, яка зазвичай надається у двох формах – проєктній та інституційній. Проєктна підтримка може надаватися для заохочення розвитку певного важливого для державних органів сектору (наприклад, правовий – у розробленні та сприянні впровадженню законодавчих ініціатив щодо боротьби з корупцією, організації державних закупівель) або ж для реалізації конкретного проєкту в межах певних пріоритетних сфер державного управління, які визначаються урядом чи органом влади, наділеним повноваженням розподіляти кошти.

Відповідно до третього підходу, практикується інституційне фінансування, спрямоване на покриття організаційних (переважно адміністративних) витрат частини ОГС, що не можуть бути виділені на конкретний проєкт, однак є необхідними для підтримання діяльності тієї чи іншої організації, їх розвитку та посилення функціональної результативності [253, с. 24].

В Україні найпоширенішею формою сприяння розвитку ОГС є проєктна підтримка, яка зазвичай виділяється на період реалізації тільки конкретного проєкту і не спрямовується на посилення організаційних потужностей ОГС. Наприклад, у межах проведення щорічного конкурсу для сприяння молодіжним ініціативам 2019 року було відібрано 51 проєкт для отримання фінансування на їх реалізацію (Міністерство молоді та спорту України). 80 проєктів ОГС, створених ветеранами, також були підтримані з державного бюджету 2019 року (Державна служба ветеранів війни та учасників АТО) [31].

Є всі підстави вважати, що інституційна підтримка є пріоритетною і вагомою інвестицією держави в розвиток громадянського суспільства на довготермінову перспективу, яка належним чином посилюватиме національну безпеку. Проте наразі в Україні ця форма взаємодії є недостатньо розвиненою через брак належної уваги з боку держави. Так, у Європейському Союзі понад половина доходів середньої за розміром неурядової організації формується за рахунок бюджетних коштів.. Водночас в Україні державна підтримка для громадських

організацій є менш значною. Однак, крім прямої бюджетної підтримки й закупівлі послуг, влада може фінансово сприяти взаємодії, наприклад, через зменшення (чи й повного скасування) сплати податку на доходи [53, с. 26–46].

Для багатьох ОГС доступ до державної бюджетної підтримки обмежений через типові проблеми, з якими вони стикаються, зокрема через бюрократичну складність проєктних заявок, непрозорість процесів відбору, невисокий ступінь довіри між обома сторонами, обмеженням на видатки.

З позиції дисертанта, необхідно запустити механізм створення Національного фонду розвитку громадянського суспільства, передбаченого Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Й досі це положення зазначеної Стратегії не реалізовано на практиці, попри те, що відповідний законопроєкт був розроблений і навіть оприлюднений для обговорення [59; 103]. А він міг би стати дієвим інструментом підтримки розвитку інституційного потенціалу ОГС на умовах прозорого конкурсного відбору, що в перспективі поглибило б рівень довіри та взаємодії між органами державної влади й ОГС. Відповідні успішні практики деяких країн ЄС (Угорщина, Хорватія) в організації таких фондів підтримки громадянського суспільства наводилися як приклад для наслідування вітчизняними експертами під час розробки регіональних програм розвитку.

Варто відмітити, що важливу роль у сприянні розвитку громадянського суспільства відіграє підтримка від іноземних фондів, інституцій ЄС та низки урядів країн розвиненої, реципієнтами яких виступають переважно вітчизняні фонди соціального спрямування, громадські організації, а також наукові установи та низка державних інститутів. Саме фінансова допомога іноземних спонсорів цілеспрямовано надається для впровадження демократичних принципів життя українського соціуму, сприяння виконанню вимог Угоди про асоціацію України з ЄС, серед яких удосконалення адміністративно-організаційного управління (у тому числі формування ефективних взаємин між державою та ОГС) перебуває серед пріоритетних цілей. До таких належать як зарубіжні благодійні організації й державні інститути, які формують бюджет українських фондів (наприклад, Фонд

«Східна Європа», підтримуваний насамперед USAID, SIDA, Міністерством закордонних справ Королівства Нідерландів, посольствами Норвегії, США, Фінляндії, Швейцарії в Україні та інші іноземні донори.), так і суто зарубіжні фонди (наприклад, Фонд «Євразія», підтримуваний США, Департамент із міжнародного розвитку уряду Великої Британії). Один з останніх спільних проєктів «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах» у березні 2021 року оголосив конкурс «Електронний документообіг е-ТТН в Україні», спрямований на спрощення підзвітності й прозорість діяльності органів державної влади. До таких зарубіжних фондів, які фінансують ОГС в Україні, належить Рамкова програма Європейського Союзу «Горизонт 2020», відповідно до якої фінансова підтримка надається науковим (технологічно містким) і соціальним проєктам; Фонд «Відродження», підтримуваний зарубіжними партнерами (фінансує соціальні та культурні проєкти). Співпраця із зарубіжними донорами зазвичай передбачає конкурсний формат для українських ОГС, науково-дослідних установ та окремих громадян.

До фінансової форми взаємодії громадських організацій і державних органів влади також можна віднести закупівлю державою послуг ОГС.

Таким чином, на думку дисертанта, різноманітні форми фінансування ОГС та спільних із державною владою проєктів належить до пріоритетних напрямів удосконалення сучасних практик і механізмів співпраці громадянського суспільства та державних органів.

Окрім суто бюджетного фінансування ОГС, держава також виступає активним замовником публічних послуг у громадському секторі, що сприяє ефективній взаємодії між владою та громадянським суспільством. Так, 2016 року через систему електронних закупівель «ProZorro» 42 ОГС отримали кошти на 121 пропозицію послуг на загальну суму 9926 тис. грн [53, с. 47].

Сам термін «публічні послуги» нерідко ототожнюється з поняттями «соціальні послуги» та «державні послуги» (які по своїй суті є в багатьох аспектах тотожними), тож в українському законодавстві існує певна невизначеність. Поняття «соціальні послуги» в законодавчому полі трактується як «дії,

спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» [104]. Однак і досі відсутнє правове визначення змісту поняття «державні послуги» (які нерідко ототожнюється з поняттям «адміністративні послуги») та змісту поняття «публічні послуги». Як зазначає дослідниця А. Штирліна, до державних послуг можна віднести такі, що надаються громадянам відповідними органами державної влади [171, с. 83]. Таке тлумачення державних послуг є тотожним визначенню «публічні послуги», запропонованому ООН 1999 року, під якими мають на увазі всі види послуг, що надаються органами влади громадянам на всіх рівнях управління (тобто включно із соціальними) [256]. Таким чином, соціальні послуги є тотожними і державним (в інтерпретації А. Штирліної), і публічним (в документах ООН), отже, потребують змістового вдосконалення в національному законодавстві.

Ще однією пріоритетною формою взаємодії державних органів та ОГС є проведення публічних консультацій. Це один із найпоширеніших засобів залучення організованої громадськості до розроблення державно-управлінських рішень. При цьому зауважимо, що, приміром, у терміні «державні закупівлі», навпаки, держава виступає замовником (отримувачем) послуг, а не надавачем (як у понятті «державні послуги»). Отже, у взаємовідносинах держави й ОГС, на думку дисертанта, варто надавати перевагу поняттю «публічні послуги», адже в такому разі точніше відображається їхня сутність: послуги надаються населенню державою, але в партнерстві з ОГС, тобто з використанням відповідних розроблень, пропозицій (закуплених держустановами в ОГС) або за експертного оцінювання ефективності надаваних органами державної влади послуг.

Іншою перспективною формою взаємодії державних органів та ОГС є проведення публічних консультацій – одного із найпоширеніших засобів залучення організованої громадськості до розроблення державно-управлінських рішень. Публічні консультації являють собою один із ключових інструментів взаємодії громадськості з органами державної влади, який використовується для підвищення прозорості, ефективності та якості управлінських рішень, а також

сприяє вдосконаленню умов підзвітності їх виконання. Публічні консультації із залученням громадськості та ОГС передбачають взаємний обмін інформацією між владою та громадянським суспільством. Згідно з Інтегрованим контрольним списком Організації економічного співробітництва та розвитку щодо реформи публічної адміністрації, нормативно-правові акти органів влади та органів місцевого самоврядування повинні напрацьовуватися у відкритий і прозорий спосіб, із відповідним оприлюдненням через доступні канали комунікації для ефективного й своєчасного внеску в їх розробку рекомендацій зацікавлених сторін, у тому числі представників ОГС [258].

Механізм публічних консультацій поліпшує якість управлінської діяльності завдяки дотриманню визначених нормативно-правовими актами процедур відповідними органами державної влади. Також публічні консультації дають змогу поінформувати розробників юридичних документів про потреби вразливих і соціально незахищених груп населення, які з об’єктивних причин позбавлені можливостей активної комунікації з представниками органів державної влади. Однак, ефективне використання цього механізму передбачає залучення ОГС упродовж усього циклу проведення консультування. Згідно з підходом ОБСЄ, процедуру проведення публічних консультацій можна умовно поділити на три послідовні етапи: *діалог*, який передбачає викладення своєї позиції щодо очікувань залученими сторонами; *дискусія* – на цьому етапі влада і громадськість обговорюють різні погляди на вирішення певних питань, шукають компромісу або ж погоджують рекомендації, що раніше висловлювалися однією зі сторін; *аналіз* обговорення, що передбачає конструктивний всебічний аналіз пропонованого рішення [53, с. 107]. На думку дисертанта, пропонована ОБСЄ концепція триетапного підходу до характеристики механізму публічних консультацій не зовсім відповідає реаліям, адже впродовж усього циклу проведення публічних консультацій можуть переплітатися елементи дискусії, діалогу й аналізу. Вважаємо, що для уникнення таких проблем необхідно кожен етап завершувати підбиттям підсумків – тобто визначенням прийнятних для всіх дефініцій і проміжних рішень обговорюваних конфліктів, і тільки по завершенню

цієї процедури, після погодження висновків з усіма сторонами переходити до виконання наступного етапу.

Одним із засадничих принципів успішного залучення ОГС до публічних консультацій є їх довіра до влади та впевненість у тому, що рекомендації громадського сектору будуть враховані в процесі вироблення політики. У контексті визначення пріоритетних напрямів державно-громадської взаємодії маємо наголосити на значущості своєчасного надання інформації про публічні консультації, зрозумілих процедур їх проведення, оприлюднення проєктів нормативно-правових актів для зацікавлених ОГС та громадськості загалом, адже консультації є актуальними на тому циклі роботи, коли можливий вплив на ухвалюване рішення.

Наразі можливість громадських експертів і зацікавлених сторін долучатися до впливу на напрацювання певних рішень регулюється Постановою Кабінету Міністрів України № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (від 3 листопада 2010 року). Відповідно до цього документа, консультації з громадськістю можуть проводитися центральними органами виконавчої влади щодо вирішення важливих питань у соціально-економічній чи політичній площині, які також безпосередньо стосуються питань забезпечення національної безпеки. Згідно з положеннями цієї Постанови, публічні консультації можуть відбуватися у формі громадського обговорення, електронних консультацій або ж із використанням обох форм одночасно. Зазначимо, що тоді як публічне громадське обговорення передбачає безпосереднє обговорення шляхів вирішення проблем за участі представників органів державної влади та громадськості, вивчення громадської думки є опосередкованою формою взаємодії, яка може відбуватися в рамках проведення форумів, конференцій, круглих столів, радіо- чи теледебатів, а також соцопитувань [173].

Проведення публічних консультацій, відповідно до законодавства, є обов’язковим для всіх центральних органів виконавчої влади, однак має рекомендаційний характер для органів місцевого самоврядування. На думку

дисертанта, в умовах реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад, що передбачає також формування нових органів місцевої влади, необхідно на законодавчому рівні зобов'язати проведення публічних консультацій на місцевому рівні також. Це допоможе регулярніше й масштабніше залучати ОГС та громадськість до взаємодії з державними органами на рівні області, громад, міст, селищ і ОТГ щодо вироблення політики, яка стосується вирішення актуальних для мешканців та відповідних територій питань соціально-економічного й суспільно-політичного характеру.

Хоча результати публічних консультацій мають рекомендаційний характер, цей механізм взаємодії влади з ОГС в Україні активно використовується й наразі теж належить до пріоритетних у взаємодії «ОГС – державна влада». Так, за підрахунками експертів ОБСЄ, 2016 року відбулося понад 3000 заходів у рамках проведення публічних консультацій [53, с. 142]. Однак загалом механізм публічних консультацій потребує вдосконалення, про що свідчать результати дослідження Творчого центру ТЦК щодо аналізу взаємодії органів місцевої влади з громадськістю різних типів і регіонів, проведеного 2018 року. Аналіз дев'яти органів місцевої влади підтверджує, що результативність проведення публічних консультацій є незначною й не було досягнуто сталого впливу ОГС та інших зацікавлених сторін на формування місцевої політики. Більшість органів влади формально поставилась до проведення публічних консультацій, а нерідко й не простежувалося чітко регламентованого алгоритму їх проведення [159, с. 59–60].

Після приєднання України до Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» українські урядовці почали активно залучати провідні ОГС та зацікавлену громадськість до виконання зобов'язань у рамках національних планів дій з ралізації в Україні цієї Ініціативи. Зокрема, близько 800 громадян через безпосередню участь у 12-ти областях долучилися до публічних консультацій з обрання пріоритетів четвертого Плану дій ПВУ на 2018–2020 роки [99]. Ці публічні консультації були організовані 15 регіональними ОГС, що належать до Мережі хабів України, підтримуваної Програмою розвитку ООН в Україні [18].

Слід зазначити, що в рамках виконання ще третього плану дій ПВУ у 2016–2018 роках було розроблено законопроєкт «Про публічні консультації». (на початку 2021-го включений до порядку денного Верховної Ради України) [106]. Відповідно до нього, норму про обов'язковість проведення публічних консультацій поширено на місцеві органи самоврядування, що є логічним кроком у зв'язку з активною фазою реформи децентралізації в Україні. Позитивним нововведенням законопроєкту є чітке регламентування порядку проведення консультацій, звітування за їх результатами, а також моніторинг виконання погоджених рішень відповідними органами державної влади [107]. Дисертант припускається думки, що ухвалення цього законопроєкту значно вдосконалить нормативно-правове середовище для результативного залучення ОГС і громадськості до формування політики на різних рівнях влади, що відповідає ключовим національним інтересам України та виконанню нею своїх євроінтеграційних зобов'язань.

Із поширенням інформаційних технологій дедалі більше громадян почали долучатися до електронних консультацій як окремого виду публічних консультацій (відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 996). Така тенденція державно-громадських взаємовідносин відповідає розвитку електронної демократії в Україні, адже зростає відсоток громадян, залучених до вироблення державно-управлінських рішень. Відповідно до звіту ООН з розвитку е-урядування, Україна поліпшила показники в пункті «електронні консультації», однак рівень залучення населення до е-консультацій залишається низьким [284, с. 83, 151–175]. Згідно з даними Державного агентства з питань електронного урядування в Україні, 2019 року 673 державні органи влади використовували інструменти електронної взаємодії для комунікації між ними [34]. Таким чином, існують передумови для здійснення ефективної міжвідомчої координації після проведення публічних консультацій, що сприятиме вдосконаленню та уніфікації процедур їх проведення і відповідного прийняття рішень.

У контексті впровадження в Україні принципів е-демократії, зокрема формуванню системи «е-урядування», на особливу увагу заслуговує використання

технологічних можливостей надання е-послуг і е-консультацій, що слід вважати також одним з пріоритетних – і що важливо, вкрай перспективних – напрямів удосконалення сучасних практик і механізмів співпраці громадянського суспільства та державних органів.

Завдяки стрімкому збільшенню кількості держустанов, які впровадили в себе системи електронного адміністрування та інші форми електронної комунікації з громадськістю, особливо завдяки зростанню відсотка потреб у них, 2019 року за сприяння Міністерства цифрової трансформації України було запущено бета-версію онлайн-послуг і консультування «Дія» («Цифрова держава»), а навесні 2020-го – її мобільну версію. Станом на кінець 2020 року нараховувалося понад 6 млн користувачів «Дії» (переважно в секторі отримання е-послуг) [54].

Не меншого значення в налагодженні ефективної взаємодії між громадськістю й органами державної влади має національна система «Трембіта» (реалізована Міністерством цифрової трансформації України та естонською Академією електронного урядування (*e-Governance Academy*) в межах Програми «U-LEAD з Європою»), яка є «основою електронного урядування» і дає змогу органам влади оперативно обмінюватися інформаційними даними як усередині всієї державної інфраструктури (між собою), так і з громадянами [12]. У майбутньому заплановано максимально перевести обслуговуючий та консультативно-інформаційний сектор у цифровий формат [152].

Процедура проведення публічних консультацій в Україні потребує подальшого вдосконалення саме в напрямі її діджиталізації з використанням досвіду європейських країн (до речі, система «Трембіта» є вдосконаленою версією естонської X-ROAD – національної платформи обміну даними в системі е-урядування цієї країни). Для цього, по-перше, консультування як узагалі механізм взаємодії між владою й громадськістю слід запровадити як обов’язковий для органів місцевого самоврядування. По-друге, варто уніфікувати саму процедуру проведення публічних консультацій, адже різні органи влади по-різному підходять до їх практикування. По-третє, органам влади потрібно своєчасно інформувати зацікавлені ОГС і громадськість про строки проведення

консультацій. По-четверте, оскільки алгоритмів звітування влади щодо прийняття чи відхилення рекомендацій у процесі проведення консультацій фактично не вироблено, варто розробити такі рекомендації та затвердити їх відповідними нормативно-правовими актами. По-п’яте, відповідальним посадовим особам і громадським експертам необхідно підвищити практичні навички використання механізму проведення публічних консультацій, у тому числі й електронних, що є суттєвим для побудови результативної співпраці між сторонами.

У контексті вдосконалення сучасних практик і механізмів співпраці громадянського суспільства та державних органів відзначимо, що серед порівняно нових і водночас ефективних форм співпраці влади з ОГС особливо значення набуває проведення адвокаційних кампаній, які належать до пріоритетних напрямів взаємодії у площині «громадянське суспільство – державна влада». Існують різні визначення понять «адвокація» і «адвокаційна діяльність», що відповідають широкому спектру їх способів реалізації та видів. Дослідниця К. де Тома вважає, що адвокація – це сукупність організованих заходів, спрямованих на створення впливу на політику та дії влади з метою досягнення тривалих і позитивних змін. Адвокаційна діяльність також має на меті забезпечити реалізацію політики, спрямованої на захист вразливих і маргіналізованих груп населення [196, с 22]. Однак у цій дефініції нечітко визначено функції суб’єктів державної влади. На погляд дисертанта, більш змістовне визначення цього терміна запропоновано громадською організацією CARE International, яка спрямовує свою діяльність на боротьбу з бідністю в 95 країнах. Згідно з тлумаченням громадських експертів цієї організації, під адвокацією слід розуміти цілеспрямований процес впливу на тих, хто ухвалює рішення щодо розроблення, зміни, удосконалення й реалізації політики [272].

Зауважимо, що між проведенням адвокаційних та інформаційних кампаній є певна відмінність, проте нерідко цілі та способи таких двох підходів до впливу на політику інтегруються між собою. При цьому інформаційна кампанія може бути складовою адвокаційної в разі, якщо вона проводиться суб’єктом громадянського суспільства. Однак якщо вона проводиться суб’єктом державного управління, тоді

має інший, відмінний від адвокаційної кампанії зміст. Як зазначає В. Кісіч, підвищення рівня обізнаності громадян (інформування) і адвокація є складними й пов'язаними процесами, спрямованими на те, щоб змінити спосіб розуміння, а також, своєю чергою, підходи до вирішення суспільно важливого питання, що може передбачати організацію різних заходів і застосування різних методологій. На думку дослідниці, суттєвою відмінністю між адвокацією та інформаційною кампанією (обізнаністю) є те, що в адвокації адресати (окремі особи, які ухвалюють рішення, зазвичай це політики чи уповноважені посадові особи) і ключові стейкхолдери (посадові особи – зацікавлені сторони, які також є суб'єктами адвокаційної діяльності й мають можливість ухвалювати певне рішення) наділені меншим обсягом повноважень [225, с. 8].

Ще однією відмінністю між адвокаційною та інформаційною кампаніями є різні цілі їх проведення, різний статус стейкхолдерів. Зокрема, якщо метою адвокації є ухвалення певного рішення, спрямованого на вирішення того чи іншого питання, то інформаційні кампанії націлені на зміну громадської думки щодо розроблення та впровадження певної політики. Якщо адвокаційна діяльність скеровується здебільшого на вузьку цільову аудиторію посадових осіб відповідних органів державної влади, які мають повноваження щодо впровадження тих чи інших змін, то інформаційно-просвітницькі кампанії охоплюють велику кількість населення – широку цільову аудиторію, у тому числі відповідних посадових осіб. Тому українські ОГС і коаліції громадських об'єднань застосовують елементи інформаційних кампаній у своїй адвокаційній діяльності.

Як підкреслюють правозахисники Є. Захаров і З. Кісь, адвокаційна діяльність покликана представляти, захищати й відстоювати суспільні інтереси. Метою адвокаційних кампаній є зміна громадської думки і влади щодо вирішення конкретної проблеми [2, с. 5]. Однак, на думку дисертанта, таке тлумачення ототожнює адвокаційні та інформаційні кампанії, які мають різні за своєю сутністю функції, методи проведення, а також цільові аудиторії.

Окремі дослідники при розмежуванні адвокації та інформування пропонують ураховувати також часовий вимір цих кампаній. Зокрема, український дослідник Д. Чуприна зазначає, що метою адвокаційної кампанії є досягнення довготривалого результату [2, с. 8]. Проте науковець не дає відповіді, якої саме тривалості повинен бути цей результат, а також не характеризує тривалості кампаній як критерію їх диференціації.

З позиції дисертанта, у контексті вищезазначеної термінологічної дискусії за доцільне було б під *адвокацією* розуміти комплекс спланованих дій відповідних органів державної влади, спричинених діями (зверненнями) громадських організацій, коаліцій громадських об’єднань або інших зацікавлених сторін для вирішення важливих суспільних питань, які стосуються окремих територіальних громад, суспільства чи соціально-економічного розвитку країни загалом за допомогою ухвалення відповідних нормативно-правових актів чи вироблення управлінських рішень суспільного значення.

Варто звернути увагу й на методологію визначення результатів проведення адвокаційних кампаній. Л. Фокс та П. Хелвег виділяють такі наслідки їх проведення. По-перше, адвокації досягають так званої перетворювальної мети: активізують участь громадян в управлінні державою. З цього випливає, що результатом адвокації може бути соціальна згуртованість навколо вирішення певної проблеми загальнонаціонального характеру (отже, результатом адвокації опосередковано є підвищення рівня національної, зокрема суспільної, безпеки). По-друге, адвокаційні кампанії сприяють налагодженню соціальних зв’язків (за П. Бурдьє – формуванню соціального капіталу). Такий результат адвокацій, безумовно, відповідає пріоритетним цілям і завданням забезпечення національної безпеки України. По-третє, адвокаційні кампанії впливають на політичні та управлінські рішення, а також формування пріоритетів проведення реформ (отже, поступово формують законодавчу й виконавчу системи державної влади) [207, с. 9–10].

В Україні однією з найпотужніших коаліцій ОГС, що впливає на реформи, ухвалення законів України й управлінські рішення є коаліція ОГС – Спілка

«Реанімаційний Пакет Реформ» (РПР). Окремі ОГС як на національному, так і на місцевому рівні через цю недержавну структуру активно впроваджують адвокаційні кампанії, адже вітчизняна правова система є порівняно сприятливою для втілення адвокацій широких тематичних напрямів. Загалом сталість адвокаційних зусиль українських ОГС за останні роки коливається в межах позитивних показників. Так, згідно з Індексом сталості ОГС за 2017 рік, рівень стабільності напряму «адвокація» становив 2,1 (1,0 – найвища сталість; 7,0 – найнижча) [175, с. 219–229]. Цей показник залишався незмінним із 2015 року і тільки останнім часом дещо знизився: 2019-го становив 2,2 [94; 176, с. 224–233].

У зв’язку з процесами децентралізації в ОГС та коаліцій громадських ініціатив та об’єднань з’явилися додаткові важелі впливу на порядок денний роботи органів державної влади шляхом посилення адвокаційних ініціатив. Тому свої функції адвокаційні кампанії найширше реалізують на регіональних рівнях, де громадськість юридично менш компетентна в механізмах взаємодії з органами державної влади й має менше важелів впливу на їх діяльність. Прикладом проведення ефективної адвокаційної кампанії, реалізованої чотирма ОГС з різними цільовими напрямами діяльності за підтримки ПРООН у Черкаській області, є прийняття Черкаською міськрадою змін до Програми соціально-економічного і культурного розвитку Черкас на 2017–2019 роки, які передбачають закупівлю послуг для підтримання притулку для жінок, постраждалих від домашнього насилля [157]. 2018 року Інститут аналітики та адвокації (належить до Мережі хабів громадянського суспільства) провів адвокаційну кампанію, метою якої було подолання практики поборів із пацієнтів у полтавських закладах охорони здоров’я (результатом адвокації стало відповідне рішення Полтавської міськради [158]). Отже, проведення адвокаційної кампанії сприяє поліпшенню місцевого урядування шляхом розроблення й ухвалення управлінських рішень на засадах прозорості, відкритості та підзвітності перед громадянським суспільством.

Адвокаційні кампанії дають змогу також просувати інноваційні підходи у процесах розроблення політики та сприяють включенню соціально вразливих

груп населення до цих процесів, що доводить реалізація громадських ініціатив ОГС. Зокрема, 2018 року Інститут інноваційного урядування розробив веб-чекер – інструмент, який дає можливість аналізувати вебсайти органів державної влади щодо їх відповідності та доступності людям із вадами зору. Після створення програмного застосунку Інститут провів адвокаційну кампанію, результатом якої стало підписання меморандумів про адаптацію вебсайтів 6 міських рад Львівської області для людей з вадами зору з метою сприяння їх повноцінному доступові до публічної інформації та можливості долучатися до вироблення місцевої політики [154]. Інший приклад – імплементація адвокаційної кампанії місцевої громадської організації «Спільно ХАБ» 2019 року, результатом якої стало розроблення Запорізькою міськрадою концепції розвитку велоінфраструктури. Відмітимо, що для проведення адвокаційних кампаній на регіональному рівні велику роль грає ефективна взаємодія між ОГС, місцевими владами та ЗМІ, яку слід вважати необхідною передумовою впровадження інноваційних рішень у процеси розроблення місцевої політики [220]. Таким чином, на переконання громадських активістів, адвокаційна кампанія повинна включати: етап ретельної підготовки та планування; ідентифікацію ключових посадових осіб, з якими потрібно співпрацювати; залучення громадськості до проведення кампанії та реалізації ухвалених місцевою владою рішень; організацію моніторингу виконання прийнятих місцевою владою рішень [155]. Такий управлінський підхід засновується на кращих зарубіжних практиках проведення адвокасі-кампаній і засвідчує ефективність їх утілення в умовах вітчизняних реалій.

Однією з найбільш розвинених та інституціолізованих форм співпраці між органами влади та організаціями громадянського суспільства є діяльність *консультативно-дорадчих органів.* Механізми участі громадянського суспільства у виробленні політики через такі структури важливий з погляду побудови системної співпраці органів влади й громадськості. і, на думку дисертанта, належить до пріоритетних. Адже вже на іншому рівні відносин – юридично рівноправних – забезпечуються можливості діалогу та партнерства, здійснення консультацій, а також посилення залучення громадян до процесів розроблення й

ухвалення управлінських рішень, так як до складу консультативно-дорадчих органів входять представники як державних, так і громадських організацій. Відповідно, відбувається підвищення рівня обізнаності ОГС та громадських експертів у питаннях публічної політики та управління, їх участі у формуванні й удосконаленні пропонованих владними установами рішень із соціально чутливих питань.

Щодо оцінювання ефективності діяльності консультаційно-дорадчих органів як при центральних органах виконавчої влади, так і при органах місцевого самоврядування, важливо, щоб вони працювали або на постійних засадах (зокрема, для виконання умов Угоди про асоціацію та пов'язаного з ними комплексу завдань), або ж були тимчасовими (для вирішення питань короткострокової перспективи). Адже консультативно-дорадчі органи за характером своєї діяльності належать, про що зазначалося в розд. 2.2, по суті до коаліцій громадських об'єднань.

Консультативно-дорадчі органи, ініційовані та створені при Адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, окремих галузевих міністерствах, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 996 від 3.11.2010 року, належать до тимчасових.

Найпоширенішою та вже апробованою на практиці формою співпраці громадянського суспільства з органами державної влади є дорадчі органи, форма діяльності яких регулюється зазначеною Постановою. До функцій цих органів належить переважно: підготовка планів проведення публічних консультацій; аналіз нормативно-правових актів; підготовка проєктів рішень і рекомендацій органу державної влади стосовно доопрацювання нормативної бази, яка належить до його компетенції; часткове виконання функції контролю над втіленням тих чи інших управлінських рішень; інформування зацікавлених сторін щодо співпраці з державними органами через вебресурси чи ЗМІ.

Важливо зазначити, що функціонування громадських рад при центральних органах виконавчої влади, а також при обласних і місцевих держадміністраціях, хоч і не цілком відповідає очікуванням результативності, однак на нинішньому

етапі розвитку суспільства є необхідною складовою в залученні громадян та громадських об’єднань до публічного управління. Проте в контексті визначення пріоритетних напрямів посилення державно-громадської взаємодії у вирішення нагальних проблем суспільства й держави вже давно назріла потреба вдосконалити на правовому рівні формат взаємовідносин консультативно-дорадчих органів з державними органами, а також їх внутрішню організаційну структуру. Також моніторинг функціонування консультативно-дорадчих органів в Україні виявив значні прогалини в їх діяльності. Найпоширеніші з них: відсутність налагодженого контролю за діяльністю державних органів з боку громадськості; нерегулярність проведення засідань; низький рівень поінформованості громадян щодо функціонування та ролі консультаційно-дорадчих органів у розробленні управлінських рішень; недостатній вплив ОГС і громадськості на процеси ухвалення рішень (оскільки пропозиції громадських організацій можуть бути проігноровані), а також недосконалість нормативно-правового врегулювання створення та діяльності консультаційно-дорадчих органів [53, с. 139–140, 143]. Слід додати, що зазначену постанову № 996, в якій прописано принципи роботи таких органів, було затверджено понад 10 років тому, хоча останні зміни до неї були внесені 2019 року (зокрема, прописано «Типове положення про громадську раду при центральних органах державної влади»). Однак досі чинний уже застарілий «Порядок проведення консультацій», до якого було внесено останні зміни 2015 року. Тому залишилися певні прогалини щодо конкретизації функцій, регламенту та механізмів діяльності консультативно-дорадчих органів.

Перспективним напрямом співпраці громадськості (громадських об’єднань) та органів державної влади дисертант вважає посилення їх взаємодії щодо інформування населення про діяльність консультаційно-дорадчих органів та роз’яснення їхнього призначення в системі демократичного ухвалення рішень, націлених на суспільно-політичну консолідацію, економічний поступ та підвищення рівня соціальної захищеності громадян. Однак невирішеною донині проблемою залишається переважно формальний підхід до діяльності

консультаційно-дорадчих органів з боку представників владних структур, а також байдужне ставлення частини громадськості до політико-управлінських процесів (переважно через відсутність систематичної публічної інформації про діяльність таких органів), що зменшує вплив громадянського суспільства на процеси ухвалення рішень та не сприяє підвищенню рівня довіри до діяльності органів державної влади.

Для налагодження ефективної співпраці між органами державної влади та організованою громадськістю в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства у 2016–2020 роках було створено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства (на виконання Указу Президента України № 487/2016 від 04.11.2016), до складу якої увійшли як представники влади, так і громадськості. До функцій Координаційної ради належить формування нормативно-правового та організаційного середовища, що має посилити роль громадянського суспільства у процесах напрацювання рішень на національному та на місцевому рівнях. Останнє є суттєвим у контексті проведення реформи децентралізації та об’єднаних територіальних громад. Зауважимо, що за результати втілення вищезазначеної Нацстратегії на регіональному рівні відповідають обласні ради, а для залучення громадянського суспільства до реалізації обласних програм з виконання Нацстратегії було передбачено створення регіональних рад.

Відповідно до дослідження ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення», проведеного 2018 року, у кожній області (крім Дніпропетровської) було сформовано координаційні ради. Очолюють їх здебільшого голови облдержадміністрацій або їх заступники; кількість представників громадського сектору становить половину всього складу рад. Аналіз діяльності цих структур виявив, що у двох областях кількість представників від громадськості в координаційних регіональних радах дещо нижча: у Донецькій області ця частка становить 47%, у Закарпатській лише 44% [35, с. 17–20].

Згідно з результатами дослідження, виявлено й інші недоліки в роботі регіональних координаційних рад. Так, лише по одному засіданню провели ради

Вінницької, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Кіровоградської, Одеської, Полтавської та Чернівецької областей (координаційні ради Миколаївської, Хмельницької та Рівненської областей не спромоглися зібратися жодного разу). Найкращі показники щодо регулярності зустрічей продемонстрували координаційні ради Херсонської і Чернігівської областей. Проблемним також залишається своєчасне інформування громадськості про висвітлення діяльності координаційних рад та можливості долучення до реалізації Нацстратегії через участь у конкурсах громадських проєктів (програм), організованих для громадських організацій [35]. Не краща ситуація спостерігається й сьогодні: координаційні ради не виконують своїх функцій належним чином, оскільки збираються вкрай рідко, і хоч при більшості облдержадміністрацій створені координаційні ради, їх роль надто слабка. До того ж вони не долучені до процесів координації зусиль органів державної влади і громадських організацій із підготовки річних планів заходів з реалізації положень зазначеної Нацстратегії.

Отже, попри важливість створення регіональних координаційних рад сприяння розвитку громадянського суспільства, викликом як для місцевої влади, так і для громадськості залишається реорганізація нещодавно сформованих консультативно-дорадчих органів в ефективні механізми взаємодії влади і громадськості, які, безумовно, за певних обставин можуть здійснювати значний вплив на розвиток демократичних традицій управління державними стравами, виступити фактором дієвого залучення ОГС до формування місцевої політики та підвищення рівня соціальної безпеки на регіональному рівні.

Не можна оминути увагою й не зробити наголосу на такій дієвій формі взаємодії ОГС та органів державної влади, як здійснення громадського контролю за втіленням у життя державними органами влади ухвалених ними рішень. ОГС виконують функцію громадського соціального моніторингу, яка є обов’язковим елементом забезпечення ефективного врядування та впливу громадськості на діяльність влади. На думку дисертанта, громадський моніторинг забезпечує низку вкрай важливих функцій демократичного врядування: по-перше, спонукає

виконавчі структури влади діяти прозоро й раціонально, уникаючи зловживання владними важелями. По-друге, виявляє недоліки та помилки в процесі ухвалення рішень та дає змогу ОГС вжити превентивних заходів з їхнього виправлення ще до впровадження цих рішень у життя. По-третє, моніторинг сприяє активному залученню громадськості до участі в державному управлінні і, таким чином, піднімає авторитет ОГС в очах населення, адже засвідчує ефективність і необхідність їх діяльності.

Функція громадянського моніторингу активно використовується організаціями ОГС в країнах ЄС, а тому, як перевірений на практиці інструмент демократичного врядування, передбачена в положеннях Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у різних сферах співробітництва та адаптації українського законодавства до європейського (моніторинг імплементації процесу нормативно-правового наближення українського законодавства до ЄС, моніторинг митного співробітництва, інформаційний моніторинг, моніторинг впровадження європейської статистичної політики в усіх ключових сферах соціального життя України, моніторинг упровадження стратегій розвитку малих і середніх підприємств на принципах Європейської хартії малих підприємств та інші моніторинги) [145, ст. 475].

Український науковець і громадський експерт А. Крупник вважає, що громадський контроль можна трактувати як засіб оцінювання громадянським суспільством рівня виконання владою її зобов’язань, наголошуючи на тому, що на відміну від інших видів контролю громадський моніторинг виконується організованим (або ж неорганізованим) громадянським суспільством і стосується здебільшого виконання владою рішень, спрямованих на ефективний захист прав людини і громадянина, які відповідають суспільним інтересам [64, с. 3–4]. Таким чином, згідно із цим твердженням моніторинг діяльності державних органів відповідає як принципам організації державного управління, так і вимогам національної безпеки, виходячи з тих міркувань, що ефективність і якість управлінської системи є важливою складовою політики забезпечення національної безпеки.

ОГС володіють широким спектром моніторингових інструментів, і до пріоритетних належать насамперед електронні, які можна застосовувати в рамках громадського контролю органів місцевого самоврядування. Зокрема, громадський контроль можна здійснювати: через збори громадян за участі представників влади (на місцевому рівні), громадські слухання, експертизу проєктів нормативно-правових актів, аналіз та оцінювання діяльності місцевої влади, оприлюднюючи інформацію у ЗМІ і спеціалізованих виданнях; також через перегляд рішень місцевої влади та їх доопрацювання (участь представників ОГС у робочих експертних групах), підготовку альтернативних звітів та оцінок втілення місцевою владою тих чи інших рішень; через пропозиції або скарги від окремих громадян чи колективні звернення. Пріоритетне значення мають також соціологічні опитування та організація роботи фокус-груп, які допомагають не лише виявити очікування громадян щодо дій місцевої влади, а й з’ясувати стан задоволеності роботою органів місцевого самоврядування, рівень протестних настроїв у в регіоні.

Важливе значення для унормування механізмів громадського моніторингу мало ухвалення Закону України «Про доступ до публічної інформації», яке відбулося на виконання Урядом України зобов’язань щодо втілення Ініціативи ПВУ. Було відкрито понад 300 державних реєстрів (в електронному форматі), що уможливило доступ ОГС до необхідних для оцінювання виконання органами державної влади прийнятих ними управлінських рішень.

Проте досі не створено системи спеціалізованих департаментів владних інституцій, які зосереджувалися б на здійсненні моніторингу виконання державними органами прийнятих ними рішень. Зважаючи на це, дослідниця Т. Андрійчук рекомендує створити відповідний орган влади, який здійснював би моніторинг та забезпечував координацію втілення рішень з іншими органами влади. При цьому, на її думку, важливим завданням слід вважати удосконалення вже існуючих механізмів громадського контролю та включення громадських ініціатив до відповідного спрямування програмних документів [5, с. 47, 53–54].

З позиції дисертанта, поширені на сьогодні механізми проведення громадського моніторингу хоча й потребують подальшого вдосконалення, але загалом дають змогу ОГС відстежувати процеси виконання органами влади тих чи інших прийнятих ними рішень на локальному, регіональному та національному рівнях. Зокрема, до такого потужного механізму належить Портал відкритих даних в Інтернеті, на якому розміщено держреєстри даних фактично з усіх сфер суспільного життя, які систематично поновлюються. Робота Порталу, безумовно, сприяє набуттю громадянським суспільством необхідних компетенцій і знань для ефективної взаємодії з державною владою.

Отже, співпраця ОГС та органів державної влади в умовах євроінтеграції України ґрунтується на кількох найпоширеніших формах, які практикуються у країнах ЄС і є пріоритетними в Україні: державне фінансування ОГС, а також співпраця на тендерних умовах; участь ОГС у розробці та вдосконаленні нормативно-правових норм та управлінських рішень через публічні консультації, що дає змогу ефективно впроваджувати інструменти е-урядування; проведення ОГС адвокаційних та інформаційних кампаній, які сприяють згуртованості суспільства; участь ОГС у консультативно-дорадчих органах з метою формування нормативно-правового та організаційного середовища для виконання управлінських рішень на партнерських умовах з органами державної влади; проведення моніторингу діяльності органів державної влади, спрямованого насамперед на виявлення помилок в ухваленні управлінських рішень і вжиття превентивних заходів з їх удосконалення.

Висновки до третього розділу

У реалізації політики європейської інтеграції України в частині впровадження європейських стандартів ефективного врядування вагоме місце посідає Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд», до якої Україна долучилася 2011 року. Значний позитивний ефект від виконання Ініціативи вбачається насамперед у впровадженні практик відкритого урядування із залученням

громадськості фактично до всіх сфер публічного управління. Такий крок передбачав створення законодавчого середовища щодо діяльності громадських організацій, визначення їхнього статусу й розширення функцій як учасників ухвалення політик, у тому числі й щодо євроінтеграційного курсу в контексті забезпечення національної безпеки.

Власне, підписання Угоди про асоціацію було по суті ініційоване дотриманням Україною проєвропейського курсу розвитку від початку здобуття незалежності й виконанням міжнародних угод, серед яких Ініціатива ПВУ має найсуттєвіше значення. Адже крім існування комплементарного зв'язку між цими правовими договорами, прийнятих до виконання Україною з різницею в три роки, вони набували значного синергетичного ефекту.

Виконання євроінтеграційних умов також сприяло формуванню й упровадженню коаліційного принципу діяльності громадянського суспільства, який є однією з найбільш ефективних форм взаємодії з державною владою й має значні перспективи. Якщо діяльність окремих ГО (що практикувалося раніше) в кореляції з державою мала переважно рекомендаційний характер у законодавчих ініціативах або керувалася принципом громадянського спротиву, то діяльність коаліцій значно продуктивніша, адже має вже зобов'язальний характер. Останнє підтверджується створенням спільних коаліцій, учасниками яких є як державні службовці, делеговані органами державної влади, та громадські діячі, делеговані окремими ГО або КГС. Саме такі громадсько-державні коаліції – це вже вищий рівень взаємодії громадянського суспільства й державної влади (тобто на *інституційному* рівні), – який відповідає цивілізованим і демократичним принципам націотворення.

У соціальній площині коаліцію можна трактувати як тимчасове чи довготривале, ситуативне чи стале об'єднання суб'єктів громадянського суспільства (громадські організації й спілки, рухи тощо) та інших неурядових інститутів (наукові й навчальні заклади, експертні агенції, фонди, ЗМІ тощо) з метою досягнення спільних цілей. Залежно від характеру діяльності, цілей і взаємодії з органами державної влади, виокремлюються *структурно організовані*

коаліції (для тісної скоординованої співпраці між членами мережі задля досягнення довготривалих цілей, прикладом якої є Спілка «Реанімаційний пакет реформ») та ситуативні, які об'єднують ГО для проведення інформаційних чи адвокаційних кампаній з коротко- чи середньостроковими цілями.

Взаємодія громадянського суспільства й органів державної влади в контексті реалізації євроінтеграційного курсу сприяла поступовій активізації ОГС в Україні. І хоч рівень залучення представників ОГС до вироблення політики є ще низьким, проте кількість ОГС в Україні поступово зростає та розширюється спектр їхньої діяльності у корелятивному зв'язку з органами державної влади (європейська інтеграція, антикорупція, молодіжні ініціативи, захист прав людини, гендерна й інклюзивна політика та ін.). У разі виникнення загроз суспільній чи загалом національній безпеці, в разі настання серйозних перешкод в утвердженні й розвитку демократичним інституціям, громадянське суспільство України доволі оперативно й масштабно реагує на такі загрози, причому в суспільних активностях домінуючу роль відіграють ОГС.

Вищезазначені позитивні тенденції є результатом усе більшого досвіду діяльності громадських організацій, зокрема, щодо моніторингу ними реалізації державними органами національної безпекової політики, прозорості та підзвітності їх діяльності.

Співпраця ОГС та органів державної влади в умовах євроінтеграції ґрунтується на кількох найпоширеніших формах, які практикуються у країнах ЄС і є пріоритетними в Україні: на фінансовій (державне фінансування ОГС, а також співпраця на тендерних умовах); на участі ОГС у розробці, вдосконаленні й упровадженні нормативно-правових норм і рішень через публічні консультації (що дає змогу ефективно впроваджувати інструменти е-урядування); на проведенні громадськими організаціями адвокаційних та інформаційних кампаній, які сприяють згуртованості суспільства для вирішення конкретних питань; на участі ОГС у консультативно-дорадчих органах (з метою формування нормативно-правового й організаційного середовища для виконання рішень і політик на рівних партнерських умовах з органами державної влади); а також на формі моніторингу

діяльності державної влади, який спрямований насамперед на виявлення помилок в ухваленні рішень і вжиття превентивних заходів із їх виправлення. Кожна з цих форм потребує нормативно-законодавчого вдосконалення. Рівень фінансової підтримки ОГС з боку держави є недостатнім і обмежується проєктною, а не інституційною підтримкою. Можливості публічних консультацій належно не використовуються, а підхід до їхньої організації є радше формальним.

Також потребують реорганізації консультативно-дорадчі органи, у діяльності яких було виявлено ряд недоліків: координаційні ради не виконують своїх функцій належним чином, оскільки збираються вкрай рідко, їхня координаційна роль у взаємодії з держорганами надто слабка. Діяльність координаційних рад блокується, до того ж, вони не долучені до процесів координації зусиль органів державної влади й громадських організацій із підготовки планів заходів.

Інша пріоритетна форма взаємодії з державною владою – засоби громадського моніторингу. Вони теж потребують удосконалення, особливо організаційного, однак загалом дають змогу ОГС і окремим громадянам відстежувати виконання органами влади тих чи інших прийнятих ними рішень. І що важливо, навіть у стані впровадження, вони вже сприяють набуттю громадянським суспільством необхідних компетенцій і знань для ефективної взаємодії з державною владою, яка відповідатиме євроінтеграційним наративам політики національної безпеки України.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження у межах дисертаційної проблематики дає можливість сформулювати наступні висновки.

1. Євроінтеграційний курс України зумовив дискусії серед представників науково-експертного середовища, політологів щодо доцільності такого вибору. Насамперед піддавалися сумнівам можливість інтеграції у ЄС країн із різним рівнем розвитку, а також налагодження відповідного спрямування ефективної взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади в Україні. Однак із позицій неореалізму та неолібералізму євроінтеграція є позитивним фактором, адже це запустило на якісно новому рівні безпекові механізми, зокрема стабілізацію економічних чинників, розвиток демократичних інститутів, формування взаємовідносин між громадянським суспільством та органами державної влади. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС справджується з позицій соціального конструктивізму та конструктивістського інституціалізму, адже ініціатором такого вибору було насамперед українське громадянське суспільство. Розширення Європейського Союзу на Схід спростувало твердження неореалістів про неможливість політичної інтеграції держав із різним рівнем соціально-економічного потенціалу. Важливо зазначити, що правова система ЄС заснована на засадах правової концепції acquis communautaire, що утверджує рівність усіх суб’єктів на основі правових, а не економічних, відносин.

2. У контексті взаємозалежності ОГС та органів державної влади у питаннях забезпечення різних сфер життєдіяльності проаналізовано й уточнено відповідно до предмету дослідження змістовно-сутнісні характеристики концепту громадянського суспільства, що дало змогу визначити громадянське суспільство як спільноту громадян із високим рівнем соціальних компетентностей, які через різні форми і практики громадської самоорганізації здійснюють вплив на процеси розроблення та реалізацію державною владою рішень суспільного значення, що

базуються на демократичних принципах партнерства і діалогу організованого суспільства та органів державної влади, і громадян.

У дисертації пріоритетного значення у визначенні змісту концепту громадянського суспільства надано теоретико-аналітичному підходу (не применшуючи при цьому значущості інституційного, нормативно-правового та інших наукових підходів), який акцентує увагу на існуванні між організованим суспільством і органами державної влади тісного корелятивного зв'язку. Саме завдяки йому громадяни та громадські об'єднання мають можливість дієво захищати життєво важливі інтереси особистості і суспільства. Важливими методологічними аспектами вивчення проблеми, що досліджувалася, стало уточнення: функцій сучасної держави з урахуванням вищезазначеного корелятивного зв'язку, акцентуванням уваги на цілевизначальному, організуючому, регулюючому характері управління суспільним розвитком; змісту сучасних дефініцій «соціальне партнерство» (у відносинах між ОГС і державними органами), «суспільна безпека», яка визначається соціальною згуртованістю, громадянською активністю та передбачає державно-громадську взаємодію з метою забезпечення суспільних цінностей.

Ефективність взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади забезпечує соціальну стабільність і, таким чином, національну безпеку в умовах гібридних та інформаційних воєн. Нині існує кілька аспектів наявності внутрішніх загроз національній безпеці України: гальмування процесів євроінтеграції з боку частини правлячого класу (*політичний аспект*); повільний розвиток громадянського суспільства (*суспільний аспект*); неефективний вплив інститутів та організацій громадянського суспільства на державну владу (*організаційно-правовий аспект*); високий рівень корупції (*соціально-економічний аспект*); відсутність мотивації громадян до активної участі в урядуванні через громадські об'єднання (*освітньо-культурний аспект*). Оптимальною формою взаємодії громадянського суспільства й державної влади має бути організація постійного діалогу для вироблення проєвропейської політики з одночасним моніторингом загроз національній безпеці. Це передбачає залучення ОГС до

процесів публічного врядування та контролю за діяльністю органів державної влади, що можливо за низки умов: підвищення рівня політичної свідомості українського суспільства, небайдуже ставлення можновладців до суспільних викликів, наявність у громадян прагнення до самоорганізації (створення об'єднань, спілок, коаліцій) завдяки спільній меті, усвідомлення кожним громадянином необхідності захисту держави.

3. Реалізація політики євроінтеграції України з дотриманням демократичних принципів державного управління потребує відповідного правового забезпечення. З одного боку, воно має бути спрямоване на тісну співпрацю громадянського суспільства та державної влади (внутрішнє законодавство), а з іншого – на впровадження європейських засад урядування й активізацію євроінтеграційних процесів (зовнішнє законодавство), які мають існувати в синергетичній єдності.

Незважаючи на створену нормативно-правову базу для широкої участі громадян і організованого суспільства у процесах розроблення, прийняття та реалізації політико-управлінських рішень, недосконалість чинного законодавства України не гарантує дотримання європейських стандартів реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності ОГС, їх взаємодії з органами влади. Упровадженню демократичних принципів ефективного врядування, прозорих форматів комунікації та взаємодії громадянського суспільства та органів влади сприятиме анонсоване на найвищому рівні прийняття пакета законів про народовладдя (серед них: про місцевий референдум, народну законодавчу ініціативу, народне вето) та внесення відповідних змін до Конституції України. Актуальним залишається створення Національного фонду розвитку громадянського суспільства як некомерційної самоврядної організації, управління якою здійснюється на паритетній основі державою та ОГС. Довготривале затягування політичним класом ухвалення визначальних для державно-громадської взаємодії законів про місцевий референдум, мирні зібрання, публічні консультації, лобістську діяльність, громадський контроль та інших не дає підстав для висновку про ефективне втілення в життя владою відповідних планів та намірів. У цьому контексті важливо зауважити, що Україна має низку

міжнародних зобов’язань щодо забезпечення права на свободу об’єднання, свободу мирних зібрань та доступу до інформації та інших прав як основи розвитку громадянського суспільства.

4. Ще до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС набули чинності внутрішні та міжнародні документи, які відповідали національним інтересам України у сфері євроінтеграції. Одним із правових механізмів у цій сфері було запровадження в Україні 2011 р. Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», спрямованої на формування демократичного громадянського суспільства з ефективною системою публічного управління. Це передбачало насамперед визначення статусу громадських організацій і розширення їх функцій у виробленні спільних з державною владою рішень для забезпечення євроінтеграційного курсу України з урахуванням безпекових чинників. Тобто Ініціатива ПВУ не тільки мала комплементарний зв’язок із майбутньою Угодою – виконання цих міжнародних документів набуло значного синергетичного ефекту. Особливо це позначилося на динаміці діджиталізації процесів публічного управління, що, зокрема, сприятиме посиленню боротьби з корупцією – однією з основних загроз національній безпеці та соціальній стабільності; активізації взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади; формуванню системи контролю та підзвітності, які є визначальними характеристиками прозорості діяльності органів державної влади.

5. Ініціатива ПВУ передбачає впровадження нових для України механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади, які вже на практиці успішно використовувались у ЄС: е-консультації, е-звернення, е-петиції; доступ до публічної інформації (відкриті дані); європейські практики з формування громадського бюджету участі як головного чинника контролю фінансової діяльності органів державної влади. Проте застосування е-інструментів в Україні є доволі нерівномірним попри успішні приклади та їх високий потенціал у налагодженні державно-громадського управління. Це може свідчити і про залежність таких практик від політичної волі державного керівництва, а не від законодавчих вимог (інструменти е-демократії поки що не

мають зобов'язуючого характеру), і про недостатній вплив ОГС на поширення в Україні е-демократії. Однією з причин неефективності застосування інструментів е-демократії в Україні є відсутність належного інформаційного забезпечення: не здійснюється популяризація цієї форми управління, також має місце недостатня правова та юридична обізнаність громадян у використанні е-інструментів. Вирішенню зазначених проблем сприятиме впровадження громадянської освіти, адже належна громадянська компетентність у сучасних умовах є підвалиною безпекового і стабільного розвитку українського суспільства. На її основі відбуватиметься формування й урахування думки громадськості (public opinion) у розробленні нормативно-правових актів на різних рівнях влади, посилення ролі ОГС у здійсненні реформ.

6. До реалізації політики національної безпеки у сфері євроінтеграції України активно долучилася частина українських ОГС на загальному тлі повільного збільшення з кожним роком їхньої загальної кількості за різними напрямами діяльності. Серед визначальних тенденцій громадської самоорганізації останніх років увагу акцентуємо на утворенні за мережевим принципом як коаліцій (асоціацій, спілок) власне громадських об'єднань, так і громадсько-державних коаліцій, що відповідає демократичним принципам належного врядування. Типові причини неефективності діяльності таких коаліцій: некомпетентність їх керівного складу, спричинена формальним підходом до його формування, а нерідко й меркантильне ставлення окремих суб'єктів до участі в коаліціях, їх незацікавленість у досягненні коаліціантами спільних цілей.

В організаційній площині (залежно від характеру діяльності та взаємодії з органами державної влади) виокремлено структурно організовані коаліції, створені для тісної скоординованої співпраці між суб'єктами такого об'єднання задля досягнення довготривалих цілей (показовий приклад – Спілка «Реанімаційний Пакет Реформ»), та ситуативні коаліції, які згуртовують громадські об'єднання для проведення інформаційних та адвокаційних кампаній з коротко- чи середньостроковими цілями. Таким чином, залежно від

задекларованих учасниками коаліцій цілей діяльності коаліції можуть бути тимчасовими або тривалими, ситуативними або сталими.

Перспективним мислиться формування в Україні Національної мережі ОГС, подібних до тих, які результативно працюють на Заході, що дозволить ОГС України ефективно формулювати спільну позицію щодо актуальних питань суспільного розвитку; стати паритетними учасниками діалогу з владою на місцевому та національному рівнях; активніше впливати на визначення пріоритетів діяльності донорських організацій.

7. Серед форм громадсько-державної взаємодії, які практикуються у ЄС та останнім часом набули поширення в Україні (на них ґрунтується співпраця громадських коаліцій з органами державної влади), вважаємо за необхідне назвати такі: фінансову (бюджетне фінансування, тендери); участь ОГС у розробленні нормативно-правових актів; проведення адвокаційних та інформаційних кампаній; участь у консультативно-дорадчих органах; моніторинг діяльності органів державної влади, спрямований насамперед на недопущення ухвалення суперечливих управлінських рішень. Краща динаміка взаємодії ОГС з державними органами простежується у сфері проведення громадського моніторингу діяльності державних органів.

Проте фінансова форма взаємодії має передбачати вищий відсоток державного фінансування громадського сектору. На сьогодні державне фінансування ОГС обмежується переважно проєктною підтримкою, а не інституційною. Не використовується належним чином потенціал публічних консультацій з громадськістю внаслідок формального ставлення органів виконавчої влади до їх організації.

8. За результатами проведеного дослідження виокремлено пріоритетні напрями державно-громадської взаємодії в умовах інтеграції України у ЄС з урахуванням безпекових аспектів такої взаємодії: посилення інституційної підтримки державою соціально значущих ОГС з одночасним поширенням практики закупівлі державою соціальних послуг у громадському секторі; удосконалення механізму публічних консультацій, також і електронних, із

залученням громадськості та ОГС на місцевому та національному рівнях; поширення практик проведення спільних адвокаційних та інформаційно-просвітницьких кампаній з метою захисту суспільних інтересів та вирішення нагальних потреб різних соціальних, особливо уразливих, груп населення; реорганізація роботи консультативно-дорадчих органів, підвищення рівня обізнаності громадян щодо їх діяльності; проведення моніторингу реалізації управлінських рішень суспільного значення, зокрема з питань євроінтеграції України, із застосовуванням механізмів е-демократії.

Існує нагальна потреба реорганізувати громадські ради при органах виконавчої влади (для частини «громадських активістів» вони стали засобом отримання певних привілеїв, лобіювання інтересів політико-економічних груп) в експертні ради задля фахового опрацювання громадськими експертами (стейкхолдерами) суспільно значущих питань, визначення доцільності прийняття політико-управлінських рішень.

Потребує вивчення питання про створення системи спеціалізованих інституцій, орієнтованих на здійснення громадського контролю та громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади у контексті впровадження партисипативної (учасницької) демократії та європейських стандартів належного врядування – стратегічних пріоритетів політики національної безпеки у сфері європейської інтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 98,4% об’єктів передані у комунальну власність громад – дані моніторингу Мінрегіону. *Децентралізація*. 19.02.2021. URL: https:// decentralization.gov.ua/news/13266

2. Адвокація для провайдерів правової допомоги. *Українська фундація правової допомоги.* 2016. 52 с. URL: http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/ Posibnik-z-advokatsiyi.pdf

3. Акімов А. В. Електронна демократія як альтернативна форма управління в Україні. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29(68). № 3. С. 23–27.

4. Алгоритм реалізації ВГБ. *Всеукраїнський громадський бюджет*. URL: https://drive.google.com/file/d/1L8qURdCcvZ8Q6adDa6McDRrRzw5NWfci/view

5. Андрійчук Т. С. Питання розвитку громадянського суспільства та взаємодії з його інституціями у рішеннях Уряду. *Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналітична доповідь* / за ред. О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 376 с.

6. Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 160 с.

7. Бабкіна О. В. Держава і громадянське суспільство: комунікаційні аспекти і протиріччя третього тисячоліття. *PR в органах державної влади та місцевого самоврядування:* монографія. Київ; Сімферополь: МАУП, 2003. 240 с.

8. Бабкіна О. В. Деякі теоретико-методологічні проблеми сучасного етапу політичної трансформації в Україні. *Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАНУ*. 2014. Вип. 3(7). С. 36–50.

9. База законопроектів на контролі РПР: повна база. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1kVivefaFnVmXYbRLUIgbpNwofH8rGsQzkEFD__ov2hg/edit#gid=0.

10. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / пер. с англ. Е. Руткевич. Москва: Academia-Центр; Медиум, 1995. 323 с.

11. В один клік без черг та хабарів: Глава держави підписав указ щодо розвитку електронних послуг. *Президент України:* офіц. предст. 30.07.2019. URL: https://www.president.gov.ua/news/v-odin-klik-bez-cherg-ta-habariv-glava-derzhavi-pidpisav-uka-56633

12. В Україні розпочато впровадження «Трембіти»: налагоджено автоматичний обмін даними між держустановами. *Урядовий портал*. 22.05.2019. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-rozpochato-vprovadzhennya-trembiti-nalagodzheno-avtomatichnij-obmin-danimi-mizh-derzhustanovami

13. Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства / за наук. ред. д-ра соц. наук, проф. Ю. П. Сурміна, д-ра іст. наук, проф. А. М. Михненка ; авт. кол. Київ: НАДУ, 2011. 388 с.

14. Вишлінський Г. Принципи реформ в Україні від громадянського суспільства. *Принципи економічної стратегії*. 2.07.2019. URL: https://ces.org.ua/toronto-principles/

15. Відтепер зареєструвати громадську організацію можна онлайн. *Держагентство з питань електронного урядування України*. 20.06.2019. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/vidteper-zareyestruvati-gromadsku-organizaciyu-mozhna-onlajn

16. Вінніков О. Ю., Ковриженко Д. С., Лациба М. В. [та ін.]. Державне фінансування організацій громадянського суспільства. Як запровадити європейські стандарти? Київ: Агентство «Україна», 2010. 224 с.

17. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. *Вибрані наукові праці*. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

18. Вперше новий План дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» узгоджено з Цілями сталого розвитку. *UNDP Україна.* 5.02.2019. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2019/for-the-first-time--the-new-open-government-partnership-action-p.html

19. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту ім. П. Могили.* Серія: Політологія. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 42–46.

20. Глобальні цілі сталого розвитку 2015–2030. *United Nations Development Programme*. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html.

21. Грицяк Н. В., Соловйов С. Г. Електронна демократія як механізм політичної взаємодії. Київ: НАДУ, 2013. 44 с.

22. Громадська активність громадян України. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 19.02.2019. URL: https://dif.org.ua/article/ gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini?fbclid=IwAR0Sr6hu9_wEUyBDbs32cOOEn OiRRfylCxSvI0Bmr76AAh9ve8pjAKIE-iU.

23. Громадський активізм та ставлення до реформ: суспільна думка в Україні. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 14.05.2019. URL: https://dif.org.ua/article/gromadskiy-aktivizm-ta-stavlennya-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini

24. Громадський супровід реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на регіональному рівні. Аналітичний звіт за підсумками виконання проекту. *Асоціація сприяння самоорганізації населення*. 2018. URL: https://drive.google.com/file/d/1vR5WwBF3CPDs9wHpbCj-4LEvm6s TH1zy/view

25. Громадські експерти назвали проблеми та успіхи державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 04.04.2018. URL: https://dif.org.ua/article/ gromadski-eksperti-nazvali-problemi-ta-uspikhi-derzhavnoi-politiki-spriyannya-rozvit ku-gromadyanskogo-suspilstva.

26. Громадськість просить Зеленського врятувати судову реформу. *Zmina*. 19.06.2019. URL: https://zmina.info/news/gromadskist_prosit_zelenskogo_vrjiatuvati_ sudovu_reformu_/

27. Громадянське суспільство в Україні: звіт за результатами дослідження / Л. Паливода, О. Вінніков, В. Купрій [та ін.]. Київ: Творчий центр ТЦК, 2016 74 с.

28. Громадянське суспільство України. *ISSUU*. 2017. Feb 15. URL: https://issuu.com/undpukraine/docs/ukr_report2016

29. Групи РПР. *Реанімаційний пакет реформ*. URL: https://rpr.org.ua/groups-rpr/

30. Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. Київ, 2015. 40 с.

31. Державне фінансування громадських організацій: головні зміни у першій половині 2019 року. *Європейський простір*. https://euprostir.org.ua/stories/142754

32. Доброчесність та інклюзивність демократичних процесів в Україні. Аналіз проміжних результатів дослідження в областях України. *ПРООН*. 2019. Травень. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/integrity-and-inclusiveness-of-the-democratic-process-in-Ukraine.html.

33. Довіра громадян України до суспільних інститутів. *Центр Разумкова*. 1–6.06.2018. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv

34. Е-урядування – ключ до реформ в Україні. *Урядовий портал*. 30.01.2019. URL: https://www.e.gov.ua/ua/news/e-uryaduvannya-klyuch-do-reform-v-ukrayini

35. Ефективність реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на регіональному рівні. Результати моніторингу. 2018. URL: https://drive.google.com/file/d/19m2e4AKjF4GIjWBj346QlJVwpB5aR4SA/view

36. Ємельянова А., Лобойко С., Літвінова К. Стан впровадження громадського бюджету (бюджету участі) у містах України: аналітична записка. Київ: Центр розвитку інновацій, 2017. 42 с.

37. Ємельянова А., Лобойко С. Національне дослідження електронних петицій в Україні. Київ. 2018. 47 с.

38. Законопроєкт 3651-д прийнято! *ОТГ Асоціація*. URL: https://www.hromady.org/законопроєкт-3651-д-прийнято/

39. Збірник історій про кращі спільні проєкти організацій громадянського суспільства та органів влади. 2020. 108 с. URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/ZBIRNYK_ISTORIJ_2020.pdf

40. Звіт про виконання плану заходів на 2020 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/2020proekt-zvitu-rik.pdf

41. Звіт про реалізацію плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» у 2014–2015 роках. 37 с. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/partnerstvo/14-161.pdf

42. Звіт про реалізацію плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2016–2018 роках. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/partnerstvo/zvit_OGP%202016-2018.pdf

43. Звіт про результати опитування членів УС ПГС щодо взаємодії громадянського суспільства і влади. *Прес-служба Кабінету Міністрів України*. 23.03.2016. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248918828&cat_id=244276429.

44. Звіт про роботу спілки 2007–2017. *Громадські ініціативи України*. URL: http://ngonetwork.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/giu.pdf.

45. Зубко Г. На реалізацію проектів Всеукраїнського громадського бюджету передбачено 500 млн грн. *Урядовий портал*. 3.04.2019. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/na-realizaciyu-proektiv-vseukrayinskogo-gromadskogo-byudzhetu-peredbacheno-500-mln-grn-gennadij-zubko.

46. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва: Новое издательство, 2011. 464 с.

47. Іванова Т. В. Соціальний конструктивізм у розрізі соціологічного знання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 17. С. 37–40.

48. Іванюк І. В., Овчарук О. В., Терещенко А. Б. Сучасний стан громадянської освіти в Україні: Аналітичний звіт. Київ: Агенція розвитку освітньої політики, 2013. 104 с.

49. Індекс результативності російської пропаганди. *KIIS*. 23.03.2015. URL: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510

50. Індекс сталості організацій громадянського суспільства: Звіт по Україні. Липень 2020. Вашингтон: U.S. Agency for International Development; Український незалежний центр політичних досліджень, 2020. 16 с. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/CSOSI.pdf

51. Інформаційно-аналітичні матеріали. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/konsultaciyi-z-gromadskistyu/informacijno-analitichni-materiali.

52. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. Київ: Ваіте, 2016. 280 с.

53. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. Київ: Ваіте, 2016. 284 с.

54. Камінська Т., Камінський А., Пасічник М. [та ін.] Зарубіжний досвід упровадження електронного урядування. Київ: НАДУ, 2008. 200 с.

55. Карташов А. В., Радченко О. В. Громадянське суспільство і політика. *Політична абетка*. Київ, 2016. 48 с. URL: https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадськесуспільствоіполітика_1.pdf.

56. Київ лідирує у рейтингу функціонування місцевої електронної демократії в Україні. *КМДА*. 07.03.2018. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/kiv_lidiruye_u_reytingu_funktsionuvannya_mistsevo_elektronno_demokrati_v_ukrani/

57. Колесников О. Е-петиції у системі місцевої демократії: досвід обласних центрів України. *Асоціації сприяння самоорганізації населення*. 2017. URL: http://samoorg.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/Petitsiyi_gotov-1.pdf

58. Колодій А. Неоінституціалізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2011. Вип. 1 . С. 129–139.

59. Коментар ECNL до проекту Закону «Про Національний фонд розвитку громадянського суспільства». *Громадський простір.* 17.04.2018. URL: https://www.prostir.ua/?news=komentar-do-proektu-zakonu-pro-natsionalnyj-fond-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva

60. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави. Київ: Альтерпрес, 2010. 395 с.

61. Кравець Р., Хомей О., Пасічник А., Лопатіна В. Виросли на Майдані. Волонтерські ініціативи два роки потому. *Українська правда*. 8.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/02/6/207741/

62. Кравченко В. В. Конституційне право України. 6-те вид., виправл. та доп. Київ: Атіка, 2008. 590 с.

63. Кресіна І. До питання визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 3–6.

64. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та практичні питання державотворення*. 2007. Вип. 1. URL: https://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf

65. Крутій О. М. Сучасний стан діалогової комунікації між органами державної влади та громадськістю в українському суспільстві. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_2_3

66. Крутов В. В., Новицький Г. П. Недержавний сектор безпеки як складова системи забезпечення національної безпеки України. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 180–187.

67. КСУ визнав е-декларування антикорупційних громадських активістів таким, що суперечить Конституції України. *Конституційний Суд України*. 6.06.2019. URL:https://www.ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-e-deklaruvannya-antykorupciynyh-gromadskyh-aktyvistiv-takym-shcho-superechyt

68. Кузьо М., Черніков Д., Павлюк С., Хорольський Р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація. Київ, 2015. 50 с.

69. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. Київ: КНТ, 2006. 280 с.

70. Лобойко С., Гречко О., Медведенко О., Томкова Й. [та ін.] Е-консультації як елемент публічних консультацій. *Центр розвитку інновацій*. 2018. URL: https://cid.center/wp-content/uploads/2019/02/Електронні-консультації.pdf

71. Лопушинський І. Електронна демократія та електронне урядування: досвід США для України. *Публічне управління:теорія та практика*. 2011. № 2(6). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/2/03.pdf

72. Лоссовський І. Є. Зовнішньополітична стратегія Путіна як нова доктрина обмеженого суверенітету. *Міжнародні відносини.* Серія «Політичні науки». 2015. № 5. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2514/0

73. Луцевич О. Громадянське суспільство. *Боротьба за Україну. Звіт Chatham House. Програма Росії і Євразії* / Т. Еш, Дж. Ганн, Дж. Лаф, О. Луцевич, Дж. Ніксі, Дж. Шер, К. Волчук. 2017. С. 68–86.

74. Максименко Ю. Є. Удосконалення нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 34. С. 38–45.

75. Махначова Н. М. Е-демократія як інструмент розвитку громадянського суспільства та ефективного партнерства в публічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/25.pdf

76. Механізм незалежного звітування (МНЗ): Україна, звіт намірів на 2018–2020 роки / уклад. Д. Хуткий. *Open Government Partnership*. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2020/02/Ukraine_Design-Report_2018-2020_UKR_for-public-comment.pdf

77. Механізм незалежного звітування (МНЗ): Україна, підсумковий звіт за 2016–2018 роки / уклад. Д. Хуткий. *Open Government Partnership*. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2019/08/Ukraine_End-of-Term_Report_2016-2018_UKR.pdf

78. Механізм незалежного звітування (МНЗ): Україна. Звіт за 2014–2015 / уклад. Д. Котляр. *Громадський корпус*. URL: http://gkorpus.org/images/stories/news/2016/03/OG_UkraineReport_2016_final.pdf

79. Механізми владно-громадської взаємодії в ОТГ: успішні практики. *Асоціація сприяння самоорганізації населення:* ВГО. Квітень 2018. URL: http://samoorg.com.ua/blog/2018/04/20/mehanizmi-vladno-gromadskoyi-vzayemodiyi-v-otg-uspishni-praktiki

80. Михальченко М. І., Самчук З. Ф., Шайгородський Ю. Ж. [та ін.] Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 2019. 552 с.

81. На які першочергові реформи чекають громадяни. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 3.07.2019. URL: https://dif.org.ua/article/na-yaki-pershochergovi-reformi-chekayut-gromadyani

82. Наливайко Л. Р. Державний лад в Україні: структура, функції й тенденції розвитку. Харків: Право, 2009. 598 с.

83. Новий план дій Уряду та громадськості. Презентація 17 нових пріоритетів на 2018–2020 рр. у регіонах. 24.01.2019. *Група впливу* : громадський холдинг. URL: https://www.vplyv.org.ua/archives/2451

84. Опитування громадської думки для оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадських організацій та їхньої діяльності. *USAID*. 2018. 115 с. URL: https://dif.org.ua/uploads/pdf/48299455c49a41d40e335.25290509.pdf

85. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020 р.). *Центр Разумкова*. 10-11.2020. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r

86. Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. *Центр Разумкова*. 05.12.2016. URL: https://

razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-hromadianamy-sytuatsii-v-kraini-stavlennia-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-oriientatsii

87. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.

88. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. *United Nations Development Programme*. 11.05.2018. 35 с. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html

89. Підготовка проекту Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/pidgotovka-proektu-nacionalnoyi-strategiyi-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2021-2025-roki

90. План дій «Україна – Європейський Союз». Європейська політика сусідства: Документ № 994_693 від 12.02.2005 р. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693

91. План дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2021–2022 роках: Розпорядження КМ України № 149-р від 24.02.2021 р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-2021-%D1%80#Text

92. Поліщук О. Мережева взаємодія та формування колективної дії: соціально-філософський аспект. *Науковий вісник ХНПУ імі Г. С. Сковороди*. Серія «Філософія». 2017. Вип. 48. Ч. 1. С. 201–211.

93. Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів. *Центр Разумкова*. 07.2020. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-2020r

94. Презентація Індексу сталості розвитку організацій громадянського суспільства України в 2015 році. *Громадський простір.* 2016. URL:

https://www.prostir.ua/event/prezentatsiya-indeksu-stalosti-rozvytku-orhanizatsij-hromadyanskoho-suspilstva-ukrajiny/

95. Принципи Торонто: приєднатися. *Реанімаційний пакет реформ*. 4.06.2019. URL: https://rpr.org.ua/news/pryntsypy-toronto-pryjednatysya/

96. Приходько Х., Ємельянова А., Лобойко С., Хуткий Д., Кушніренко Т. Індекс місцевої електронної демократії в Україні: пілотне дослідження. Київ, 2018. https://cid.center/wp-content/uploads/Індекс-розвитку-електронної-демократії-на-локальному-рівні.pdf

97. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України № 2680-VIII від 07.02.2019. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text

98. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» у 2014–2015 роках»: розпорядження КМ України 1176-р від 24.11.2014 р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1176-2014-%D1%80

99. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» у 2018–2020 роках: Розпорядження КМ України № 1088-р від 18.12.2018 р. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-dij-iz-vprovadzhennya-iniciativi-partnerstvo-vidkritij-uryad-u-20182020-rokah

100. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» у 2016–2018 роках: Розпорядження КМ України № 909-р від 30.11.2016 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2016-%D1%80#Text

101. Про затвердження плану заходів щодо реалізації концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 роки: Розпорядження КМ України № 405-р від 12.06.2019 р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80#Text

102. Про коаліцію. *Справедливість заради миру на Донбасі*. URL: https://jfp.org.ua/coalition/pro-koalitsiiu.

103. Про Національний фонд розвитку громадянського суспільства: Проект Закону України. *ТЦК: творчий центр*. URL: http://ccc-tck.org.ua/storage/cso_cc/proekt_nacfond.pdf

104. Про соціальні послуги: Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

105. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство "Відкритий Уряд"»: розпорядження КМ України № 220-р від 5.04.2012 р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80#n7

106. Проект Закону про публічні консультації : проект № 4254 від 23.10.2020. *Законодавство України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70235

107. Проект Закону про публічні консультації. № 7453 від 27 грудня 2017 р. *Верховна Рада України*: офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63237

108. Проект Постанови про повернення на доопрацювання проекту Закону України про публічні консультації. *Законодавство України*. 25.04.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63937

109. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. пос. 9-те вид.. Львів : Край, 2007. 192 с.

110. Реанімаційний пакет реформ. Річний звіт за 2015 рік. *Реанімаційний пакет реформ*. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/rpr_zvit2015.pdf

111. Реанімаційний пакет реформ. Річний звіт за 2018 рік. *Реанімаційний пакет реформ*. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/Zvit-2018-ukr.pdf

112. Реєстрація бізнесу та ГО. *Он-лайн будинок юстиції*. URL: https://online.minjust.gov.ua/

113. Реєстрація ГО зі статусом ЮО. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/service/reyestraciya-go-zi-statusom-yuo

114. Результати голосування щодо заходів до плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» у 2016–2018 роках. *Громадянське суспільство і влада*. 01.06.2016. URL: https://web.archive.org/web/20160918200245/http:/civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/3011

115. Рейтинг прозорості 100 міст України. *Transparency International.* 2019. URL: https://ti-ukraine.org/research/rejtyng-prozorosti-100-najbilshyh-mist-ukrayiny-2019/

116. Рекомендації щодо створення Національного фонду підтримки розвитку організацій громадянського суспільства в Україні (проект). *Творчий центр ТЦК*. 15.11.2016. URL: http://ccc-tck.org.ua/storage/books/recommendation_national_foundation_november_15_2016_ukr.pdf

117. Реформи в Україні: громадська думка населення. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 15.07.2019. URL: https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya_pyaty

118. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. *Центр Разумкова*. 20.02.2019. URL: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy

119. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. *Центр Разумкова*. 27.03.2019. URL: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-2

120. Розробка веб-сайтів для органів влади і місцевого самоврядування. *Vlada.online*. URL: https://vlada.online/

121. Романенко Є. О. Комунікативні стратегії довіри як інструмент взаємодії органів державної влади та громадськості. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 6. С. 143–145.

122. РПР підбив підсумки реформ за попередні 2 роки. *Центр демократії та верховенства права*. 18.11.2016. URL: https://cedem.org.ua/news/rpr-pidbyv-pidsumky-reform-za-poperedni-2-roky/

123. РПР трансформується у громадську спілку «Коаліція РПР» – рішення Установчих зборів Спілки. *Реанімаційний пакет реформ*. 23.04.2019. URL: https://rpr.org.ua/news/rpr-transformujetsya-u-hromadsku-spilku-koalitsiya-rpr-rishennya-ustanovchyh-zboriv-spilky/

124. Рубцов В. П. Кроки до громадянського суспільства : постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу. *Науковий альманах*. Київ: Українська Всесвітня Координаційна Рада, Інститут місцевої демократії, 2006. 300 с.

125. Рубцов В. П., Перинська Н. І. Державне управління та державні установи. Київ: Університет «Україна», 2008. 440 с.

126. Рыжков В. Новая доктрина Путина. *Россия в глобальной политике*. 16.04.2014. URL: http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Novaya-doktrina-Putina-16552

127. Рябов С. Громадянське суспільство та політична культура. Україна в сучасному світі. *Конференція українських випускників програм наукового стажування у США* (Ялта, 12–15.09.2002 р.). С. 129–134. URL: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ContempWorld.pdf

128. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

129. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: у 3 ч. Київ: НАДУ, 2010. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. 208 с.

130. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум; Университет внутренних дел, 2000. 704 с.

131. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. 3-є видання, доп. і перероб. Київ: Алерта, 2012. 524 с.

132. Сприйняття корупції. *Трансперенсі Інтернешнл Україна*. URL: https://ti-ukraine.org/ti_format/doslidzhennya/cpi/

133. Ставлення громадян до реформ в Україні. *Центр Разумкова*. 4.03.2019. URL: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennya-gromadyan-do-reform-v-ukrayini

134. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральної орієнтації. *Центр Разумкова*. 23.10.2017. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-oriientatsii-2

135. Статистика щодо обговорення законопроектів. *Верховна Рада України:* Обговорення законопроектів. URL: http://itd.rada.gov.ua/services/pubd/?aname=statistics

136. Структура РПР. *Реанімаційний пакет реформ*. URL: https://rpr.org.ua/about-us/struktura-rpr/

137. Сухорукова А. Трансформація сучасного поняття «державні органи влади». *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. Вип. 13. С. 238–243.

138. Телелим І. В. Соціальний конструктивізм в поясненні походження політичних інститутів. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 53. С. 48–53.

139. Тіньовий звіт щодо виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Коаліція громадських організацій Мережі правового розвитку та Мережі хабів громадянського суспільства України. *Громадська спілка «Мережа правового захисту»*. 23.01.2019. URL: http://hro.org.ua/files/docs/1548238682.pdf

140. Ткач І. В. Поняття органу державної влади у контексті статей 1173–1175 Цивільного кодексу України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Ч. 2. С. 18–23.

141. Тренин Д. Внешняя политика России в ближайшие пять лет: цели, стимулы, ориентиры. *Московский центр Карнеги*. 28.04.2016. URL: https://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462

142. Тренин Д. Конец согласия: чего хочет Европа от России. *Россия в глобальной политике*. 23.12.2014. URL: http://www.globalaffairs.ru/ukraine_crysis/Konetc-soglasiya-chego-khochet-Evropa-ot-Rossii-17229

143. Тренин Д. Практичный подход к отношениям ЕС и России. *Россия в глобальной политике*. 28.01.2014. URL: http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Praktichnyi-podkhod-k-otnosheniyam-ES-i-Rossii-16339

144. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / за ред. М. Ф. Шевченко, В. А. Головенько, Ю. М. Галустян [та ін.]. Київ, 2001. 170 с.

145. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ № 984_011 від 30.11.2015 р. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

146. Україна долучається до «Партнерства Біарріц» з утвердження рівності жінок і чоловіків. *Постійне представництво України при ЮНЕСКО*. 07.056.2020. URL: https://unesco.mfa.gov.ua/news/ukrayina-doluchayetsya-do-partnerstva-biarric-z-utverdzhennya-rivnosti-zhinok-i-cholovikiv

147. Уряд схвалив концепцію, яка визначатиме шляхи розвитку громадянських компетентностей людини. *Міністерство освіти і науки України.* 3.10.2018. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-koncepciyu-yaka-viznachatime-shlyahi-rozvitku-gromadyanskih-kompetentnostej-lyudini?fbclid=IwAR2pW0KoJTKVeyeORzlu4TMs88ERvvYzyWLWZ2_qgE5MrZsNu3C7XyQrOxM

148. Усаченко Л. М. Співпраця органів державної влади з інститутами громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 1. С. 73–81.

149. Усаченко Л. М. Форми та методи управління-важлива складова розвитку взаємовідносин органів державної влади України з неурядовими організаціями : монографія. Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2007. 176 с.

150. Успішні практики взаємодії влади та громадськості на місцевому рівні. *Партнерство «Відкритий уряд»*. URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/uspishni_praktyky_widkrytyi_uryad.pdf

151. Устименко В. Угода про асоціацію з ЄС: можливості та ризики. *Дзеркало тижня.* 16–27 грудня 2017. № 48.

152. Федоров М. 100 перемог Мінцифри у 2020 році. *Ютуб*: соцмережа. 23.12.2020. URL: https://www.youtube.com/watch?v=AkJeoqBmyDw

153. Хіноцька Н. «Вузькі місця» мереж громадянського суспільства. *Європейський простір*. 28.05.2019. URL: https://euprostir.org.ua/stories/140551

154. Хомей О. Веб-чекер для творіння забезпечення інклюзивної політики. *UNDP Ukraine*. 15.05.2018. URL: https://undpukraine.exposure.co/2ab3ec5f9e1c1400ca79545e3d8708e6

155. Хомей О. Велосипедом – всюди. Як активна молодь у Запоріжжі перетворює індустріальне місто на дружнє до велосипедистів. *UNDP Ukraine*. 10.05.2019. URL: https://undpukraine.exposure.co/post-340095

156. Хомей О. Розвінчання міфу: Угода про асоціацію. *Українська правда*. 2013. 2 травня. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2013/05/2/6989163/

157. Хомей О. Черкаси: як влада та активісти об’єднують зусилля, щоб допомогти потерпілим від домашнього насильства. *UNDP Ukraine*. 26.11.2018. URL: https://medium.com/@UNDPUkraine/ черкаси-як-влада-та-активісти-обєднують-зусилля-щоб-допомогти-потерпілим-від-домашнього-139676b1677a

158. Хомей О. Як громадські активісти знищили корупційну схему неформальних платежів у полтавських лікарнях. *UNDP Ukraine.* 14.08.2019. URL: https://medium.com/@UNDPUkraine/як-громадські-активісти-знищили-корупційну-схему-неформальних-платежів-у-полтавських-лікарнях-f93a03feb8dc

159. Хонда М. Замість висновків та рекомендацій. Взаємодія з громадськістю: *Зб. звітів за результатами оцінки діяльності органів виконавчої влади.* Київ: Творчий центр ТЦК. С. 59–61.

160. Хуткий Д. Е-петиції в Україні: формування народного порядку денного. Аналітична записка. Київ, 2017. 8 с.

161. Хуткий Д. Механізм незалежного звітування (МНЗ): Україна, проміжний звіт за 2016–2018 роки. 87 с. *Open Government Partnership*. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2018/07/Ukraine_Mid-Term_Report_2016-2018_UKR.pdf

162. Хуткий Д., Поремчук Є. 10 міфів про реформу електронної демократії. *Главком*. 29.05.2018. URL: https://glavcom.ua/publications/10-mifiv-pro-reformu-elektronnoji-demokratiji-499736.html

163. Центр підтримки реформ при Кабміні. Реанімаційний пакет реформ. *Reform Platforms*. URL: http://platforma-reform.org/ центр-підтримки-реформ-при-кабміні-ре/

164. Цілі сталого розвитку. *Мін-во розвитку економіки, торгівлі та с.-г. України*. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku

165. Цілі сталого розвитку: офіційний вебсайт представництва ООН в Україні. URL: http://sdg.org.ua/ua/novyny.

166. Цілі сталого розвитку: Україна. Завдання та індикатори. *United Nations Development Programme*. 14.09.2017. 13 с. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--targets-and-indicators.html

167. Чекаленко Л. Д. Концепції безпеки: сучасне прочитання. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24(2). С. 12–17.

168. Шаповаленко М. Перверсії національної безпеки в умовах політичної трансформації України (деякі теоретичні припущення). *Національна безпека України. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США* (16–19.09.2004 р.). Київ: Стилос, 2004. С. 13–23.

169. Шаульська Г. М. Механізми взаємодії громадськості з органами публічної влади в Україні: автореф. дис. ... к. наук з держ. управління: 25.00.02. Київ: Ін-т законодавства ВР України, 2017. 22 с.

170. Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство. *Юридична енциклопедія:* в 6 т. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 1: А–Г. 146 с.

171. Штирліна А. А. Державні послуги: сутність, категорії, класифікація. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 12. С. 83–86.

172. Яблонський В. М., Балакірєва О. М., Бондар Т. В. [та ін.]. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2017. 56 с.

173. Як повинні проводитись консультації з громадськістю. *Український Незалежний Центр політичних досліджень*. URL: https://drive.google.com/file/d/0B8u_pYIkoApyczA0RUVtUkYyLWs/view

174. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. *Центр Разумкова.* URL: http://razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf

175. 2017 Civil Society Organization Sustainability Index. For Central and Eastern Europe and Eurasia 21st ed. 2018. September. 264 p. URL: https://drive.google.com/file/d/1Y6oX_dkNSMwEhDfpdiozHzGCiOLiTQj_/view

176. 2019 Civil Society Organization Sustainability Index. Central and Eastern Europe and Eurasia. 23rd ed. *УНЦПД*. 10.2020. 266 с. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/CSOSI_FINAL.pdf

177. About Open Government Partnership. *Open Government Partnership: official website*. URL: https://www.opengovpartnership.org/about/

178. Action Plan of Ukraine for Implementation in Ukraine of the Open Government Partnership Initiative. *Open Government Partnership*. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2017/05/actionplanukraine_0.pdf

179. Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation – Declaration by the USSR – Joint Declaration. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A21990A0315%2801%29

180. Arquilla J. et al. Russian Strategic Intentions: Report. *A Strategic Multilayer Assessment (SMA)*. White Paper. Washington: Department of Defense, 2019 May. 167 p.

181. Assessing OGP Values for Relevance. *Open Government Partnership*. 2019. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2019/06/OGPvalues guidancenote.pdf

182. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union*. 29.5.2014. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf

183. Badarna M. The ENP and its political conditionality instrument: is it ineffective? 15 September 2018. URL: https://www.thenewfederalist.eu/the-enp-and-its-political-conditionality-instrument-is-it-ineffective

184. Baldwin D. A. Neoliberalism, neorealism, and world politics. *Neorealism and Its Critics Series: The Political economy of international change* / ed. by Robert O. Keohane. Columbia University Press, 1986. 23 p. URL: https://hostnezt. com/cssfiles/internationalrelations/Neoliberalism.pdf

185. Baldwin D. A. The concept of security. *Review of International Studies*. 1997. No. 23. P. 5–26.

186. Bell S. Do We Really Need a New 'Constructivist Institutionalism' to Explain Institutional Change? *British Journal of Political Science*. 2011. Vol. 41. No. 4. P. 883–906.

187. Bikus Z. World-Low 9% of Ukrainians Confident in Government. *Gallup*. 2019. March 21. URL: https://news.gallup.com/poll/247976/world-low-ukrainians-confident-government.aspx

188. Booth K. Theory of World Security. Cambridge University Press, 2007. 496 p.

189. Buzan B. New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)*. 1991. Vol. 67, No. 3 (Jul.). P. 431–451.

190. Buzan B. People, States and Fear: National Security Problem in International Relations. London: Wheatsheaf Books, 1983. 262 p.

191. Carr E. H. The Twenty Years' Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations. London : Macmillan & Co. ltd, 1946. 244 p.

192. Casula P. Russia's Foreign Policy from the Crimean Crisis to the Middle East: Great Power Gamble or Biopolitics? *Rising Powers Quarterly*. 2017. Vol. 2. Is. 1. P. 27–51.

193. Civic Activism and Awareness of Civic Initiatives: Ukraine. *USAID/ENGAGE National Civic Engagement Poll*. 2019. 47 p. URL: https://dif.org.ua/uploads/pdf/4293005015cdac1ba6d0bc6.22197504.pdf

194. Clift S. E-Democracy, E-Governance and Public Net-Work. *Open-Source-Jahrbuch.* Berlin: Lehmanns Media, 2004. URL: http://www.opensourcejahrbuch.de/download/jb2004/chapter_04/IV-5-Clift.pdf

195. Consolidated version of the Treaty on European Union. Title I: Common provisions. Art. 2. *Official Journal of the European Union*. *EUR-Lex: Access to European Union law: official website of the European Union.* 2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M002&fbclid=IwAR2coh_s6Zz3Uql-bNwl3M18BjYFbocE5Am98VdGAklpdvnXlx6uuTqHSQw

196. Costanza de Toma. Advocacy Toolkit. Guidance on how to advocate for a more enabling environment for civil society in your context. *Open Forum for CSO Development Effectiveness*. 2011. 80 p. URL: http://cso.csopartnership.org/wp-content/uploads/2016/01/120110-of-advocacy_toolkit-en-web-22.pdf

197. Democracy Index 2018. *World Democracy Report*. URL: https://www.eiu.com/topic/democracy-index

198. DG Enlargement Guidelines for EU support to civil society in enlargement countries, 2014–2020. European Union: official website. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/civil_society/doc_guidelines_cs_ support.pdf

199. Dodds A. Comparative Public Policy. 2nd edition. London : Palgrave MacMillan, 2018. 348 p.

200. Dragneva R., Wolczuk K. The EU-Ukraine Association Agreement and the Challenges of Inter-Regionalism. Review of Central and East European Law. 2014. Vol. 39, Issue 3–4.

201. Dragneva R., Wolczuk K. Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry? Chatam House briefing paper. 2012.

202. Economist Democracy Index: Ukraine dips dramatically. *Kharkiv Human Rights Protection Grou*. 30.12.2010. URL: http://khpg.org/en/1293664334.

203. Empowering Citizens as Watchdogs in Ukraine 29th May 2019. *Open Government Partnership* URL: https://www.opengovpartnership.org/stories/lessons-from-reformers-empowering-citizens-as-watchdogs-in-ukraine/

204. E-public, e-participation and e-voting in Europe – prospects and challenges. *European Parliament. Science and Technology Options.* 2011 November. URL: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/471584/IPOL-JOIN_ET(2011)471584_EN.pdf

205. еДемократія в Україні. Погляди громадян і ключових зацікавлених сторін. *EGAP*. 2016. URL: https://egap.in.ua/wp-content/uploads/2016/07/ UKRAINIAN-Report-Open-Mic.pdf

206. Fleming, T. Habermas, democracy and civil society: Unearthing the social in transformative learning. *Challenges of practice: Transformative learning in action*. New York: Columbia University, 2000. P. 303–308.

207. Fox L. M., Helweg P. Advocacy Strategies for Civil Society: A Conceptual Framework and Practitioner's Guide. 1997. August 31. *Center for Democracy and Governance*. URL: http://www.pointk.org/resources/files/Advocacy_Strategies_for_Civil_Society.pdf.

208. G7 Ambassadors welcome decision on unconstitutionality of e-declaration for anti-corruption activists. 2019. 7 June. *UNIAN*. URL: https://www.unian.info/ politics/ 10579152-g7-ambassadors-welcome-decision-on-unconstitutionality-of-e-declaration-for-anti-corruption-activists.html.

209. Gehring T. Beyond Intergovernmental Coordination: EU Corporate Foreign Policy Action and the Crisis over Ukraine. 14 Biennial Conference. 2015.

210. Glebov S. Russia as a Rising Isolated Power and the W(r)est:Wrestling Ukraine from the West and the New Euro-Atlantic Puzzle. *Rising Powers Quarterly*. 2017. Vol. 2. Is. 1. P. 145–167.

211. Graham A. Military Coalitions in War. *The Oxford Handbook of War*: Political Science, International Relations. Sep 2012. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199562930.013.0022.

212. Handbook of Political Science. Vol. 8: International Politics / eds. Fred I. Greenstein, Nelson W. Polsby. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1975. 450 p.

213. Hansen F. S. Russian hybrid war. A study of disinformation: Report. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2017. 43 p.

214. Jean L. C. & Andrew A. Civil Society and Political Theory. Cambridge, MIT Press, 1992.

215. Jenson J. Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research. Ottawa: Canadian Policy Research Networks Inc., 1998. 64 p.

216. Jody J. & Ferenc M. The Languages of Civil Society: Europe and Beyond. Florence: European University Institute, 2005.

217. Jonas K. J., Morton T. A. Restoring Civil Societies: The Psychology of Intervention and Engagement Following Crisis. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2012. 328 p.

218. Kastrati A. Civil Society from Historical to Contemporary Perspectives. *European Journal of Multidisciplinary Studies.* 2016. Vol. 1. Nr. 1. URL: http://journals.euser.org/files/articles/ejms_jan_apr_16_nr1/Kastrati.pdf

219. Keane J. Civil Society, Definitions and Approaches. 2009. URL: http://www.johnkeane.net/wp-content/uploads/2009/01/jk_civil_sciety_definitions_encyclopedia.pdf

220. Khomei O., Ursu O. Innovation Boost for Youth to Become Champions of Change. *UNDP Ukraine.* 22.06.2018. URL: https://medium.com/@UNDP Ukraine/innovation-boost-for-youth-to-become-champions-of-change-6bde8c52e96b

221. Khomei O., Ursu O. Ukraine's Brand New Approaches to Leveraging the Open Gov Commitments. *Open Government Partnership*. 23rd April 2019. URL: https://www.opengovpartnership.org/stories/ukraines-brand-new-approaches-to-leveraging-the-open-gov-commitments/

222. Khutkyy D. Electronic Democracy in Belarus, Moldova, and Ukraine. Patterns and Comparative Perspectives. *Südosteuropa 67.* 2019. No. 2. P. 264–284.

223. Khutkyy D. E-petitions in Ukraine. People's Agenda Setting. *Policy Brief*. Kyiv, 2017. URL: http://www.fulbrightcircle.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/Dmytro_Khutkyy_E-petitions-Eng.pdf

224. Khutkyy D. Lessons Learned: Co-Creation Developments in Ukraine. *Open Government Partnership*. 14th March 2019. URL: https://www.opengovpartnership.org/stories/lessons-learned-co-creation-developments-in-ukraine/

225. Kisić V., Tomka G. Awareness raising & advocacy: Learning kit for heritage civil society organisations. Hague: Europa Nostra, 65 p.

226. Kocka J. Civil Society from the Historical Perspective. *European Review*. 2004. No. 12.

227. Kutay A. After Governance: A Normative Reflection on Civil Society Participation in Policy Processes. *Tidsskriftet Politik*. 2015. No. 2. Vol. 18. P. 24–32.

228. Kuts S. Civil Society in Ukraine: "Driving Engine or Spare wheel for Change?" *Civil Society Index Report for Ukraine*. Kyiv: CIVICUS: World Alliance for Citizen Partiacipation, 2006. 132 p.

229. Laine J. Debating Civil Society: Contested Conceptualizations and Development Trajectories. *International Journal of Not-for-Profit Law*. September 2014/59. Vol. 16, No. 1. URL: http://www.icnl.org/research/journal/vol16iss1/debating-civil-society.pdf

230. Leadbeater C. The rise of the social entrepreneur. London: Demos, 1997. 87 p.

231. Magone J. M. Contemporary European Politics: a Comparative Introduction. *Taylor and Francis Group*. London, 2010. 643 p.

232. Maisuradze D., Nadibaidze T. Local Government Participation in the Open Government Partnership (OGP). *Institute for Development of Freedom of Information*. 2016. URL: https://idfi.ge/public/upload/IDFI/OGP/Local%20Government%20Participation%20in%20the%20Open%20Government%20Partnership%20(OGP).pdf

233. Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *JCMS*. 2002. Vol. 40, No. 2. P. 239.

234. Manners I. Normative Power Europe: The International Role of the EU. *ECSA*. 2001. P. 10.

235. McDonald M. Securitisation and the Construction of Security. *European Journal of International Relations*. 2008. No. 14:4. 36 p. URL: http://wrap.warwick.ac.uk/1232/1/WRAP_McDonald_0671572-pais-270709-mcdonald_securitisation_and_construction_of_security_ejir_forthcoming_2008.pdf

236. Mearsheimer J. The False Promise of International Institutions. *International Security*. 1994–1995. Vol. 19, No. 3 (Winter). P. 5–49.

237. Mearsheimer J. J. The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign affairs: America and the world*. 1993. Vol. 72:3. doi:10.2307/20045622.

238. Melvyn P. Leffler. A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War. 1992. 712 p.

239. Members. *Open Government Partnership*. URL: https://www.opengovpartnership.org/our-members/

240. Michalak Stanley J. Jr. Theoretical Perspectives for Understanding International Interdependence (Reviewed Work: Power and Interdependence: World Politics in Transition / by Robert O. Keohane, Joseph S. Nye. *World Politics*. 1979. Vol. 32, No. 1 (Oct.), P. 136–150.

241. Mission and Strategy. *Open Government Partnership*. URL: https://www.opengovpartnership.org/mission-and-strategy/

242. Models to Promote Cooperation between Civil Society and Public Authorities Working Paper. *International Center for Not-for-Profit Law (ICNL)*. 16 p. URL: http://www.icnl.org/research/resources/ngogovcoop/Models%20to%20Promote%20Cooperation%20Working%20Paper.pdf

243. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. New York: Alfred A. Knopf. 1948. 489 p.

244. Moyes R., Nash T. Global civil society coalitions – partnerships for change. *Global Coalitions an introduction to working in international civil society partnerships*: Interactive document. 2011. 43 p. URL: http://www.globalcoalitions.org/wp-content/uploads/2011/12/Global_Coalitions_published_Dec_2011.pdf

245. NGOs and the EU. *Global Policy Forum*. URL: https://www.globalpolicy.org/component/content/article/177-un/31567-ngos-and-the-eu.html

246. Niebuhr R. Augustine's political realism. Christian Realism and Political Problems. New York: Charles Scribner's Sons, 1953. P. 119–146.

247. Nye J., Keohane R. Transnational Relations and World Politics: An Introduction, International Organization. *Transnational Relations and World Politics*. 1971. Vol. 25, No. 3 (Summer). P. 329–349.

248. OGP Handbook Rules and Guidance for Participants. February 2019. 24 p. *Open Government Partnership*. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2019/03/OGP_Handbook-Rules-Guidance-for-Participants_20190313.pdf

249. Oppenheim F. E. The Language of Political Inquiry: Problems of Clarification. *Handbook of Political Science*. Vol. I: Political Science: Scope and Theory. Reading, MA, 1975.

250. Panunzio, C. Major Social Institutions. New York: Macmillan, 1939. 609 p.

251. Partnership and Cooperation Agreements (PCAs): Russia, Eastern Europe, the Southern Caucasus and Central Asia. Summaries of EU legislation. *EUR-Lex: Access to European Union law: official website of the European Union*. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17002_en.htm

252. ProZorro перемогло в номінації Technology of the Future. *Економічна правда*. 20.09.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2016/09/20/606150/

253. Public Funding for Civil Society Organizations – good Practices in the European Union and Western Balkans. *International Center for Not-for-Profit Law*. URL: http://www.icnl.org/research/resources/ngogovcoop/engb54.pdf

254. Public Oversight for the Implementation of the National Strategy for Facilitating Civil Society Development for 2016–2020 at the Regional Level. *UNDP Ukraine*. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/library/democratic_governance/the-implementation-of-the-national-strategy-for-CS-development-2016-2020.html

255. Public Oversight for the Implementation of the National Strategy for Facilitating Civil Society Development for 2016–2020 at the Regional Level. *UNDP: Ukraine.* 18.06.2019. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/library/democratic_governance/the-implementation-of-the-national-strategy-for-CS-development-2016-2020.html

256. Public Service in Transition: Enhancing Its Role, Professionalism, Ethical Values and Standards. New York: United Nations, 1999. 174 p.

257. Risse T. Social Constructivism Meets Globalization. Cambridge: Polity Press, 2004. 26 p.

258. Rodrigo D., Amo P. Background Document on Public Consultation. *OECD.* URL: https://www.oecd.org/mena/governance/36785341.pdf

259. Romaniuk S. N. The SAGE Encyclopedia of Surveillance, Security, and Privacy Copenhagen School. *The SAGE Encyclopedia of Surveillance, Security, and Privacy*. SAGE Publications, Inc.City: Thousand Oaks, 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/328232795_Copenhagen_School

260. Roslycky L., Samus M. Policy Brief «National Security and Defense Reform». *Sectoral briefs on reforms in Ukraine*. Kyiv, 2019. P. 4–6.

261. Ruijer, E., Grimmelikhuijsen S., Meijer A. Open data for democracy: Developing a theoretical framework for open data use, Government Information Quarterly. *Government Information. Quarterly.* 2017. Vol. 34. Issue 1. P. 45–52. URL: http://dx.doi.org/10.1016/j.giq.2017.01.001

262. Santiso C. Development Cooperation and the Promotion of Democratic Governance: Promises and Dilemmas. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2001. No. 4. P. 386–397. URL: http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2001-4/artsantiso.pdf.

263. Sator B. International Practices on Funding Civil Society Organisation. Research. OSCE PCU Project. Kyiv, 2010. 129 p.

264. Schmidt V. A. Discursive institutionalism: The explanatory power of discourse. *Annual Review of Political Science.* 2008. No. 11. P. 303–326.

265. Schornig N. Neorealism. *Theories of international relations* / eds. by Siegfried Schieder, Manuela Spindler. New York: Routledge, 2014.

266. Shapovalova N., Burlyuk O. Civil Society and Change in Ukraine Post-Euromaidan: An Introduction. *Civil Society in Post-Euromaidan Ukraine: From Revolution to Consolidation* / eds. N. Shapovalova, O. Burlyuk. Stuttgart: ibidem Press, 2018. 400 p.

267. Shapovalova N., Burlyuk O. Civil society in post-Euromaidan Ukraine: from revolution to consolidation. *Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2018. Gent University. No. 193. 383 p.

268. Smagliy K. Kennan Cable No. 25: A Wake-up Call for Ukraine's Civil Society. *Wilson Center*. Washington 24.08.2017. URL: https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no25-wake-call-for-ukraines-civil-society

269. Stone M. Security According to Buzan: A Comprehensive Security Analysis. *Groupe d'Etudes et d'Expertise «Sécurité et Technologies» GEEST–2009.* 11 p. URL: http://geest.msh-paris.fr/IMG/pdf/Security_for_Buzan.mp3.pdf

270. Supporting Civil Society Networks in International Development Programs / D. Ashman, Ch. Charles, A. M. Cuenca etc. 1 ed. 1. Washington: AED Center for Civil Society and Governance, 2005. 25 p.

271. Tan W.-L., Williams J., Tan T. M. Defining the 'Social' in 'Social Entrepreneurship': Altruism and Entrepreneurship. *The International Entrepreneurship and Management Journal*. 2005. No. 3. P. 353–365.

272. The CARE International Advocacy Handbook. Geneva: CARE International, 2014. 80 p.

273. The Open Data Barometer. URL: https://opendatabarometer.org/?_year=2017&indicator=ODB

274. The Oxford Handbook of Political Theory / A. Phillips, B. Honig, J. Dryzek. 2008. URL: https://individual.utoronto.ca/kopstein/publications/civil_society_and_the_state.pdf

275. Tomkova J., Konashevych O. Policy Briefs on Good E-governance. 2016. Issue № 1: Legislative Aspects on E-democracy in Ukraine. *EGAP*. URL: http://egap.in.ua/natsionalna-polityka

276. Ukraine – EU Relations. *Mission of Ukraine to the European Union*. URL: http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/ukraine-eu/relations

277. Ukraine Country Report. Nations in Transit Ratings and Averaged Scores. *Freedom House*. 2009–2020. URL: https://www.justice.gov/eoir/page/file/1060196/download

278. Ukraine wins the first place award at the annual Open Government Awards 2016. *Ukraine Crisis Media Center*. 08.12.2016. URL: https://uacrisis.org/en/50453-prozorro-5

279. Ukraine. *UN e-Government Knowledgebase*. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine

280. Ukraine-EU Country Roadmap for engagement with Civil Society 2018–2020. *Delegation of the European Union to Ukraine*. 3.03.2019. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/59934/node/59934_da

281. Ukrainian civil society organizations have united to put their demands for political parties that run for the Verkhovna Rada in the 2019 elections. *The Agenda for Justice*. 2019. URL: http://justiceagenda2019.org.ua/en?fbclid=IwAR3iWFVGS5m8iDDlvIHC8H2WYBflhDjMSVeraIQ7PrAE6sRvjPq2dgnOeGM.

282. Ullman R. H. Redefining Security. *International Security*. 1983. Vol. 8, No. 1 (Summer). P. 129–153.

283. United Nations. 2016. 242c. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2016-Survey/E-Government%20Survey%202016.pdf

284. United Nations E-Government Survey. New York: UN 2018. 300 p.

285. United Nations E-Government Survey. *UN:* Public Institutions. 2018. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf

286. Vandenbroele J. How can open data feed citizen engagement? *Citizenlab*. 2017. URL: https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/how-can-open-data-feed-citizen-engagement/

287. Waltz K. N. Theory of International Politics. McGraw-Hill, 1979. 251 p.

288. Williams J., Goose S. D. Citizen Diplomacy and the Ottawa Process: A Lasting Model? *Banning Landmines: Disarmament, Citizen Diplomacy, and Human Security*. Maryland Rowman & Littlefield, 2008. 348 p.

289. Wolfers A. «National Security» as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*. 1952. Vol. 67, No. 4 (Dec.). P. 481–502.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Список праць, опублікованих за темою дисертації

1. Хомей О. Д. Роль Платформи громадянського суспільства Україна–ЄС у виконанні Україною Угоди про асоціацію з ЄС. *Гілея*. 2016. № 114. С. 399–401.

2. Хомей О. Д. Актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства та його вплив на реформи задля забезпечення національної безпеки в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2019. № 35. С. 13–19.

3. Хомей О. Д. Безпекові виміри взаємодії громадянського суспільства та органів влади в рамках ініціативи «ПВУ». *Міжнародні та політичні дослідження. Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. Серія: Політологія. 2019. Том. 24. Вип. 32. С. 207–224.

4. Khomei O. Neorealism and the EU–Ukraine Association Agreement: Insights and Shortcomings *Вісник Львівського університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2019. Вип. 46. С. 214–222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_ 2019_46_21.

5. Хомей О. Д. Взаємодія громадськості та органів влади у контексті реформи державної служби в умовах євроінтеграції задля посилення національної безпеки України. *Slovak international scientific journal*. 2019. Vol. 1. № 31. P. 58–62.

Публікації й доповіді, які додатково відображають наукові результати дисертації

Взаємодія між громадянським суспільством та державними органами з метою реалізації політики євроінтеграції після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного бізнесу:* міжнар. наук.-практ. конф. (27 жовтня 2016 р., Ужгород) (*доповідь із публікацією*); Міжнародна Ініціатива «Партнерство “Відкритий Уряд”»: вплив на зміцнення національної безпеки України. *Актуальні питання розвитку науки та освіти :* матер. міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 жовтня 2019 р., Львів) (*доповідь із публікацією*); Взаємодія громадянського суспільства й органів державної влади в контексті реформи державної служби задля забезпечення національної безпеки. *Публічне управління в системі координат:*

демократія, децентралізація, місцеве самоврядування : всеукр. наук.-практ. конф. (18 жовтня 2019 р., Мелітополь) (*доповідь із публікацією*); Особливості динаміки взаємодії влади та громадянського суспільства в Україні в умовах інтеграції України до Європейського Союзу. *Теорія та практика сучасної науки та освіти* : міжнар. наук. конф. (29–30 листопада 2019 р., Дніпро) (*доповідь із публікацією*); Порівняння ціннісного підходу трьох поколінь політичних еліт в Україні (3 революції) щодо реформ та системних перетворень в Україні Three Revolutions – Portraits of Ukraine: міжнародний симпозіум («Три революції – портрети України») (28 лютого – 1 березня 2017, Варшава) (*усна доповідь*); Реформи в Україні. Вплив та значення громадянського суспільства: доповідь. Східне партнерство: сучасна ситуація та можливі перспективи : міжнародна літня школа (Логойськ, Білорусь, 27 серпня – 1 вересня 2018 р., Логойськ, Білорусь) (*усна доповідь*); Взаємодія між громадянським суспільством і владою: приклади інноваційних рішень для суспільних перетворень: доповідь. *Інновації у державному управлінні – взаємодія через громадянську активність* : міжнародний семінар (20–23 березня 2019, Київ) (*усна доповідь*).

Khomei O., Permakova A., Sydorenko D. Jarabik B. A bittersweet victory: Ukraine's Association Agreement with the EU. *New Eastern Europe*. 2017. July 10. URL: http://neweasterneurope.eu/2017/07/10/a-bittersweet-victory-ukraine-s-association-agreement-with-the-eu/

Хомей О., Кравець Р., Пасічник А., Лопатін В. Виросли на Майдані. Волонтерські ініціативи два роки потому. *Українська правда*: інтернет-газета. 8.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/02/6/207741/

Артеменко В., Лепуга А. Хомей О. [та ін.] Громадськість та влада: дієві механізми впливу : онлайн-відеокурс. *Відкритий університет Майдану* : онлайн-платформа. URL: https://vumonline.ua/course/public-and-government/

Додаток Б

Офіс Президента України

Департамент з питань звернень громадян

10.02.2021 № 22/1-09/511

На № 421 від 05.02.2021

О.Д.ХОМЕЙ

Шановна Оксано Дмитрівно!

На Ваш запит, зареєстрований 5 лютого 2021 року в Управлінні доступу до публічної інформації Департаменту з питань звернень громадян Офісу Президента України, повідомляємо таке.

28 серпня 2015 року видано Указ Президента України № 524 «Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України», яким, зокрема, затверджено Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Главі держави. Починаючи з 2015 року, здійснюється прийом електронних петицій громадян до Президента України.

Протягом 2015 року було подано 19538 петицій, 2016 року – 9080 петицій, 2017 року – 4386 петицій, 2018 року – 3737 петицій, 2019 року – 16115 петицій, 2020 року – 14703 петиції. Загалом, станом на 4 січня 2021 року опрацьовано 67559 петицій.

Стосовно надання інформації щодо кількості громадських організацій в Україні зазначаємо, що Президент України та Офіс Президента України не є розпорядниками запитуваної Вами інформації.

Відповідно до частини 3 статті 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації» Ваш запит надіслано до Міністерства юстиції України.

З повагою

Керівник **Г.Кільова**

01220, м. Київ, вул. Банкова, 11, тел. (044) 255-70-42, факс (044) 255-70-51